

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

letnik 24

št. 3

leto 1976

Za praznik

DAN REPUBLIKE

29. november

čestita

obenem pa želi

SREČNO IN USPEHA
POLNO NOVO LETO 1977

INDUSTRIJSKA PRODAJALNA

dekorativna

ljubljana, celovška cesta 280

Telefon 54 241 (avtobus št. 1 — velik parkirni prostor)

nudi po tovarniških cenah

POHIŠTVENE TKANINE, DEKORATIVNE TKANINE, ROČNO TKANE VOLNENE TAPISERIJE, BLAZINE, PRTIČE,
POSTELJNA PREGRINJALA.

VELIKA IZBIRA — SVETOVALNA SLUŽBA — ODPRTO OD 8. DO 19. URE, OB SOBOTAH OD 8. DO 13. URE

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO
24. letnik Ljubljana 1976 3. zvezek

- Jože Ciperle:** Srednje šole in višji študiji na slovenskem ozemlju do leta 1918 — Stran 137
High Schools and High School Studies on the Slovene Territory Until 1918
- Jaro Šašel:** Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem — Stran 151
The Mentioning of the Slavs in a Poem by Martinus Bracarensis from Portugal
- Miroslav Pahor:** Organizacija oblasti v občini Izola po listinah iz leta 1253 in 1260 — Stran 158
The Administrative Organization of the Commune Izola As Established on the Basis of Documents from 1253 and 1260
- Jelka Melik:** Skladi kranjskega deželnega premoženja — Stran 165
The Funds of the Provincial Property of Carniola
- Tone Zorn:** Prispevek k problematiki preganjanja koroških Slovencev po plebiscitu — Stran 170
A Contribution to the Problems Related to Persecution of Slovenes in Carinthia After the Plebiscite
- Andrej Vovko:** Povzetek iz nekaterih dokumentov o dejavnosti Stojana Pribičeviča o tržaškem vprašanju — Stran 172
A Summary Deduced from Some Documents Related to the Activity of Stojan Pribičević and Referring to the Trieste Question
- Bogo Jakopič:** Zavod za gluho mladino v Ljubljani od leta 1945 do 1960 — Stran 178
The Institution for Deaf Youth in Ljubljana Between 1945—1960
- Ignacij Voje:** Ferdo Gestrin — šestdesetletnik — Stran 185
Ferdo Gestrin — A sexagenarian
- Iz starih fotografskih albumov — Stran 188
Photos from old albums
- Delo naših zavodov in društev — Stran 190
Notes on the activity of institutes and associations
- Nove publikacije — Stran 192
New publications

Na ovitku: Stara Fužina (J. V. Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae modernae, 1679)

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik Olga Janša-Zorn. Odgovorni urednik Jože Zontar

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino — Predstavnik Majda Kunaver — Tisk tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun 50101-678-47483 — Letna naročnina 75 din, posamezna številka 30 din.

SREDNJE ŠOLE IN VIŠJI ŠTUDIJI NA SLOVENSKEM OZEMLJU DO LETA 1918

JOŽE CIPERLE

Izhodišče zgodovinskega razvoja višjega šolstva — v nasprotju s srednjim — predstavljajo temeljne značilnosti srednjeveških univerz, ki so nastale v Italiji in Zahodni Evropi v 12. stoletju, v Srednji Evropi pa po ustanovitvi praške univerze leta 1348.

Ni pa nepomembno za našo temo tudi nemško luteranstvo; kajti če gledamo organizacijo protestantskih univerz v celoti, moremo govoriti o analogiji z novo organizacijo katoliškega šolstva, katerega nosilci so bili jezuiti in ki so zasnovali začetke višjega šolstva tudi na slovenskih tleh.¹

Na slovenskem ozemlju so v srednjem veku kljub nepismenosti ogromne večine prebivalstva obstajale šole (stolne — večinoma zunaj slovenskega etničnega ozemlja, — samostanske, župnijske in mestne šole). Po njihovem značaju jih moremo po skupih fragmentarnih virih in analogiji s položajem drugod deliti v latinske in nemške šole; prve so posredovale predvsem branje in pisanje v latinščini in vsaj nekatere tudi nekoliko več

znanja latinščine; druge — nemške šole —, ki so obstajale pri nas večinoma v mestih, pa so poučevale branje in pisanje v nemškem jeziku; skoraj neverjetno pa je, da učitelji in učenci ne bi uporabljali pri ustnem pouku tudi slovenščine. Vendar nas razlike med tema dvema tipoma šol ne smejo zavesti k mnenju, da so bile latinske šole tedaj in pozneje nekake gimnazije, kar se je v naši znanstveni literaturi, ki obravnava ta vprašanja, že nekajkrat pojavilo.² Srednji vek izraza gimnazije (pri nas se pojavlja v virih šele v drugi polovici 16. stoletja, vendar vsebinsko ni jasen), kakor seveda šol tega tipa ne pozna. Univerz, ki poleg omenjenih elementarnih šol edine eksistirajo v tej dobi, pa Slovenci nismo poznali. To pa seveda ne pomeni, da nismo imeli tedaj ljudi s poklici, za katere je bila potrebna univerzitetna izobrazba (višja cerkvena hierarhija je verjetno študirala na tujih univerzah, medtem ko večina duhovščine ni nikdar študirala na kaki filozofski ali teološki fakulteti; na prelomu

med 15. in 16. stoletjem so se v slovenskih pokrajinah pojavili prvi juristi, v 16. stoletju pa tudi doktorji medicine).³ Moremo trditi, čeprav je naše znanje o tem še fragmentarno, da smo bili Slovenci v življenju univerz v srednjem veku in v dobi humanizma vendarle udeleženi (študentje in magistri iz naših dežel na italijanskih in nemških univerzah v 15. in 16. stoletju, veliko število profesorjev iz slovenskih pokrajin na dunajski univerzi v 15. stoletju).⁴

V dobi reformacije so za obravnavano temo osnovnega pomena protestantske stanovske šole, ki so obstajale v Ljubljani, Celovcu in v Gradcu.⁵ Temeljni motiv za njihovo ustanovitev je bil spremenjen odnos plemstva do šole. Na Slovenskem je bila v srednjem veku velika večina plemstva nepismena; v 16. stoletju pa je začelo plemstvo spoznavati, da more šolanje omogočiti njihovim sinovom nove eksistenčne možnosti. Seveda je pri ustanavljanju teh šol igrala odločilno vlogo tudi želja luteranske cerkve, ki je hotela preko njih širiti svoj nauk in vzgajati svojo duhovščino. V Ljubljani je pričela delovati leta 1563, v Celovcu vsaj že leta 1553, v Gradcu pa nekaj desetletij prej. Za prvi dve ali tri desetletja obstoja teh šol moremo reči, da njihov nivo ni bil bistveno večji od nivoja že prej in tedaj obstoječih latinskih šol. Nazivi *schola provincialis*, *schola procerum*, *landschafteschule* in *adeliche schule* pomenijo, da so te šole ustanovili in vzdrževali deželni stanovi, pa tudi to, da so se v njih v prvi vrsti šolali otroci plemičev; med tem ko so se v drugih — tudi že protestantskih — šolali otroci meščanov in pač tudi kmetov. Nato je prišlo do reform, ki so raven teh šol močno dvignile (v Gradcu z ucnim redom, ki ga je leta 1574 sestavil Chytheus⁶, v Celovcu s šolskim redom leta 1573,⁷ v Ljubljani pa s Frischilinovim ucnim načrtom leta 1584⁸). Po teh programih sta obe naši stanovski šoli (v Ljubljani in Celovcu) postali petrazredni in je le-ta približno ustrežal programu protestantskih gimnazij v Nemčiji. Zato moremo trditi, da so te šole v poznejši fazi svojega razvoja dajale izobrazbo, kakršna je bila pogoj za vpis na univerzo v času humanizma ter da je reformacija ustvarila prve gimnazije na slovenskih tleh, čeprav se v virih te šole nikdar ne omenjajo kot gimnazije.

V vsebinskem pogledu ustreza program teh šol v celoti temeljnemu načelu fevdalne didaktike; namreč, da se naj na gimnazijah poučujejo jeziki, na univerzi pa stroke. Prevladoval je pouk jezikov — latinščine, v višjih razredih tudi grščine, v Ljubljani pa tudi

nemščine, ker se je le-te morala večina dijakov v nasprotju od krajev nemškega jezika šele naučiti; poseben predmet je bil verouk (katekizem), pa tudi glasba (zaradi cerkvenega petja); od matematike so se poučevali le elementi — pač zaradi sinov trgovcev in obrtnikov. Slovenščina je na tej šoli, tj. na šoli, ki je pripravljala svoje učence na akademski poklic, imela določeno vlogo, čeprav izredno omejeno. Toda z vidika takratnega jezikovnega stanja na Slovenskem je upravičena zaključna misel dr. Franceta Kidriča: »Glavno ni, ali se je upoštevala slovenščina v višjem protestanskem šolstvu med Slovenci v višji ali manjši meri, glavno je, da se je sploh začela v šoli upoštevati.«⁹ Za pouk slovenskega jezika (branja), učenja katekizma in poučevanja petja so uporabljali na ljubljanski gimnaziji dve začetnici (Katekizem Sebastijana Krelja in *Elementale Labacense cum Nomenclatura trium linguarum latinae, germanicae et slavonicae*), Brenzov katekizem v Trubarjevi nemško-slovenski prireditvi iz leta 1567 ter različne pesmarice. To so torej prvi slovenski oziroma slovensko-nemški gimnazijski učni teksti. V zvezi s to vlogo slovenščine na prvih gimnazijah na slovenskih tleh je vredno omeniti, da slovenski protestantje niso osporavali nemščini na Slovenskem položaja jezika višjih socialnih razredov in njihove kulture, kakor tudi v Nemčiji luteranstvo ob vsem poudarjanju prevoda biblije za nemški knjižni jezik ni prav nič osporavalo načela, da naj ostane latinščina jezik gimnazij in univerz.

Nobena protestantska stanovska šola na slovenskem etničnem ozemlju pa ni prerasla gimnazijske stopnje, pač pa je imel četrti razred deželne šole v Gradcu po letu 1574 značaj visokošolskega pouka.¹⁰

Ob koncu 16. stoletja sta z zmago protireformacije (z zaprtjem protestantskih šol in izgonom njihovih učiteljev) propadli tudi prvi gimnaziji na slovenskih tleh.

Izgubljeni vpliv katoliške cerkve na ljudi, ki sta ga ji bila krepko omajala humanizem in reformacije, si je le-ta poskušala na ideološkem področju povrniti po tridentinskem koncilu z jezuiti kot borbeno avantgardo katoliške protireformacije.

Znano je, da so se jezuiti pri svojem šolskem delu načelno omejevali na srednje in višje šolstvo (filozofsko in teološko fakulteto), elementarno šolstvo so prepuščali drugim. Tudi v habsburških dednih deželah, kamor so prišli že leta 1551 (na Dunaj), so si pridobili skoraj monopolni položaj nad gimnazijskimi in visokošolskimi študiji. Na naših tleh so začeli ustanavljati gimnazijske raz-

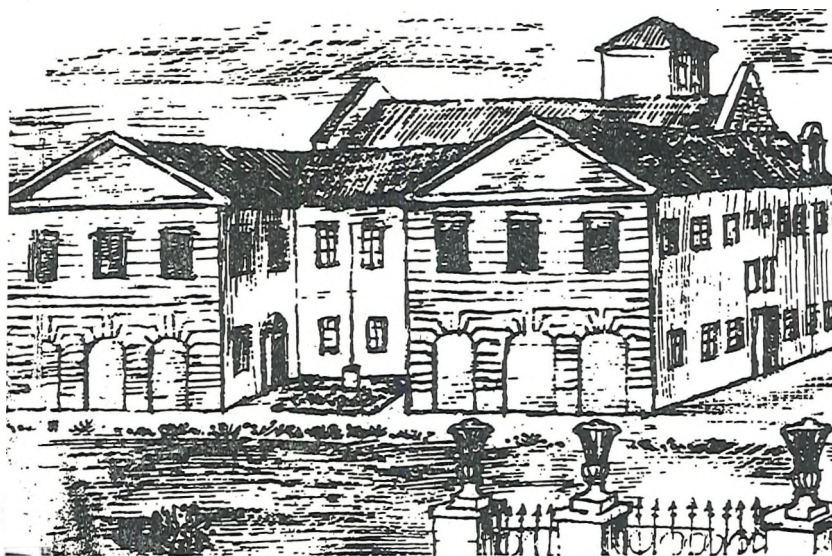
rede v Ljubljani leta 1597, v Celovcu leta 1604, v Gorici in Trstu leta 1620 in v Mariboru leta 1758.¹¹ Edina nejezuitska gimnazija je bila frančiškanska v Novem mestu, ustanovljena leta 1746¹² in župnijska šola v Rušah pri Mariboru (1645—1758)¹³, ki je imela vsekakor značaj gimnazije, a je prenehala obstajati, ko je bila leta 1758¹⁴ ustanovljena v Mariboru jezuitska gimnazija. Omeniti je treba še šolo v beneškem Kopru, ki je dobila leta 1699 značaj gimnazije in je bila od leta 1708 v rokah piaristov.¹⁵ Poskusi za ustanovitev jezuitske gimnazije v Celju leta 1726 in v Idriji 1716 niso uspeli.

Popolna jezuitska gimnazija (*studia inferiora*), urejena na osnovi njihove *ratio studiorum* iz leta 1599, ki je bila strogo obvezna za vse jezuitske šole, je obsegala pet stopenj pouka — tri gramatikalne in dve humanitetni; pri čemer so včasih prvo stopnjo delili na dva razreda, s tem so dobili šest razredov. Glavni cilj jezuitskih študij je bil pouk latinščine in deloma grščine; pri gramatikalnem pouku naj bi se dijaki naučili latinščine, pri humanistiki pa naj bi izoblikovali sposobnost aktivnega obvladanja latinskega jezika v govoru in pisavi. Ves ta pouk je prevečala verska vzgoja, kar je seveda omogočilo, da verouk na jezuitskih gimnazijah ni bil potreben kot poseben predmet. Koncentracija pouka na en sam predmet pa je dala možnost uvedbe sistema razrednih učiteljev, ki vodijo ves pouk v svojem razredu. Vsi drugi predmeti kot npr. moderni jeziki vključno z nemščino, zgodovina, geografija, matematika in naravoslovje se niso poučevali ali so se iz njih omenjale le posameznosti. Učni jezik je bil latinščina; uporaba

drugih jezikov, tudi nemščine, pa je bila prepovedana. Na začetku pouka so se jezuiti morali nekoliko posluževati živega jezika; pri nas so pri tem uporabljali nemščino, pač spričo dejstva, da jezuitske študije zahtevajo že določeno predizobrazbo. Slovenščina je imela za jezuite glede na pomen, ki so ji ga prisodili protestanti, prizvok krivoverstva; ni znano, da bi se je kdaj posluževali pri svojem pouku v šoli.

V nasprotju z drugimi prejšnjimi in tedanjimi šolami, kjer se je plačevala šolnina, pa je bil na jezuitskih šolah pouk brezplačen. Jezuiti so si namreč znali pridobiti materialna sredstva za organizacijo svojih študij, kakor tudi za vzdrževanje dijaških domov — seminarjev, ki obstoje pri vsakem jezuitskem kolegiju, iz drugih virov. Tako je število dijakov jezuitskih gimnazij vse do prvih desetletij 18. stoletja stalno naraščalo (v Ljubljani je bilo dijakov preko 500, največ nad 900; v Celovcu okrog 500, največ nad 700). Podatki o socialnem izvoru dijakov, ki jih je včasih moč najti v jezuitskih virih, kažejo, da je število plemiških sinov variiralo od ene petine do ene tretjine ali celo polovice; ostali so bili sinovi meščanov in kmetov.¹⁶

Glede odnosa jezuitov do visokega šolstva je bilo že omenjeno, da je predmet njihovega zanimanja filozofska in teološka fakulteta; pravna in medicinska fakulteta ne spadata v program njihovega dela. V sestav filozofskega študija, ki je trajal tri leta, so spadali po študijskem redu sledeči predmeti ali kurzi: logika, fizika z matematiko in geografijo ter metafizika in moralna filozofija (etika). Glavna vsebina pouka je bila sholastična filozofija na podlagi Aristotela in To-

Samostansko poslopje piaristov v Kopru, kjer je bila nastanjena gimnazija

maža Akvinskega. Teološki študij, ki je trajal štiri leta, pa je obsegal sholastično teologijo po Tomažu Akvinskem, razlago biblije stare in nove zaveze, predavala pa se je še hebreščina, moralna teologija ali kazuistika in cerkvena zgodovina.¹⁷

V mestih, kjer so že pred prihodom jezuitov obstajale univerze, sta bili jezuitom izročeni teološka in filozofska fakulteta. Zunaj njihovega vpliva pa sta ostali pravna in medicinska fakulteta (združeni v eno univerzo) — npr. na Dunaju in v Pragi. V mestih pa kjer, prej ni bilo univerz in kjer so bili jezuitski kolegiji pozneje s privilegiji vladarjev in papežev povzdignjeni v univerzo (vključno s pravico podeljevanja akademskih stopenj), so nastale čiste jezuitske univerze, ki obstoje večinoma v vsej jezuitski dobi samo iz filozofske in teološke fakultete. Jezuiti so se tu borili proti pridružitvi pravne in medicinske fakultete, ki bi bile zunaj njihovega vpliva — npr. v Olomoucu, v Gradcu ter v določeni meri tudi v Zagrebu. Tu je sicer jezuitski kolegij dobil privilegij vladarja, s katerim mu je le-ta podelil pravice, ki jih imajo jezuitske univerze drugod po Evropi, vključno s pravico podeljevanja akademskih stopenj; toda zagrebškim jezuitom ni uspelo dobiti za ta, vsekakor najpomembnejši del njihovega privilegija, potrditev svojih predpostavljanih, prav tako pa tudi niso dosegli papeževe potrditve; tako je ta del njihovega privilegija ostal le na papirju.¹⁸

Za razumevanje nastanka višjega šolstva na Slovenskem pa je izredno pomembna tretje varianta odnosa jezuitov do višjih šol; pri tej so se filozofski in včasih tudi teološki kurzi tesno naslonili na gimnazijo; tako so se tudi številni jezuitski kolegiji spremenili v polovične ali celo popolne univerze. Imena za take jezuitske šole niso ustaljena, v virih se govori o akademski gimnaziji, gymnasium ilustre, akademiji, v južni Nemčiji pa se je razširil izraz licej. To so torej nekatere visoke ali višje šole, ki pa niso nikdar dobile privilegijev, s katerimi bi bile povzdignjene v univerze in na katerih se tudi niso nikdar podeljevale akademske stopnje.¹⁹

Že v prvi polovici 17. stoletja so jezuiti na Slovenskem (v Celovcu, Gorici in Ljubljani) začeli predavati v svojih kolegijih kazuistiko (moralno teologijo) ter nekoliko kasneje tudi kanonsko pravo; trije letniki filozofskega študija (logika, fizika, in metafizika z matematiko) pa so se ustanavljali v Celovcu in Gorici postopoma od srede 17. stoletja dalje, v Ljubljani pa na isti način od začetka 18. stoletja.

Kakšen je formalno-pravni značaj jezuitskih študij pri nas?

Vsekakor so v tem času obstajale v Ljubljani, Celovcu in Gorici višje študije, ki so se po pojmovanju tedanje dobe razlikovale od gimnazijskih; torej ne gre za nikakršne višje gimnazije. Moremo trditi, da je vsebina filozofskih študij pri nas ustrezala vsebini tega študija na tedanjih filozofskih jezuitskih in protestantskih fakultetah. To pa ne velja za predavanja iz moralne teologije in kanonske prava; čeprav oba ta dva kurza po pojmovanju jezuitov samih spadata med višje študije. Moralna teologija in kanonsko pravo sta prav tisto, kar so duhovniki v praksi najbolj potrebovali; osnovna predmeta na tedanjih teoloških fakultetah pa sta bila sholastična teologija in razlaga biblije s hebrejščino. Lahko torej imenujemo teološki študij pri nas za nekak skrajšan kurz za potrebe prakse. V tem je bila razlika med Ljubljano in Gradcem (s popolno teološko fakulteto); razvoj v Zagrebu pa je bil do srede 18. stoletja (do nastanka novih teoloških stolic) podoben slovenskemu. Kljub vsem prizadevanjem ne razpolagamo z nobenimi dokazi, da bi se na Slovenskem v okviru jezuitskih študij podeljevali akademski naslovi. Res, da obstoje teze, tudi tiskane, v Gorici, Celovcu, pa tudi v Ljubljani, toda le-te in njih obrambo je treba razumeti kot sestavni del jezuitskega študijskega sistema, ki je ljubil deklamacije ter vzgajal smisel za javno nastopanje, ne pa v zvezi s pridobivanjem akademskih stopenj.

Jezuiti so torej ustvarili pri nas višje študije, na katerih se pa niso podeljevali akademski naslovi, ker je bil za to potreben poseben privilegij, ki ga pa jezuiti nikjer pri nas niso prejeli in ki je po mnenju Fr. Paulsena, znanega zgodovinarja (filozofa) nemškega visokega šolstva, predstavljal edino ostro mejo med študiji in praviimi univerzami.²⁰

Za bodoče juriste in zdravnike, pripadnike poklicev, ki so se tudi pri nas vse bolj pojavljali, je bila s tem določena pot preko jezuitske gimnazije, filozofskega študija, nato pa je sledil študij na tujih univerzah.

Tudi nivo izobrazbe duhovnikov pri nas je v protireformacijski dobi precej narasel v primerjavi s srednjim vekom. Tridentinski koncil je sicer sklenil, da morajo škofje v vseh škofijah ustanoviti seminarje, in sicer kot šole in kot konvikte za pouk in vzgojo dečkov, ki vzbujajo nado, da bodo postali duhovniki. Vendar pri nas v glavnem vso jezuitsko dobo ti škofijski seminarji kot šole ne obstoje; vse to je stvar jezuitov. Tako so bodoči duhovniki morali sedaj študirati na

Ukinitve jezuitskega reda leta 1773, čeprav ni bila nepričakovana, je povzročila avstrijski državi precejšnje težave, pač spričo dotedanjega monopolnega položaja tega reda nad gimnazijskimi in visokošolskimi študiji. Osnovne značilnosti nove ureditve, ki je bila sedaj uvedena, so ostale v veljavi do marčne revolucije leta 1848, seveda z izjemo razdobja Napoleonovih Ilirskih provinc (1809—1813).

Monopol jezuitskega reda je sedaj nadomestil monopol države, ki je prevzela vse važnejše šole v svojo upravo. Za nekdanje jezuitske nižje študije se je sedaj uveljavil kot edini izraz gimnazija, za njihove višje študije pa licej. Reforma vsebine gimnazijskega pouka se nadaljuje v smeri, ki so jo začeli pod pritiskom države po letu 1764 že jezuiti; kot poseben predmet se je uvedlo sedaj le naravoslovje, toda latinščina je ostala primarni predmet. Moremo trditi, da v vsebinskem pogledu gimnazije vse do leta 1848 omahujejo med konceptom latinske šole, torej šole, ki naj uči predvsem latinščino, in konceptom šole, ki naj daje splošno izobrazbo na osnovi pouka vrste različnih predmetov (med njimi tudi latinščine). Nemščina se je v tem času poleg latinščine začela vse bolj uveljavljati kot učni jezik; slovenščina se je ob koncu 18. stoletja in v začetku 19. stoletja pojavila le kot neobvezen predmet na mariborski gimnaziji. Mariborskemu mestnemu župniku in gimnazijskemu direktorju dr. A. Kavčiču je uspelo pridobiti avstrijsko vlado za svojo genialno zamisel državnih slovenskih štipendij iz verskega fonda za mariborske gimnazije; kot pogoj za podelitev teh štipendij pa je postavil uspešno opravljeni izpit iz slovenskega jezika. Izpiti so se opravljali dvakrat v obdobju od leta 1794 do 1802, slovenske štipendije so se podeljevale enajst let. Ta vloga slovenščine na mariborski gimnaziji predstavlja seveda v zgodovini naših gimnazij v tem času izjemen pojav in je zaradi tega njen pomen še toliko večji (buditelj narodne zavesti med slovenskimi dijaki v Mariboru).²³

Tudi najpomembnejši gimnaziji pri nas (v Ljubljani in Celovcu) je po razpustitvi jezuitskega reda takoj prevzela država; novomeška gimnazija je ostala v rokah frančiškanov, leta 1792 pa je prišla v njihove roke tudi tržaška; gimnazijo v Kopru so še nadalje upravljali piaristi, ki so leta 1780 prevzeli za naslednjih trideset let (1780—1810) tudi gimnazijo v Gorici. Gimnazija v Mariboru je bila leta 1773 razpuščena, toda že čez dve leti obnovljena v rokah piaristov. Sicer pa so na vseh naših gimnazijah še nadalje pouče-

vali exjezuiti in drugi redovniki pa tudi posvetni duhovniki, prvi profesorji laiki so se pojavili šele okrog leta 1790.²⁴

Filozofski študij (v Ljubljani in Celovcu, v Gorici pa so bili v začetku osemdesetih let višji študiji ukinjeni) je prevzela država; študij je trajal dve leti in obstajal še nadalje iz že omenjenih treh stolic (filozofije, matematike in fizike), leta 1805 pa so se tem pridružile še tri nove stolice — za grško filologijo, za svetovno zgodovino in versko znanost. V organizacijskem pogledu je bil študij formiran kot posebna enota v okviru liceja. Absolventi naših filozofskih študij so mogli nadaljevati z drugim študijem le na liceju, torej samo s teološkim; kdor pa je hotel študirati pravo, medicino ali teologijo na univerzi, je moral prej dokončati še tretje leto filozofije, ki je obstajalo praviloma le na univerzah.

Tudi teološki študij v Ljubljani in Celovcu je bil formiran kot posebna enota v okviru liceja. Hkrati pa se je pri nas začela po letu 1774 izvajati Rautenstrauchova reforma teološkega študija v Avstriji, ki je v glavnih obrisih ostala v veljavi vse do konca habsburške monarhije. Teološki študij je obsegal pri nas sedaj štiri stolice — poleg moralne teologije, ki se je razširila še s patristiko (cerkveni očetje prvih stoletij), pastoralko (praktično delo duhovnikov) in zgodovino cerkvene literature ter cerkvenega prava s cerkveno zgodovino sta se mu pridružili še dve novi stolici, tj. za dogmatiko in hermenevtiko (razlaga biblije) z orientalskimi jeziki (predvsem hebrejščino). Za vpis na teologijo pa se je odslej zahtevala tudi pri nas dokončana filozofija.

Po ukinitvi generalnih seminarjev Jožefa II. leta 1790, ki so bili kot čiste državne ustanove namenjeni za vzgojo in izobrazbo duhovščine (za slovenske dežele v Gradcu), so bili v Ljubljani in Celovcu, leta 1818 pa tudi v Gorici obnovljeni teološki študiji kot sestavni deli liceja.²⁵

Pomemben, a kratkotrajen prelom v opisanem stanju gimnazijskega in višjega šolstva pomeni obdobje Napoleonovih Ilirskih provinc (1809—1813). Ilirske province so bile ustanovljene z Napoleonovim dekretom in ne s sklepom senata, kar je dajalo njihovem odnosu do Francije poseben položaj. Tu niso veljali vsi francoski zakoni pa tudi njihovo šolstvo ni bilo sestavni del Napoleonove »univerze«.²⁶

V šolskem letu 1809/10 je ostal v veljavi še stari avstrijski šolski sistem. Šele Marmontova odredba (arrêté) 4. julija 1810 je določila mrežo šol v Ilirskih provincah. Za

slovensko ozemlje je ta ukaz določal osem gimnazij (v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Postojni, Idriji, Trstu, Gorici in v Kopru), ki so kljub drugačnemu imenu ustrezale francoskim sekundarnim šolam ter kolegijem in nekako nižjim razredom avstrijskih gimnazij ter pet licejev (v Ljubljani, Trstu, Beljaku, Gorici in v Kopru); le-ti so bili po svojem programu nekaka kombinacija višjih razredov prejšnjih gimnazij in prejšnjih filozofskih in teoloških študij. Ljubljanski licej pa naj bi se organiziral kot centralna šola.

Teorija francoske jezikovne šolske politike je pomenila prelom s preteklostjo. Po tej odredbi naj bi se namreč na osnovnih šolah in gimnazijah poučevalo v deželnem jeziku (la langue du pays); na licejih in centralnih šolah pa v francoščini ali italijanščini, lahko pa tudi v latinščini. Jezikovna praksa je v glavnem tem določilom tudi ustrezala. Res je, da je slovenizacijo gimnazije oviralo pomanjkanje profesorjev, ki bi bili sposobni poučevati slovensko, kolebanje francoskih oblasti, naj kot deželni jezik pri nas uvedejo slovenščino in ilirščino, in končno seveda pomanjkanje slovenskih učbenikov, kljub prizadevanjem V. Vodnika, da tako rekoč čez noč sestavi vsaj najnужnejše.

Toda z novo ureditvijo (z ukazom o šolstvu dne 12. novembra 1811), ki naj bi šolstvo čim bolj približala francoskemu in ga predvsem pocenila, sta bili gimnaziji v Kranju in Idriji ukinjeni; v Postojni, Gorici, Trstu, Kopru in Novem mestu pa so jih zamenjali kolegiji, tj. nižje gimnazije. Licej v Ljubljani, ki je bil v šolskem letu 1810/11

kot že rečeno organiziran kot centralna šola, a kot licej v pravem smislu v tem šolskem letu ni obstajal in je morala te funkcije opravljati zelo razširjena gimnazija, se je sedaj organiziral kot pravi licej (višja gimnazija) s petimi razredi; drugi liceji v Trstu, Gorici in Kopru pa so bili ukinjeni.

V notranjo organizacijo in vsebino srednješolskega pouka Francozi niso vnesli bistvenih sprememb razen uvedbe živega jezika (francoščine) kot obveznega predmeta. Pri starem so vztrajali tudi z načinom pouka. O kakem didaktičnem preusmerjanju profesorjev ni sledu; za njihovo izobrazbo Francozi niso prav nič skrbeli.

Nimamo nikakršnih dokazov, da bi hoteli Francozi pri nas iz politične preračunljivosti kakorkoli zoževati socialno strukturo dijakov in študentov. Res je sicer, da so vsa tri šolska leta pobirali šolnino na vseh šolah, pač spričo finančnih težav, s katerimi se je ves čas obstoja Ilirskih provinc otepalo pri nas francosko šolstvo. Vendar je bila naloga teh šolnin povsem drugačna kot v Avstriji; služila je kot ekonomski ukrep, ki naj pomaga vzdrževati gimnazije in gimnazijske profesorje in ne kot na avstrijskih gimnazijah in licejih, kjer so predstavljale sredstvo politike, ki je hotela »politično nesposobnim«, tj. revnim dijakom preprečiti usposabljanje za akademske poklice. Francozi so pri nas pripravili tudi širokopotezen načrt za večjo ekonomsko dostopnost študij, kakršnega v Avstriji ni bilo nikoli. Mesta oziroma občine naj bi iz svojih sredstev določila cele ali polovične vzdrževalnine za svoje gojence v konviktih pri učnih zavodih, kjer bi

Poslopje jezuitske gimnazije v Mariboru iz leta 1758

dijaki dobivali stanovanje in popolno oskrbo. Priprave za zgraditev takšnih konviktov so bile v polnem teku, npr. v Ljubljani prezidava drugega nadstropja v starem licejskem poslopju.

Najvažnejša pridobitev francoske šolske reforme pa je bila ustanovitev centralne šole (écoles centrales) v Ljubljani — tj. prave univerze. Glavni nagib za ta ukrep je bil prepričati, da bi naraščaj za akademske poklice ne odhajal študirat v Avstrijo. Statut francoske univerze v Ljubljani, pravilnik o organizaciji in disciplini centralnih šol iz 1. avgusta 1810, je razlikoval filozofsko, teološko, medicinsko, pravno in tehnično fakulteto. Primerjava s stanjem v prejšnji dobi nam pokaže, da je bil filozofski študij nekoliko skrajšan in razbit, teološki pa skrajšan s štirih na tri leta; zato pa so bile na novo uvedene medicinske, farmacevtske, pravne in celo tehnične študije. Centralna šola je s tem imenom obstajala samo eno leto; novembra 1811 je bila preimenovana v akademijo, ki ji je stal na čelu upravnik in ne več rektor. Seveda je bila ta akademija zgolj visoka šola in je ne smemo enačiti z akademijo v tedanji Franciji, ki predstavlja celotno šolstvo na določenem ozemlju. Učni jezik je bila na tej šoli, podobno kot na višjih srednjih šolah, seveda francoščina oziroma italijanščina in le pod pritiskom razmer latinščina. Proti koncu dobiva vse večji pomen tudi nemščina. Niti ilirščina, še manj slovenščina nista mogli služiti že v tem času kot jezik, ki bi odpiral pot do znanosti in umetnosti. Šele položaj, ki ga je dobila slovenščina v osnovni in nižji srednji šoli bi utegnil v doglednem času, seveda, če začeti razvoj

ne bi bil prekinjen, ustvariti pogoje ter upravičiti zahtevo po uvedbi tega jezika tudi v višje srednje in visoke šole.

Francoska univerza v Ljubljani zaradi svojega kratkega obstoja ni mogla podeljevati svojim študentom diplom, z izjemo teologije; kljub temu pa je zapustila pomembne klice za bodočnost.²⁷

Kot protiutež pravicam slovenskega jezika pod Francozi, so avstrijske oblasti dovolile ustanovitev stolice slovenskega jezika na filozofskem študiju graškega liceja. Predlog za ustanovitev te stolice je dal J. Primic — njen prvi učitelj. Ustanovitev te stolice pa so podprli tudi nekateri znani Gradčani. Leti so svojo podporo utemeljevali z argumenti kot npr. da je dvema petinama štajerskih prebivalcev materinščina slovenščina; da duhovnik in uradnik, ki služi med Slovenci, mora znati njihov jezik, češ da bi na ta način nehal tudi pritok duhovnikov in uradnikov s Kranjskega; slovenščina je zanemarjen jezik in zaradi tega so tudi štajerski Slovenci v razvoju zastali; pa tudi s trditvijo, da bi prav slovenska stolica bila sredstvo za širjenje nemščine, češ, kdor hoče Slovence učiti nemščine, mora znati slovensko.²⁸

Akcija za ustanovitev filozofskega študija v Mariboru leta 1811 pa ni uspela. Že leta 1808 je bila ustanovljena gimnazija v Celju. Za njeno ustanovitev se je potegovala lavantinska duhovščina. Kleru je bilo mnogo do tega, da z gimnazijo dobi ustanovo, ki bo dajala slovenski duhovniški naraščaj, kajti na vsem področju lavantinske škofije ni bilo nobene srednje šole. Bila pa je tudi želja samih Celjanov kakor tudi širokega celjskega zaledja, da mesto dobi gimnazijo.²⁹

SLOVENSKI ŠOLSKI MUZEJ
LJUBLJANA

Infra scriptus fidem facio, finito HYEMALI decursu anni Scholastici 1795 hunc ingenuum ac probum Adolescentem ex Medrae - Grammaticae classis studio, sequentes merito retulisse calculos:

Nomen Adolescentis.	Arith.	Libr.	Comp.	Algebra	Histor.	Geogr.	Phys.	Phil.	Calculus
	Schol.			nat.	univ.				
<i>Major Josephus.</i>	1.	per.	per.	1.	1.	1.	1.	1.	1.

Dabam Goritiae in Carr. Regio Scholarum Piarum Lyceo die 20 Mensis Aprilis 1796

Probo
Alwyno Correlling
Præfatus.

D. Valerianus Linnig
Profesor.

Spričevalo gimnazije v Gorici iz leta 1796

Po avstrijski reokupaciji je bil zopet uveden stari avstrijski sistem tako glede ureditve šol kakor tudi glede predmetov in učnega jezika. Gimnazijska reforma iz let 1818 do 1819 pomeni v zgodovini naših gimnazij odločno nazadovanje. Popolne gimnazije so sicer postale vse šestrazredne; odpravi pa se pouk naravoslovja in omeji pouk matematike ter razširi pouk latinščine in grščine. Slovensčina ne igra nobene vloge.³⁰

V Ljubljani je bil po odhodu Francozov takoj obnovljen filozofski, teološki in medicinski študij v okviru liceja v starem obsegu. Predlogi, da bi se ljubljanski licej razširil s tretjim letnikom filozofije in s študijem prava — s tem bi dobili absolventi filozofije možnost, da se neposredno vpišejo na druge fakultete univerz, ljubljanski licej pa bi se po vsebini pouka izenačil z Gradcem, kjer je bil tedaj tudi samo licej; univerza obstoji šele od leta 1827 in jo sestavljajo filozofska, pravna in teološka fakulteta — so bili odklonjeni; pač pa deluje tu od leta 1817 stolica za slovenski jezik.³¹ V Gorici obstoji od leta 1818 dveletni filozofski študij za Primorsko pa tudi teološki študij in semenišče za vse primorske škofije. V Trstu od leta 1817 deluje trgovsko-navtična akademija. V Celovcu pa vso predmarčno dobo obstaja licej iz dvoletnega filozofskega študija in štiriletnega teološkega študija, s katerim je bilo povezano semenišče za krško in lavantinsko škofijo; medicinski študij je bil tu leta 1829 ukinjen. V Celovcu in Gorici stolic za slovenski jezik ni bilo, v celovškem semenišču je imel le Slomšek tečaj slovenskega jezika.³² Kot že rečeno, so imele te stolice za režim povsem praktično nalogo: koristijo naj bodočim uradnikom in duhovnikom, ki bodo prišli v stik s slovenskim ljudstvom.

Z reformo filozofskega študija leta 1824 je postal ta študij tako na licejih kot na fakultetah dvoleten. S tem se filozofski študij pri nas vsaj legalno ni več razlikoval od tega študija na katerikoli avstrijski univerzi. Čeprav je bila vsebina tega študija tudi pri nas na izredno nizki ravni, je vendarle omogočal absolventom naših filozofij direkten prehod na druge fakultete univerz.

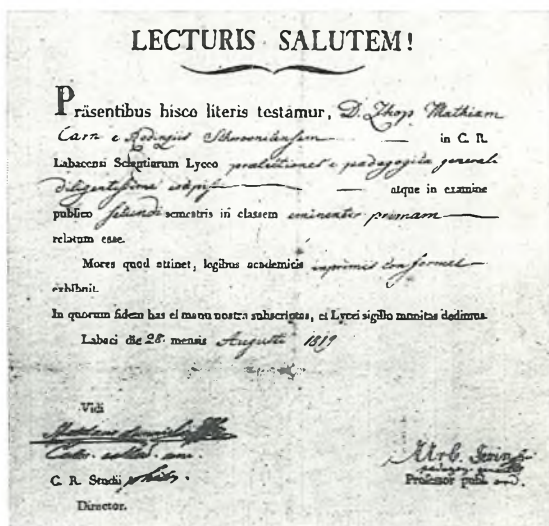
Revolucija leta 1848 je postavila na dnevni red tudi veliko zaostalost obstoječega avstrijskega srednjega in visokega šolstva v predmarčni dobi. Osnutek temeljnih načel javnega pouka v Avstriji (Exner, Bonitz, Thun) je ukinil dvoletne filozofske študije, oziroma jih je prenesel z licejev na gimnazijo, ki je tako postala osemrazredna splošno-izobraževalna šola, ki daje predizobrazbo

za študij na katerikoli visoki šoli. Na univerzah pa so bile organizirane drugim fakultetam enakovredne filozofske fakultete (obsegajo tudi matematično-prirodoslovne predmete).

Z ukinitvijo licejev se je seveda drastično povečala razlika med univerzitetnimi središči, katerih število je bilo močno omejeno (npr. težave pri organizaciji dunajske filozofske fakultete), in gimnazijskimi središči. Vprašanje, kje naj bo gimnazija in kje univerza, je postalo posebno pri Slovencih eminentno nacionalno vprašanje. V mnogonacionalni avstrijski državi pomeni leto 1848 namreč začetek odprte politične krize države zaradi nacionalnih vprašanj. Vprašanja srednjega in visokega šolstva — predvsem vprašanje učnega jezika teh šol — so postala sestavni del nacionalnih problemov; povezanost slovenskega nacionalnega vprašanja z vprašanjem srednjih in višjih šol pri nas je po letu 1848 postala povsem jasna.³³

Vse gimnazije na Slovenskem, z izjemo gimnazije v Št. Pavlu na Koroškem, so v naslednjih letih postale osemrazredne (v Mariboru, Celju, Kopru, Trstu, Ljubljani, Celovcu in v Gorici). Hkrati se je na njih uvažal tudi nov predmetnik. Primerjava med tem predmetnikom in predmetnikom iz predmarčne dobe nam pokaže temeljitost te gimnazijske reforme. Število tedenskih ur se je v primeru s prejšnjo gimnazijo (šestrazredno) skraj podvojilo; delež latinščine pa je temeljito nazadoval. Predmetnik vsebuje tri nove učne predmete: materinščino, prirodopis s fiziko in filozofsko propeдевtiko. Na porazdelitev in način pouka prirodopisne in fizikalne snovi je močno vplivala dvojna naloga nižje gimnazije, ki naj bi pripravljala dijake za višjo gimnazijo in višjo realko; dajala pa naj bi jim tudi splošno izobrazbo za uspešnejše delovanje v poklicnem in javnem življenju. Način pouka je bil v nižji gimnaziji bolj praktičen in nazoren, v višjih gimnazijskih razredih pa naj bi že s pomočjo matematike utemeljeval naravoslovne zakonitosti.

Znameniti 17. člen gimnazijskega osnutka je določal, da je vsak deželni jezik lahko učni jezik na gimnazijah. Pri izbiri učnega jezika pa naj bi se predvsem upoštevale potrebe prebivalstva, ki je pri učnem zavodu udeleženo. Toda močnost, ki jih je dopuščal gimnazijski osnutek, so se zdele njegovim sodnikom na Slovenskem tako nedosegljive, da ni bilo nikogar, ki bi se boril za njihovo dosledno uresničitev. Tega ni zakrivila samo njihova še ne dovolj razvita nacionalna zavest, temveč predvsem staro naziranje, da je

Spričevalo Matije Čopa iz obče pedagogike

glavni cilj gimnazijskega pouka usposabljanje latinskih govornikov, ki pa ga ne bi bilo mogoče doseči, če bi bil jezik preprostega ljudstva na tej šoli učni jezik.

Toda tega tudi vladajoči nemški krogi (vključno s prosvetnim ministrom Thunom) nikdar niso nameravali. Slovenščina ni bila priznana kot materinščina slovenskih dijakov, ampak le kot drugi deželni jezik. Tako je z nazadovanjem latinščine pridobila na pomenu v gimnazijah na Slovenskem nemščina, ne pa slovenščina. Le-ta je postala le fakultativni učni predmet za Slovence na vseh gimnazijah pri nas, z izjemo koprške; učni jezik je postala na vseh naših gimnazijah nemščina (italijanščina). To stanje se v sledečih petdesetih letih v glavnem ni spremenilo. Priznati pa moramo, da v letu 1848 in še nekaj časa pozneje objektivni pogoji za uvedbo slovenskih gimnazij (gimnazij s slovenskim učnim jezikom) še niso bili ali niso bili v celoti ustvarjeni in sicer tako glede učnega osebja kakor tudi glede učnih knjig in stopnje razvitosti slovenščine kot znanstvenega jezika.³⁴

Leto 1848 pa je razvnelo med Slovenci tudi živo željo in zahtevo po lastni univerzi v Ljubljani. Ideja je izšla iz vrst študentov in profesorjev ljubljanskega liceja. Ustanovljeni naj bi bili dve novi stolici, tj. preoblikovanje medikokirurškega študija v medicinsko fakulteto in ustanovitev nove pravne stolice. Toda že avgusta 1848 je bil ukinjen filozofski študij, kmalu nato pa tudi medikokirurški; naslednje leto je bil licej v Ljubljani odpravljen. Akcija za ustanovitev medicinske in pravne fakultete pa se je kljub temu nadaljevala. Oktobra 1848 je vlada v

spremenjenem političnem položaju dovolila ustanovitev stolic v slovenskem jeziku za civilno in kazensko pravo — torej za stroki, ki sta bili za praktičnega jurista in za prevajanje zakonov najbolj potrebni. A po zmagi reakcije so bila slovenska juridična predavanja prenešana iz Ljubljane na graško univerzo; leta 1854 pa jih je vlada ukinila.

Tako smo Slovenci izgubili višje šolstvo (ukinjena sta bila tudi liceja v Celovcu in Gorici). Odtlej je bilo mogoče na domačih tleh študirati le bogoslovje. Z ukinitvijo licejev so se namreč teološki študiji osamosvojili in skupaj s škofijskimi seminarji prišli pod vodstvo škofov (v Ljubljani, Celovcu in v Gorici; nekoliko pozneje pa so bili ustanovljeni v Mariboru in Trstu). Ker so pripravljali slušatelje za delo med ljudstvom, niso mogli pri pouku pogrešati slovenščine, zlasti ne pri pouku o dušnem pastirstvu, ki je neposredno usposabljal za prakso.³⁵

Na gimnazijah torej do leta 1848 slovenščina sploh ni obstajala, zato je upravičena trditev, da je bil že velik napredek, da je sedaj postala vsaj učni predmet. A z njenim največjim dotedanjim napredkom se je hrat pričela njena podrejena vloga na tej šoli, ki jo je premagovala vse do leta 1918. Po zmagi reakcije in z začetkom uvajanja uradne politike germanizacije, politike, katere cilj je bil v bistvu isti kot v času Jožefa II.: nemški jezik naj služi za vez med različnimi deli monarhije, je režim 9. decembra 1854 izdal odlok, s katerim je izničil določila gimnazijskega osnutka o materinščini dijakov kot učnem jeziku in vsiljeval nemščino kot učni jezik na gimnazijah v nemških pokrajinah. Bonitz je utemeljeval ta odlok na ta način, da je treba pri izbiri učnega jezika na gimnazijah upoštevati poleg nacionalnega vidika (jezik prevladujočega števila dijakov) tudi didaktično znanstveni vidik. Po prvem vidiku naj bi imeli vsi deželni jeziki v Avstriji pravico, da postanejo gimnazijski učni jezik, drugemu vidiku pa večina ne ustreza, ker še niso toliko razviti, da bi mogli postati »organ gimnazijskega pouka«. Temu pogoju pa naj bi ustrezala v Avstriji samo nemški in italijanski jezik. Tako bi gimnazija, v kateri bi bila nemščina samo učni predmet, ne usposabljal dovolj za univerzitetni študij.³⁶ To stališče je v praksi obveljalo in nasprotniki slovenskega učnega jezika na gimnazijah pa tudi realkah so ga ponavljali do zloma habsburške monarhije. Zahteve po slovenizaciji srednjih šol pa so se nadaljevale. Da bi Slovenci izpodbili ugovor, da slovenski učni jezik na srednjih šolah ni mogoč zaradi po-

manjkanja primernih učnih knjig, argument, ki je bil vsaj do konca sedemdesetih let preteklega stoletja vsaj do neke mere upravičen, se je začela akcija za izdelavo ustreznih učbenikov; do leta 1861 so izšla štiri berila (čitanke) za srednješolski pouk slovenščine. Slovensko berilo za prvi gimnazijski razred in deloma tudi za drugi je pripravil gimnazijski ravnatelj v Ljubljani in kasnejši sekcijski načelnik v prosvetnem ministrstvu Kleeman; na njegovo pobudo se je lotil tega dela urednik Novic J. Bleiweis, ki je pripravil berila za tretji in četrti gimnazijski razred. Izmed slovenskih profesorjev pa sta se v tem prvem obdobju nastajanja slovenskih učbenikov zavzemala za pripravo gimnazijskih beril le Fr. Miklošič in Iv. Macun. Nato pa so začeli izhajati učbeniki za verouk, prirodopis, zgodovino, latinščino, fiziko in matematiko. Večino teh je izdala Slovenska matica; aprila 1850 je bil namreč ukinjen monopol za tiskanje in izdajanje gimnazijskih učbenikov, ki ga je imela do takrat c.kr. šolska založba na Dunaju, s čimer so tudi učbeniki za gimnazije postali predmet knjigotrštva; zasebni knjigarnarji pa se niso zanimali za tisk in izdajo slovenskih učbenikov, dokler niso bile dovoljene slovenske vzporednice na posameznih nižjih gimnazijah. Slovenska matica si je s tem nedvomno pridobila izjemne zasluge v boju za uveljavitev slovenščine kot učnega jezika.³⁷

Po zrušitvi Bachovega absolutizma kot posledice avstrijskega poraza v Italiji je Franc Jožef »svojim narodom« obljubil »času primerne zboljšave v upravi in zakonodaji«; avstrijski dvor se je skušal s pomočjo jezikovnih in upravnih reform izogniti političnim, zahteve po njih pa so postajale vse glasnejše. Znameniti cesarjev ukaz o učnem jeziku na gimnazijah z 8. avgusta 1859 je dopuščal, da tisti, ki skrbijo za določeno gimnazijo ali za nameščanje učiteljskega osebja, sami odločajo, s kakšnimi didaktičnimi sredstvi naj pripeljejo dijake do obvladanja nemščine. Gimnazije so sedaj lahko dosegle svojo nemško jezikovno nalogo tudi kako drugače, brez nemščine kot učnega jezika. Cilj je torej ostal isti, sredstva pa bi se lahko spremenila. Slovenci so ta cesarjev ukaz sprejeli z neverjetno radostjo in navdušenjem. A veselje je bilo prerano! Režim je bil spričo izgubljene vojne pripravljen popuščati in tudi je popuščal jezikovnim zahtevam močnih historičnih narodov monarhije (odstopanje od dotedanjih prednostnih pravic nemščine v gimnaziji), nikakor pa ne malemu, z nemštvom

prepojenemu slovenskemu narodu; tako gimnazije pri nas o tem odloku uradno sploh niso bile obveščene. Pri tem je ostalo kljub 19. členu decembrske ustave iz leta 1867, ki je ostala v glavnih okvirih v veljavi do razsula monarhije in ki je zagotavljala enakopravnost deželnih jezikov v šoli ter prepovedovala, da bi bil kdorkoli prisiljen učiti se drugega deželnega jezika.

Sicer pa so bile na Slovenskem v šestdesetih letih preteklega stoletja ustanovljene tri nove gimnazije (v Beljaku, Kranju in Ptuj); slovenščina pa je napredovala samo kot učni predmet. Oblasti niso več vztrajale na nesmiselni zahtevi, da se slovenščina za slovenske dijake poučuje le v nemščini, kakor se je slovenščina na skoraj vseh naših gimnazijah poučevala do leta 1859. Torej nam je to prelomno razdobje prineslo pouk slovenščine v slovenskem jeziku (na gimnazijah) ter slovenščino kot oblatni predmet za slovenske dijake (ocena iz tega predmeta je veljala odslej kakor iz vsakega drugega ter je vplivala na možnost prehajanja v višji razred).

Prva gimnazija s slovenskim učnim jezikom je postala s cesarjevim ukazom 20. septembra 1870 nižja realna gimnazija v Kranju; nemščina je bila učni predmet, dijaki so morali poznati strokovne izraze tudi vseh drugih predmetov v nemščini. Vlada jo je že leta 1878 ukinila. Ko pa je bila sredi devetdesetih let dokončno obnovljena, je bila organizirana seveda po utrakvističnem principu.

V času Taaffeja (1879—1893), ko smo Slovenci v Avstriji vsekakor največ dosegli, so gimnazije na Kranjskem postale utrakvistične (nekateri predmeti so se poučevali v slovenskem, drugi v nemškem jeziku) z izjemo gimnazije z nemškim učnim jezikom v Kočevju, ki je bila ustanovljena leta 1871. Na Spodnjem Štajerskem sta gimnaziji v Mariboru in nekoliko kasneje v Celju dobili slovenske paralelke k nižjim razredom, tu so se predmeti kot verouk, slovenščina, latinščina, matematika, geografija in naravoslovje poučevali v slovenščini, ostali predmeti pa v nemškem jeziku; na gimnaziji v Ptuj in na I. državni v Gradcu je ostala slovenščina ves čas le obvezni učni predmet za slovenske dijake. Na goriški in državni tržaški gimnaziji je ostala slovenščina le obvezni učni predmet za slovenske dijake v vseh razredih. Prizadevanja za ustanovitev slovenskih in italijanskih paralelek na nižjih razredih gimnazije v Gorici v tem času še niso uspela.³⁸ Tudi na koroških gimnazijah (v Celovcu, Beljaku in v Št. Pavlu)

se položaj slovenščine v primeri s prejšnjo dobo ni spremenil; bila je le obvezni učni predmet za slovenske dijake, a poučevala se je v treh ali štirih kurzih (ne kot razredni predmet), ki so se jih, seveda neobvezno, udeleževali tudi nemški dijaki. Kot realno pridobitev v tem času moremo smatrati tudi nameščanje slovenskih okrajnih šolskih nadzornikov, slovenskih gimnazijskih direktorjev ter vračanje srednješolskih profesorjev, ki so doslej poučevali v vseh delih monarhije, samo doma ne. Seveda so bile vse te pridobitve v času Taaffejevega režima rezultat bojev, zahtev, vrste interpelacij in intervencij (predvsem slovenskih državno- in deželno-zborskih poslancev), pa tudi materialnih žrtev slovenskih občin. Kako silovit je bil odpor proti slovenizaciji gimnazij na Slovenskem, nam lepo kaže dejstvo, da je ob vprašanju slovenskih paralel na gimnaziji v Celju leta 1895 padla Windischgrätzova vlada.³⁹

Opisano stanje gimnazij na Slovenskem se nato do leta 1908 ni spremenilo. Zadnja avstrijska gimnazijska reforma pa je omogočila postopno uvajanje slovenščine kot učnega jezika v višje razrede utrakvističnih gimnazij na Kranjskem. Slovenščina je na teh postala v določeni meri enakopravna tudi pri maturitetnih izpitih. Položaj slovenščine na izvenkranjskih gimnazijah pa se s to reformo razen ene izjeme ni spremenil. Tik pred prvo svetovno vojno smo namreč Slovenci dobili edino popolno slovensko državno gimnazijo v Gorici, ki je nastala z razdelitvijo prejšnje gimnazije na italijanski, slovenski in nemški zavod. Od leta 1905 pa je eksistirala v Šentvidu pri Ljubljani sicer zasebna — a povsem slovenska — škofijska gimnazija.

V okvir srednjih splošnoizobraževalnih šol spadajo tudi realke in dekliški liceji.

Realke, katerih organizacijo je v podrobnosti določal že omenjeni osnutek organizacij gimnazij in realk iz leta 1848, so na Slovenskem obstajale — seveda najprej kot nižje, ki so nato v šestdesetih letih preteklega stoletja prerasle v popolne — v Celovcu, Ljubljani, Idriji, Gorici, Trstu in v Mariboru. Tudi na realkah je bila nemščina učni jezik, slovenščina pa učni predmet. Odstopanja od tega načela so bila zelo redka, saj niti slovenščine niso dosledno poučevali v slovenskem jeziku. Edina utrakvistična realka je delovala v Idriji. Te šole so usposabljele absolvente za poklice v gospodarstvu ter omogočile nadaljnje šolanje na visokih tehniških šolah (tehniških inštitutih).⁴⁰

Odlok prosvetnega ministra Hartla iz leta 1900 je pobudil nastanek dekliških licejev tudi pri nas, in sicer v Ljubljani, Celovcu, Gorici in Trstu. To so bile šestrazredne srednje dekliške šole, namenjene predvsem deklicam višjih in srednjih stanov, na katerih naj bi le-te pridobile višjo splošno izobrazbo in znanje, s čimer bi se utrdil njihov položaj v družbi ter se jim odprla pot do samostojnega poklica.⁴¹

Prizadevanja za slovensko univerzo so po letu 1848 zamrla za dvajset let. V šestdesetih letih, ko se je začelo zopet oživljati ustavno življenje, posebno po letu 1867, je univerzitetno vprašanje postalo na slovenskem ozemlju zopet aktualno. Položaj Slovencev je bil težak. V tem času, ko so od močnejših narodov Poljaki dosegli polonizacijo že obstoječih univerz v Krakovu in Lvovu, Čehi pa so se borili za utrakvizacijo praške univerze, so se Slovenci morali boriti za novo univerzo. Kljub temu se je o tem vpra-

Licejsko poslopje v Ljubljani

šanju razpravljalo skoraj na vseh taborih, na dijaških shodih, v kranjskem deželnem zboru in v parlamentu. Na velikih zbora in na shodih, kjer je šlo za načelna vprašanja in perspektivo za bodočnost, se je zahtevala slovenska univerza, kakor se je zahtevala Zedinjena Slovenija, drugod — predvsem v državnem zboru, kjer je šlo za konkretne predloge — pa se je zahtevala samo pravna fakulteta ali samo pravna akademija po hrvaškem zgledu.⁴² Nasprotniki in vlada so seveda argumentirali z že opisanimi momenti, ki so bili posledica historične zapostavljenosti Slovencev ter prezirali tedanje napore Slovencev, da bi premagali to zapostavljenost. Poskus ustanovitve slovenskih paralelnih stolic za predmete justicialnega prava (tj. za predmete, ki so jih juristi najbolj potrebovali) na graški pravni fakulteti ni uspel. Le-ta je namreč storila vse, da bi preprečila izvedbo vladnega sklepa. Tudi v času Taaffeja (1879—1893), ko so Čehi dosegli delitev praške univerze na nemško in češko, položaj glede tega vprašanja ni bil lažji. V tem času je kranjski deželni zbor sprejel leta 1890 resolucijo za slovensko pravno akademijo, predlog pa je bil tedaj že neumesten in seveda ni bil uresničen. Prav tako je propadel tudi predlog v parlamentu leta 1891, da bi se za nekatere predmete na graški pravni fakulteti uvedle paralelne slovenske stolice. Ob tedanji nacionalistični atmosferi na graški univerzi pa je bil ta koncept neuresničljiv.

Badenijeva kriza leta 1897 je pomenila polom avstrijskega parlamentarizma. Parlament odslej zaradi zaostrenih nacionalnih nasprotij ni bil več zmožen za delo. Pri rastočem valu nemškega nacionalizma so imeli velik delež tudi študentje in profesorji nemško-avstrijskih univerz, kar so močno občutili tudi nemški študentje teh univerz. Tako je v tem času vprašanje slovenske univerze znova postalo aktualno in ta aktualnost odslej do prve svetovne vojne ni več prenehala. Leta 1898 se je v kranjskem deželnem zboru izkristalizirala zahteva po slovenski univerzi s tremi fakultetami (filozofsko, pravno in teološko). Misel o pravni akademiji se skoraj ne ponavlja več. Vlada je seveda vse te zahteve odklanjala kot preane. Politične zaveznike v tem vprašanju so Slovenci našli pri Hrvatih in Srbih v Dalmaciji in Istri ter pri Čehih (povezovanje zahtev po slovenski univerzi z zahtevo po drugi češki univerzi v Brnu), medtem ko so bila pri Slovencih glede solidarnosti z italijansko zahtevo po univerzi v Trstu mnenja deljena.

V borbi za slovensko univerzo pa ne gre gledati samo politične borbe. Perspektiva slovenske univerze v prihodnosti je namreč spodbujala k delu slovenske znanstvenike vseh strok, slovensko strokovno in znanstveno literaturo. Predvsem pomembna je bila generacija mladih znanstvenikov, ki se začne pojavljati ob prelomu stoletja in ki se je šolala, oziroma nekateri od njih že tudi habilitirali na tujih univerzah. Prav ta generacija je zagotovila uspešno delo nove slovenske univerze po njeni ustanovitvi leto dni po nastanku jugoslovanske državne skupnosti. V stari Avstro-Ogrski političnih pogojev za to ni bilo nikdar.⁴³

OPOMBE

1. Fr. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts an den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*, 2. izd., I—II, Leipzig 1896—97; P. Barth, *Die Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistesgeschichtlicher Beleuchtung*, 5. izd., Leipzig 1925; dr. T. Ziegler, *Die Geschichte der Pädagogik mit besonderer Rücksicht auf das höhere Unterrichtswesen*, III. izd., München 1909; K. Günter, F. Hofman, G. Hohen-dorf, H. König, H. Londershausen, H. Schuffenhauer, *Geschichte der Erziehung*, Berlin 1960; dr. F. Zwitter, *Višje šolstvo na Slovenskem do leta 1918, Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani (1919—1969)*, Ljubljana 1969, str. 13—15. — 2. I. Vrhovec, *Der schwäbische Chronist Burghardt Zink und eine interessante Schule zu Reifnitz in Unterkrain, Mitteilungen des Musealvereins für Krain* 1910, str. 1. — 3. Fr. Zwitter, o. d., str. 16; Fr. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1929—1933; Fr. Kidrič, *Razvojna linija slovenskega preporeda v prvih razdobjih, Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede*, V—VI, Ljubljana 1930, str. 53; J. Gruden, *Vzgoja in izobrazba duhovščine na Slovenskem v srednjem veku, Katoliški obzornik* VI, 1902. — 4. Prim. glavna dejstva v *Zgodovini narodov Jugoslavije*, II, Ljubljana 1959 in v tam navedeni literaturi; G. Erleger, *Die Matrikel d. Univ. Leipzig*, I—II, Leipzig 1895—1909; H. Hermentik, *Die Matrikeln d. Univ. Tübingen*, Stuttgart 1906; *Album Academiae Vitebergensis* I (1502—1560), Leipzig 1841, II (1561—1602), Halle 1894. A. Ožinger, *Studenti iz slovenskih dežel na dunajski univerzi v poznem srednjem veku (1365 do 1518)*, *Kronika* 23, 1975, str. 149—153. — 5. Literatura za protestantske stanovske šole je precej obsežna; prim. dr. V. Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem* I, Ljubljana 1963 in *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem* v 16. stol., Ljubljana 1952; Fr. Kidrič, *Slovenske knjige v protestantski stanovski šoli v Ljubljani 1563—1598*, *Casopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* IV, ter v teh delih navedena podrobnejša literatura. — 6. R. Peinlich,

Zur Geschichte des Gymnasiums zu Graz, Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu Graz 1866, str. 3; J. Loserth, Die protestantischen Schulen der Steiermark im 16. Jahrhundert, Monumenta Germaniae Pedagogica 55, 1916, str. 31—34. — 7. N. Lebinger, Die Reformation und Gegenreformation in Klagenfurt, XVII, Programm des k. k. Gymnasiums zu Klagenfurt. 1867, str. 33; R. Latzel, Zur Geschichte d. Gymn in Klagenfurt, XLII, Progr. d. Staatsgymn. zu Klagenfurt 1891—92, str. 11. — 8. J. Nečasek, Geschichte d. Gymn zu Laibach I, Programm und Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Lajbach, 1859. — 9. Fr. Kidrič Zgodovina, str. 139. — 10. R. Peinlich, o. d., str. 3. — 11. F. Zwitter, o. d., str. 19—20; V. Schmidt, Zgodovina I, str. 119. — 12. M. Dodič, Dvestopetindvajset let novomeške gimnazije (1746—1971), 225 let novomeške gimnazije, Novo mesto 1971, str. 7. — 13. Hofrichter, Chronik der Pfarre Maria-Rest, Marburg 1872, str. 27—28. — 14. Matjašič, Gesch. d. Marburger Gymn., Izvestja mariborske gimnazije 1858, str. 92. — 15. Fr. Mayer, L. i. r. gimnasio superiore di Capodistria, Anno scol. 1900—1901, Capodistria 1901. — 16. Prim. B. Duhr, Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, I—IV, Freiburg im Breisgau 1907—1928 in zgodovina nekaterih gimnazij, npr. J. Nečasek, o. d.; Fr. Dolinar, Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597—1704, str. 26—55, Rom 1975 (še ne objavljena disertacija); N. Lebinger, o. d.; J. Šedivý, Iz zgodovine mariborske klasične gimnazije, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1966—1967; H. Braumüller, Kärntens Bemühungen um eine Landesuniversität, Carinthia I, 1957, str. 147; F. Spesot, Primordi, incremento e sviluppo delle istituzioni gesuitiche di Gorizia (1615—1773), Studii Goriziani III, 1925; I. Lovato, I gesuiti a Gorizia, Studii Goriziani XXV—XXVI, 1959; G. Cervani, Note sulla storia del Collegio dei Gesuiti a Trieste, Italia del Risorgimento e mondo danubio-balcánico, 1958; B. Benussi, L'Istria nei suoi due millenni di storia, 1924. — 17. Fr. Paulsen, o. d., str. 413, 414, in 418. — 18. Dějiny University v Brně, Brno 1969; F. Krones, Geschichte der Karl-Franzens-Universität in Graz 1886; M. Vanino, Povijest filozofske i teologijske nastave u Isusovačkoj akademiji u Zagrebu 1663—1773, Hrvatska bogoslovna akademija 14, Zagreb 1930; N. Klaič, O postanku zagrebačkog sveučilišta, Zagreb 1969. — 19. F. Zwitter, o. d., str. 21—22. — 20. J. Polec, B. Senekovič, Vseučiliški zbornik, Ljubljana 1902; J. Polec, Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo, Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929, Ljubljana 1929, str. 1—229; B. Reisp, Višje šole na slovenskem ozemlju v 17. in 18. stol., Kronika X, Ljubljana 1962; Menzel, Geschichte d. k. k. Gymnasiums zu Görz, Izvestja goriške gimnazije 1856, str. 7—8, 16. — 21. M. Smolik, Teologija in Slovenci, Zbornik razprav teološke fakultete v

Ljubljani, Ljubljana 1962, str. 378. — 22. F. Zwitter, o. d., str. 31. — 23. J. Šedivý, Prvi izpiti iz slovenščine na mariborski gimnaziji, Jezik in slovstvo, 1963, str. 200—202; J. Šedivý, Posledice in pomen mariborskih slovenskih štipendij, Jezik in slovstvo, 1964, str. 266—269. — 24. J. Ciperle, Reforma Gratiana Marxa in gimnazije na Slovenskem, Ob 200-letnici Splošne šolske naredbe 1774—1805, Ljubljana 1974, str. 29—37. — 25. Prim. H. Zschokke, Die theologischen Studien und Anstalten der katholischen Kirche in Österreich, 1894. — 26. L. Hahn, Das Unterrichtswesen in Frankreich, Breslau 1848, str. 117—132. — 27. J. Polec, Ljubljansko višje šolstvo, str. 21 do 51; V. Schmidt, Zgodovina II, str. 55—109; Fr. Kidrič, Zgodovina, str. 506—511; J. Tavzes, Slovenski preporod pod Francozi, Ljubljana 1929, str. 40—42; Gestrin — Melik, Slovenska zgodovina (1792—1818), Ljubljana 1966, str. 31—32. — 28. I. Macun, Stolica slovenskega jezika na graškem liceju, Kres I (1881), str. 297, 347; Fr. Kidrič, Dobrovsky in slovenski preporod njegove dobe, Ljubljana 1930, str. 106. — 29. J. Mlinar, 150 let celjske gimnazije, Celjski zbornik, 1958, str. 5—61. — 30. Fr. Ilešič, Gimnazijske študije v dobi našega preporoda, Pedagoški letopis, VIII, Ljubljana 1907, str. 97—112. — 31. Fr. Kidrič, Ustanovitev slovenske stolnice v Ljubljani, Ljubljanski zvon 1934, str. 208—15, 300—7, 374 do 382. — 32. I. Grafenauer, Stolica za slovenski jezik na ljubljanskem liceju in Slomškovi tečaji v celovškem semenišču, Zgodovinski časopis, 1958—1959, XII—XIII, str. 272—282. — 33. F. Zwitter, o. d., str. 45. — 34. V. Schmidt, Zgodovina III, str. 83—84, 123—144; Iv. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina (1848—1895), I, Ljubljana 1955, str. 84. — 35. H. Zschokke, o. d., str. 775—786; M. Smolik o. d., str. 377—378; Spomenica ob sedemdesetletnici lavantinskega bogoslovnega učilišča v Mariboru, Maribor 1929; A. Fekonja, Slovenščina v semeniščih, Dom in svet, XV, 1902, str. 488—491; R. Klinec, Zgodovina goriške nadškofije (1751—1951), Gorica 1951, str. 134—135. — 36. Zeitschrift für österreichische Gymnasien, 1855, str. 134—135. — 37. Fr. Ostanek, Šolske knjige, Slovenska matica 1864—1964, Ljubljana 1964, str. 399 do 428. — 38. A. Ipavec, K ustanovitvi slovenske gimnazije v Gorici, Prvo izvestje c. kr. slovenske državne gimnazije v Gorici v šolskem letu 1913/14, str. 2—9. — 39. I. Prijatelj, o. d., V, Ljubljana 1966, str. 24—162. — 40. Letna poročila realk 1850—1918; A. Aškerc, Slovenska nižja realka v Idriji, Ljubljanski zvon, 1902, str. 792. — 41. T. Hojan, Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem, Razstavni katalog Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana 1970, str. 26—27; R. Mole, O mestni deklški šoli v Ljubljani, Kronika, 1957, str. 47—48. — 42. Fr. Zwitter, o. d., str. 47. — 43. J. Polec, Ljubljansko višje šolstvo, str. 56—142; F. Zwitter o. d., str. 49.

OMEMBA SLOVANOV V PESMI MARTINA IZ BRAGE NA PORTUGALSKEM

JARO ŠASEL

V komemorativni notici, napisani največ kakih 5 let po smrti Martina iz Brage (20. marec 579), nadškofa Galicije (od ok. 570), aludira na njegovo pesem historik Gregorius Turonensis v *Zgodovini Frankov* z besedami (V 38) *versiculos qui super ostium sunt a parte meridiana in basilica sancti Martini ipse composuit* (sam je sestavil pesmico, ki je nad južnim vhodom v baziliki sv. Martina). Pesem je nastala leta 558 in je mišljena — kar izhaja tudi iz njene vsebine — kot monu-

mentalno epigrafsko posvetilo tega leta dograjene katedrale¹ v samostanu *Dumio* pri svebski metropoli *Bracara Augusta* (danes Braga), ki ga je bil Martin ustanovil kmalu po letu 550, bil njegov opat, od leta 556 pa škof. Zavetnik katedrale, njegov soimenjak in sonarodnjak sv. Martin iz Tura — po rojstvu iz mesta *Savaria* (danes Szombathely) v Panoniji — je bil hkrati patron Galije. Z Martinom iz Brage ga je vezala poleg imena tudi skupna domovina Panonija.

*Post evangelicum bissemi dogma senatus,
Quod regnum Christi toto iam personat orbe,
Postque sacrum Pauli stilum, quo curia mundi
Victa suos tandem stupuit siluisse sophistas,
Arctous, Martine, tibi in extrema recessus
Ponditur inque via fidei patet invia tellus.
Virtutum signis meritorum et laude tuorum
Excitat affectum Christi Germania frigens,
Flagrat, et accenso Divini Spiritus igne
Solvit ab infenso obstrictas Aquilone pruinas,
Immanes variasque pio sub foedere Christi
Adsciscis gentes. Alamannus, Saxo, Toringus,
Pannonius, Rugus, Sclavus, Nara, Sarmata, Datus,
Ostrogothus, Francus, Burgundio, Dacus, Alanus,
Te duce, nosse Deum gaudent. Tua signa Suevus
Admirans didicit fidei quo tramite pergit,
Devotusque tuis meritis haec atria claro
Culmine sustollens, Christi venerabile templum
Constituit, quo clara vigens, Martine, tuorum
Gratia signorum votis te adesse fatetur
Electum, propriumque tenet te Gallia gaudens
Pastorem, teneat Gallicia tota patronum.*

Po evangelijski čisti resnici, ki dvanajst izbrancev z njo kraljestvo je Kristusa vsemu oznanjalo svetu, in po pisalu presvetega Pavla — ob njem je premagan zbor sveta obstrmel, umolknil zbor je sofistov —, tebi Martin, do konca odprti so severni kraji, zemlja, poprej neprehodna, zdaj vere potém je odprta. S hvalo vseh tvojih zaslug in s čudeži tvoje kreposti mrzla Germanija zdaj za vero se v Kristusa vnema, v ognju gori, ki ti si vžgal ga z Duhom božanskim. Ti od sovražnega Severa slano ledeno preganjaš. Ti za pobožno zavezništvo s Kristusom sam pridobivaš vrsto velikih rodov: Aleman in Saks in Turingec, Rug, Slovan, Naran, Sarmat in Dat in Panonec, Frank, Ostrogot, Burgund, Dačan in Alan se raduje zdaj, da Boga je pod tabo spoznal, ob čudežih tvojih Sveb se učil je, kako in kam pot vere ga vodi. Tvojim zaslugam predan sezidal te svete je dvore, v vrh jih sijajni povzdignil je, v Kristusa slavno svetišče. Z njimi priznava, Martin, da njegovim molitvam in prošnjam živo pomagala milost preslavna je čudežev tvojih Ti, ki pastirja te svojega Galija z radostjo kliče, bodi Galiciji vsej priprošnjik in mogočen zavetnik!

(Prevedel K. Gantar)

Poemo sestavlja 22 prozodično skoraj neporečnih heksametrov. Netočnosti: 3 dolgi i v besedi *stilum*; 12 končni dolgi o v *Saxo* je uporabljen kot kratek; 14 enako v *Burgundio*; 15 *Suevus* je trozložno; 20 da bi bilo skladno z metrom, bi morala elizija v *te adesse* postati dolg zlog, Barlow svetuje hiat in kratki te.

Variae lectiones (navajam le tiste, ki so relevantne za mojo analizo): 13 *sclavus* kodeks 8093, *narra* k. 10029, *sarmatus dñu* k. 10029, *danus* k. 2832³; 14 *ostrogotus* k. 2832 in 8093, *histrogotus* k. 10029, *brugundio* k. 10029 [*Dacus*] *dus* popravek v k. 8093², *duas* k. 10029.

K prevodu. Prevod skuša biti kolikor mogoče dobeseden, ponekod je besedni red iz metričnih razlogov zamenjan.

Antični pisci in poeti večkrat naštevajo dolge vrste barbarskih plemen, ki so v 4., 5. in 6. stoletju ogražala imperij ali ga uničevala. Tako Hieronim v 60. pismu, Dracontius

v delu *Romulea* V 34—35 ali Sidonius Apollinaris, *Carmina* V 47ss². Tudi Martin se je trudil, da bi jih spravil v ritem in verz, kar se mu je v glavnem posrečilo. Plemena, ki jih navaja, so v tem času razen treh dobro znana, tudi drugod omenjana, številni njihovi pripadniki so se z Atilo borili na Katalavnskikh poljanah in se z njim vrnili v Panonijo.³ Težave povzročajo *Nara*, ki bi jih morda skušali identificirati z *Nori*(ci), če Martin ne bi notiral predvsem le plemena, ki so vdirla v imperij, in ne plemena, iz katerih je bil imperij sestavljen;⁴ verjetno gre torej, menim, za germansko pleme, ki je v neki povezavi z *Naristi*.⁵ Za *Datus* v isti vrstici približuje *varia lectio* kodeksa 2832³ *Danus* (delno nakazuje to tudi 10029, glej zgoraj), pleme, ki ga omenja tudi anonimni geograf iz Ravene (IV 13).⁶ Izraza sta se v zgodnjem in visokem srednjem veku dejansko često zamenjavala (prim. celo ime srednjeveškega učenjaka *Martina iz Dacije*; pravilno bi bilo iz Danske). Za nas posebej zanimivo pa je in o tem bo

govora niže, da je epigrafsko prvič omenjen *Sclavus*.⁷

Martinova pesem je hvalnica sv. Martina iz Tura. Kompozicijsko je tridelna, 6 + 10 + 6; v prvem izraža veselje, da je ves severni svet po Martinovi zaslugi spoznal Kristusa, v drugem precizira, da so to predvsem Germani, pa tudi številna druga plemena, posebej Svebi, ki so zgradili katedralo, ker so — tako ugotavlja v tretjem delu — spoznali čudežno moč njegove vere in si ga izbrali za zavetnika svoje domovine.

Tudi iz vsebine pesmi je razvidno, da je bila pisana kot posvetilni epigram ob dograditvi cerkve, posvečene sv. Martinu iz Tura, svetniku, ki je prav sredi 6. stoletja igral pomembno vlogo v življenju svebske kraljevske družine. Sv. Martin iz Tura, ki je bil zelo priljubljen pri ljudstvu dežele Galicije, je namreč — tako so verovali — čudežno ozdravil za gobavostjo obbolelega kraljeviča. Na kak način se je v Galiciji razširilo ravno češčenje sv. Martina iz Tura, je težko točno reči, vendar je gotovo, da so ga v deželo zanesle misijonske akcije med Svebi, predvsem tudi Martinova. Za lažje razumevanje naj podam kratek oris zgodovinskega dogajanja v Hispaniji tik pred zlomom zahodnega rimskega imperija in malo po njem.

Rimsko dominacijo v Hispaniji so leta 409 v več valovih zrušili germanski vpadniki, predvsem Svebi, Vandali in Vizigoti.⁸ Okoli 420 so Svebi poselili Galicijo, kjer so 165 let ostali neodvisni od Vizigotov, ki so kontrolirali ostali del polotoka, razen najjužnejšega področja, ki je bilo v bizantinskih rokah. Prestolnica Svebov, ki so ob naselitvi bili pogani, je postala *Bracara Augusta*. Katoliški kler je pred njimi po večini pobegnil iz dežele; preostalega je podpirala cerkev vsega imperija, predvsem seveda Rim, pa tudi npr. Jeruzalem.⁹ Leta 448 je misijonskim in političnim akcijam uspelo, da se je svebski kralj

Rehiarius z ljudstvom pokristjanil¹⁰ in ustvaril s tem za Svebe konfliktno situacijo z arijskimi Vizigoti. A že deset let nato (458) je politični igri uspelo, da je njegov naslednik Remismundus povabil iz Galije Narbonensis, ki so jo tudi kontrolirali Goti, v Galicijo arijskega škofa Ajaksa, in dežela se je poarijanila. Ajaks je užival tudi podporo vseh Gotov. Slabih 100 let kasneje pa je kralj Hara-ric imel gobavega sina. Zaobljubil se je odstopiti od arianstva, če bi sin ozdravel, posebej, ker je slišal o čudodelstvih na grobu sv. Martina v Turu. Takšna je vsaj oficialna rimskokatoliška verzija, ki zakulisne politične borbe ne omenja. Vendar ne kaže pozabiti, da so začeli prav v teh letih ponovno pritiskati Goti na Kordovo in na hispanske katolike za časa vladanja Agile I., proti kateremu se je dvignil tudi uzurpator Athanagild, ki je brez nadaljnega prejel bizantinsko vojaško podporo. Tako je leta 552 priplula tja flota, ki jo je vodil Justinijanov admiral, specialist za gotška vprašanja Liberius.¹¹ Točno v istem času — komaj je dvomiti, da v sklopu teh borbenih akcij krščanstva proti arianstvu v Hispaniji* — pa je iz Svete dežele prispel v Brakaro pokristjanjevat arijske Svebe soimenjak svetnika iz Tura, Martin, ki je pozneje dobil vzdevek *Bracarensis*.

Princ je ob njegovem prihodu dejansko ozdravel in oče je z ljudstvom vred postal kristjan,¹² se postavil s tem proti vizigotskemu arianstvu, s čimer je avtomatično podprl rimsko ortodoksno skupino med njimi, kar je že leta 576 pripeljalo do vojnega spora. Ne polnih 10 let kasneje so Vizigoti okupirali Galicijo, kjer pa ortodoksnosti niso preganjali.

Martinus Bracarensis je bil rojen v Panoniji, kot je napisano na nagrobniku, čigar metrično besedilo (Barlow str. 283. Vives² 275) si je sam sestavil.

*Pannoniis genitus, transcendens aequora vasta,
Galliciae in gremium divinis nutibus actus,
Confessor Martine, tua hac dicatus in aula,
Antistes cultum institui ritumque sacrorum,
Teque, patrone, sequens famulus Martinus eodem
Nomine, non merito, hic in Christi pace quiesco.*

Rojen v Panonijah, širna prostranstva morjá sem prebredel,
božji namig me v naročje Galicije semkaj prignal je,
v dvoru sem tvojem, Martin spoznavalec, prejel posvečenje,
božje čaščenje in svete obrede kot škof sem uvajal,
tebi, zavetnik, sledil kot Martin sem pod istim imenom,
ne po zaslugah, in tukaj zdaj v Kristusa miru počivam.

(Prevedel K. Gantar)

Isto provenienco spričujeta zanj tudi dva njegova sodobnika in prijatelja, Venantius Fortunatus in Gregorius Turonensis. Prvi je Martinu napisal pismo, kjer diskutira z njim o filozofiji, in mu priključil poemo, v kateri so naštet veliki pokristjanjevalci celih dežel: sv. Pavel Ilirije, Matej Etiopije, Martin iz Tu-

* Na kar bi lahko kazal tudi izraz na njegovem nagrobniku *divinis nutibus actus* (glej niže), ki se nanaša lahko tudi na Justinijana, božjega predstavnika, borca za krščansko zmago po vsem imperiju; se pravi, da je bila Martinovi akciji dodeljena politična vloga v borbi za podreditev vizigotskega kraljestva.

Martinova pot iz sirmijskega območja v Brakaro (pikčasto). Pot Liberijeve flote leta 552 (črtkasto). Kontakti med svebsko Brakaro in frankovskim kraljestvom (črta-pika; Turones, danes Tours). Iz Tarvisija je bil doma pesnik Venantius Fortunatus; iz Savarije, danes Szombathely, pa sv. Martin Turonensis.

ra Galije ter Martin iz Brage Galicije. Pišoč o njem, nadaljuje: *Pannoniae, ut perhibent, veniens e parte Quiritis*. Pismo je bilo napisano okoli leta 575. prim. *Monumenta Germaniae Historica*, Auctores antiquissimi IV 101–106. Malo kasneje je Gregorius Turonensis v delu *Historia Francorum* V 37 zapisal: *Hoc tempore [579] et beatus Martinus Galliciensis episcopus obiit, magnum populo illi faciens planctum. Nam hic Pannoniae ortus fuit et exinde ad visitanda loca sancta in Orientem properans, in tantum se litteris inluit ut nulli secundus suis temporibus haberetur* (V tem času je preminil tudi blaženi Martin, škof Galicije, kar je povzročilo onemu ljudstvu veliko žalost. Izviral je iz Panonije, odšel od tam na vzhod, da bi obiskal svete kraje in se toliko izobrazil, da ni imel para v svojem času). Te vrstice je Gregor pisal med leti 580 do 584; primerjaj tudi njegovo delce *De virtutibus s. Martini* I 11, kjer v poglavju *De Gallis Suavis conversis*, ki ga je napisal med leti 573 in 579, omenja, da je prišel *Martinus de regione longinqua* (*Monumenta Germaniae Historica*, *Scriptores rerum Merovingicarum* I 594–596). Po Gregorju iz Tura je podatek povzel okoli leta 1000 tudi Aimonius, menih iz benediktinskega samostana Fleury (dép. Loiret), v delu *Historia Francorum* (glej Migne, *Patrologia Latina* CXXXIX 719): *Ea tempestate beatus Martinus migravit Galliciensis ad Dominum. Hic Pannonia oriundus, loca sancta in Oriente circumiens*, itd.

Analize so pokazale,¹³ da je bil Martin škof 23 let (Gregor je zaokrožil močno navzgor; govori namreč o 30 letih), da je bil za škofa posvečen 5. aprila 556, in da je domneva, ki jo je predložil C. P. Caspari v delu *Martin von Baracara's Schrift De Correctione Rusticorum* (Christiania 1883) str. II, kjer stavlja Martinovo rojstvo med leta 510–520, vseka-

kor torej v čas, ko je bila južna Panonija pod dominacijo Teoderika Velikega, dokaj točna.

Če poskusimo v naslednjem stopiti za korak preko dognanj, ki so jih predložili dose-danji raziskovalci, kaže najprej precizirati, da Martin iz Brage ni bil gotskega pokolenja oziroma pripadnik kakega drugega plemena, ki jih našteva. Že s samim naštevanjem, če-tudi ne bi upoštevali, da gre pretežno za ari-janska plemena, je nakazano, da sam stoji zunaj njih. Po vsem sodeč je bil Roman. To spričuje duh njegovih del, široka izobrazba in šolanje, ki je iz njegovega pisanja razvid-no, pa tudi njegova življenjska pot. Vpraša-mo se seveda, ali so Romani tedaj še mogli organizirano živeti v Panoniji in v kateri Pa-noniji.

Ilikir je bil po Diokletijanovi in Konstan-tinovi upravni razdelitvi imperija vključen v centralno prefekturo skupaj z Afriko in Ita-lijo, provinci Pannonia inferior in Pannonia superior, ki sta spadali v Ilikir, pa razde-ljeni na Panonijo Savijo, Panonijo Valerijo, Panonijo I in Panonijo II. Vendar je bil Ili-rik iz upravno-varnostnih razlogov v teku 4. stoletja iz centralne prefektore večkrat izlo-čen in organiziran sprva občasno kot samo-stojna prefektura, ki je bila po Teodozijevi smrti leta 395 dodeljena zahodnemu imperi-ju, medtem ko je vzhodni imperij stalno te-žil za tem, da si jo pridobi. Rezultat je bil, da je bila v tej politično-administrativni bor-bi med obema imperijema Panonija iz var-nostnih razlogov pri Italiji, medtem ko je vzhodni imperij odločal o mezijsko-traških in makedonskih področjih. De facto je bil nek-daj enotni Ilikir torej razdeljen. Ko je leta 437 zahodni imperij pogodbeno prepustil Sa-vijo in Valerijo v poselitev in upravo Hu-nom, je Panonija II s Sirmijem in Bassianami kot glavnima mestoma avtomatično pripadla vzhodu. Po hunskem zlomu so leta 455 Goti sklenili z vzhodnim imperijem pogodbo za Savijo in Valerijo, ju prejeli ter kmalu ta-ko odločno obvladali položaj v centralnem Balkanu, da se jih je Bizancu le z velikim političnim naporom in s tem, da je žrtvoval zahodni imperij, posrečilo odstraniti. Teode-rik Veliki jih je leta 489 odvedel na zahod in zasedel Italijo. Vendar je Savijo in Pa-nonijo II (s Sirmijem in Bassianami) Teoderik Veliki že leta 504 priključil gotskemu kral-jstvu, kar je bilo zaradi naraščajočega pri-tiska novo naseljenih in razvijajočih se ple-men v Panoniji potrebno iz varnostno-taktič-nih razlogov. Pod gotško upravo je prostor ostal do gotsko-bizantinske vojne leta 535, ko je ves Balkan zasedla vzhodna armada in ga držala do avaro-slovanskih zmag. Sirmijski

prostor je leta 536 uspelo zasesti Gepidom, ki so s tem 30 let pozneje povzročili propad bizantinske oblasti v centralnem Balkanu. Medtem ko so bassiansko regijo v neposrednem sosedstvu sirmijske s soglasjem Bizanca začasno poselili Heruli.

Za našo analizo je pomembno zgolj, da je bil v začetku 6. stoletja večji del province Valeria celo *de iure* komajda še pod vzhodno oblastjo — v resnici je bil tedaj gepidski in delno že slovanski — in da je Panonijo Savijo in Panonijo II leta 504 Teoderik Veliki priključil italiskemu gotskemu kraljestvu, kjer sta ostali do začetka bizantinsko-gotske vojne, ko so ju za leto dve zasedle vzhodne čete in vključile v vzhodno civilno in cerkveno upravo. Že leta 536 so slednjo, kot rečeno, osvojili Gepidi. Kot kažeta Hieroklov administrativno-geografski pregled vzhodnega imperija, sestavljen pred letom 535 (*Synekdemos*)¹⁴ in Justinijanov odlok o cerkveni ureditvi Ilirika¹⁵ (*Novella* XI z dne 14. 4. 535) — oba iz časa, ki nas tu zanima, je človek, ki je pripadal vzhodni upravi, pod izrazom *Pannonia* razumel predvsem Srem (*Sirmiensis Pannonia*) ter kot v sotočju Drave in Save z Donavo (*Bassianensis Pannonia*). Iz teh dveh področij, prejkone iz slednjega, je izvirala Martin, ker se samo ta politični položaj sklada s skupnimi podatki, iz katerih lahko približno rekonstruiramo njegov življenjepiš. Poleg tega pa izhaja to tudi iz dejstva, ker, prvič, ne poudari, da je tudi on iz ožjega območja rojstnega mesta Martina iz Tura, kar bi bilo spričo ponosa, da je njegov soimenjak, pričakovati, in drugič, da je mladi Martin odšel dopolnjevati svojo izobrazbo na vzhod, predvsem v Palestino, kjer je bilo znanje grščine vsekakor nujno. Ker je v njegovem delu in pisanju tudi sicer močno zaznavna grška atmosfera,¹⁶ upravičeno sklepamo, da je izvirala iz tistega dela Panonije, ki ga je Bizanc direktno upravljal. To je bila predvsem posavska Panonija od Siscije na vzhod, ki si jo je leta 504 prilastil Teoderik Veliki, a leta 535 osvojil Belizar. Ravno ta datum bi tudi lahko bil odločilen za Martinov odhod na vzhod, kamor ga je gnala religioznost in želja po izobrazbi, kjer so bili veliki šolski centri, kjer je bilo varneje kot na Balkanu in kamor so se mu vrata za Justinijana začasno široko odprla.

Dejstvo, da je bil rojen (1) v Panoniji in (2) med leti 510-520, torej v času, ko je od dežele zelo malo ostalo pod rimsko jurisdikcijo, pa nas silita, da kritično preverimo tudi splošno sprejeto mnenje, da naj bi bila Panonija v tem času že povsem uničena in porušena.

Da je bila popolnoma uničena, ni govora. Prvič je arheološko dokazano, da je cela vrsta mest — in to ne le onih, katerih obstoj spričuje kontinuiteta imena — v tem področju obstajala vsaj do kraja 6. stoletja, če ne še nekaj dlje. Tako *Scarbantia*, *Mogentiana*, *Siscia*, *Sirmium*, iz sosednjega obrobja *Poetovio*, *Celeia*, *Teurnia*, *Emona*, *Naissus*, *Singidunum*.

Drugič je arheologija dokazala obstoj dolge vrste majhnih naselbin — nekaterih celo mestnega značaja — ki so se razcvetele posebej v 4., 5., in 6. stoletju. Tako Rifnik vzhodno pri Celju, Vranje nad Sevnico, verjetno tudi Brinjeva gora pri Slovenskih Konjicah, Bled, vrsta vil v Panoniji. Sem lahko uvrstimo tudi 'trdnjave po Panoniji', tisti Panoniji, ki je bila bolj *de iure* kot *de facto* bizantinska, in ki so jih leta 548 od Justinijana za vojno-politično zavezništvo proti Frankom prejeli Langobardi.

Pozabiti namreč ne smemo, da so bila skoraj vsa plemena zainteresirana na antičnih mestih in aglomeracijah — drugo je, kako so na to gledali meščani sami — ki so jih ekonomsko izkoriščala, bodisi da so se v njih naselila, bodisi da so jih vklopila v svojo administrativno organizacijo. To velja za vizigotsko kraljestvo v Hispaniji, celo za svebsko na Portugalskem, kot smo pravkar videli, za ostrogotsko v Italiji in na Balkanu, to velja tudi za Gepide, Herule in Langobarde; za Rugijce nam spričuje Eugippius v življenjepis sv. Severina. To je veljalo tudi za Hune, ki jim je leta 437 Aetius odstopil v upravo Valerijo in Panonijo II.

V mestih na teh področjih so živeli tudi socialno-politično ugledni ljudje, ki so imeli dostop celo na Atilov dvor, na primer Romulus iz Poetovione, Tatulus in Orestes iz posavske Panonije (Priskos, frg. 7), enako Constantiolus, verjetno tudi tolmač Rusticius. To kaže, da je življenje sicer ne več v sklopu rimske, ampak neke druge organizacije, do neke meje teklo po starem tiru, ker se naseljenci niso spremenili.

Da je nekaj takih starih družin tedaj celo v Valeriji še normalno živelo, kaže na primer življenjepiš Antonija, sina uglednih staršev (oče Secundinus, ime je zelo razširjeno po noriškem področju), ki je — rojen circa *Danubii fluminis ripas in civitate Valeria* — osemleten že po Atilovi smrti osirotel in bil poslan najprej *ad inlustrissimum virum Severinum* v Norik, po njegovi smrti leta 482 pa k svojemu stricu Konstanciju, ki je bil tedaj škof v Lavriaku (Ennodius, *De vita beati Antoni* 7, glej *Monumenta Germaniae Historica*, Auctores antiquissimi VII 186).

Marsikje je bila rimska centralna oblast zrušena, drugod je veljala delno ali jo je nadomestila druga, ki ni nujno bila niti slabša niti nezaželena kot v posameznih primerih spričujejo viri.¹⁷ Ljudje so si pomagali, kakor so vedeli in znali. Tako je bilo tudi z rodbino Martina iz Brage, ki je bil, kot vse kaže, v domačem prostoru deležen celo zelo dobre izobrazbe. Izobrazbena tradicija je bila v balkanskih provincah, posebej tudi v Panoniji, še do neke meje živa.

Mladostno šolanje in osnovno cerkveno izobrazbo je Martin prejemal v okolju, v katerem je tedaj prevladovala grška atmosfera. To atmosfero ima vsa ilirska teološka šola, kot jo naziva Zeiller,¹⁸ začeni z Viktorinom Poetovionskim. Pri Martinu je posebej opazen vpliv Nikete iz Remesiane (Bela Palanka v Srbiji).¹⁹ Značilno je, da je bil v Iliriku že kmalu po letu 405 zelo razširjen tudi življenjepis sv. Martina iz Tura, ki ga je napisal Sulpicius Severus (glej njegove *Dial.* III 20).

Hkrati se je človek po tedanjih panonskih mestih gibal v etnično nestabilnem in pestrem svetu, prihajal v kontakt z vsemi členi Atilove razsute plemenske zveze, pri čemer so na eni strani prevladali Goti,²⁰ ki so bili že krščansko obarvani, delno pismeni in šolan, na drugi strani pa stari naseljenci, ki so morali biti v veliki meri romano-keltski.

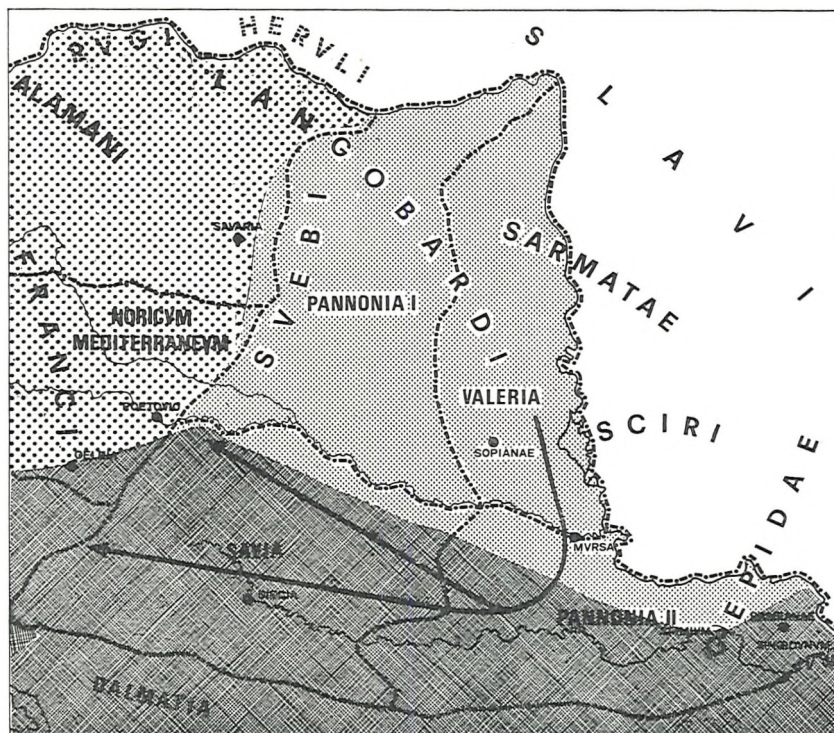
Tako je več kot verjetno, da se je mladi Martin spoznal tudi s starogotskim jezikom in keltščino, medtem ko je šolanje samo potekalo v principu v grščini in nekaj v latinščini.

Plemena, ki jih v pesmi našteva, so mu torej ostala v spominu iz mladostnih osebnih kontaktov ter poznavanja v stari domovini, iz katere je — ob zavesti nestabilnosti življenja v Panoniji in s težnjo, izpopolniti se v Sveti deželi — emigriral na vzhod, brž ko je dorastel in se je ponudila tudi politična priložnost. Ta čas se ujema, kot smo že rekli, in komajda je mogoče v to dvomiti, z Justinijanovo zasedbo južno panonskega prostora leta 535.

Ni direktnih podatkov, da bi Martin kasneje vzdrževal stike z 'domovino' in tudi ni kajsi verjetno, da bi tam imel še kakega svojca sredi 6. stoletja. Indirektno pa neke 'stike' dokazuje predvsem dejstvo, da je gojil duhovno in kulturno zvezo s tedaj nadvse uglednim piscem Venantijem Fortunatom, po rodu iz bližine mesta Tarvisium (danes Treviso) ter si dopisoval verjetno tudi z Rade Gundom v mestu Poitiers — *civitas Pictavorum* (+ 585), visoko izobraženo hčerjo z Langobardi povezanega turinškega kralja, in njeno hčerjo, opatiko Agnezo.

Za našeta identificirana plemena imamo z izjemo Slovanov v tem času dokaj dobro

Panonski prostor okrog 536/550 z aproksimativno podanim etničnim položajem. Bizantinski prostor (karirasto), frankovska sfera (redko pikčasto), langobardsko-gepidsko-svebska sfera (drobno pikčasto). Puščica nakazuje smer, kamor je Bizanc usmeril Langobarde kot svoje zaveznike proti frankovskemu pritisku

dokumentacijo in ni dvoma, da so se tedaj gibala v Panoniji in njenem območju. Omemba Slovanov v Panoniji pa je prese- netljiva toliko, ker je epigrafsko izjemna in tudi sicer redka. Vzori, ki jim je Martin pri verzificiranju sledil, nekaterih plemen, mi- slim predvsem na Slovane, ne navajajo nik- dar. Odločil se je torej zelo spontano, da jih je vstavil v ritem in verz. Teoretično gleda- no, so v tistem času vsa navedena in identi- ficirana plemena (tudi Slovani) v resnici ži- vela v območju Panonije in se tam gibala. Zato je verjetno, da sta mu bili iz tega pro- stora znani tudi obe neidentificirani plemeni (*Nara*, *Datus*). Prav to je tudi znamenje, da ni pisal šablonsko, da je dejansko vedel za vrsto plemen, med njimi za Slovane, oziroma se jih spominjal. Mislim torej, da v verodo- stojnost podatka ni dvomiti.

Na katere Slovane je utegnil konkretno misliti? Po Niederlejevih²¹ analizah pronica- jo Slovani sporadično v Panonijo in njeno območje že od 2. stoletja dalje, pozneje in- tenzivneje z Goti v času hunske zveze. Že pred Justinijanom so Slovani masovno pro- drli po Donavi navzgor do Karpatov.²² Šte- vilne osebe slovanskega porekla so v tistem času v bizantinski službi (zlasti v vojski),²³ kjer dosežejo tudi najvišje oficirske čine. Na vzhodni in italjski fronti sodelujejo Slo- vani kot enotne vojaške formacije v bizan- tinski armadi.²⁴ Vsi tisti, ki jih je Bizanc intenzivno pritegnil, so postali kristjani. Slo- vani pa so tedaj dokumentirani tudi na pod- ročjih Gepidov, predvsem na današnjem Ro- manskem, delno v rimski provinci Valeria, ter severno od Donave, morda na Slovaškem. Stalni kontakt s krščanskim svetom, bizan- tinskim in germanskim, je pustil gotovo sled tudi v njih verovanju. Tako je bil Martin upravičen podčrtati krščanstvo nekaterih Slovanov v svojem času.

*

Sv. Martin iz Brage, njegova dela in nje- gov vpliv so seveda teme, ki so bile mnogo raziskovane. Želel sem le osvetliti njegovo posvetilno pesem ob gradnji katedrale z vi- dika, da gre za eno prvih omemb Slovanov — leta 558 (prejkone z reminiscenco na dvaj- seta leta 6. stoletja) — in pokazati na ne- kaj elementov, ki bi lahko pripomogli k točnejši določitvi njegovega rojstnega pod- ročja, k poznavanju njegove vzgoje in du- hovnega obzorja. Obenem sem hotel poka- zati na zanimive ekumenske kontakte na prostoru nekdanjega imperija, ki je politič- no-upravno sicer razpadel, krščanstvo pa ga

je začelo povezovati in celo razširjati v ne- kak nov imperij (konkretno, kontakt Pale- stina-Luzitanija); dalje, na presenetljivo stvarnost njegovih podatkov in na stike, ki kažejo v smer njegove domovine Panonije, ter na dejstvo, da je prenesel izkušnje, zna- nje in tehniko ilirske teološke šole v Hispa- nijo, kar je še vse premalo proučena tema.

Za usodo cerkve in cerkvene organizacije v Hispaniji po vdoru Vizigotov in Svebov je bil zainteresiran ves katoliški svet, pose- bej seveda tudi papež, čigar skrb je bila cer- kvena rast po vseh sektorjih nekdanjega rimskega imperija. Zanimivo in značilno je, da tudi Jeruzalem. To so niti, ki so Martina potegnile na tako nenavadno in oddaljeno mesto. Znanje germanskega jezika, morda tudi keltščine, verska vnema, solidna izo- brazba posebej z misionarskih vidikov so pri tem igrali svojo vlogo.

V Hispaniji je bil tedaj potreben in za- želen tak človek, ki je poleg vsega našte- tega bil domač z barbarskim svetom zaradi stikov, ki jih je imel z njim še v panonski domovini. Predvsem je bilo važno, da so mu bili znani že iz Panonije²⁵ Svebi, ki so osvo- jili Galicijo, in enako Goti, ki so vladali v centralnih pokrajinah Hispanije.

OPOMBE

1. Prim. posebej Claude W. Barlow, *Martini episcopi Bracarenensis opera omnia* (1950) 276 in op. 5. — Pesem ni ohranjena v originalnem napisu, marveč imamo tri srednjeveške prepise, katerih dva hrani *Bibliothèque Nationale* v Pa- rizu. To sta *Codex Latinus* 2832 (na listu 117^v) in *Codex Latinus* 8093 (lista 32^r—32^v). Prvi je pisan v južni Franciji sredi 9. stoletja in je v glavnem skrbno delo, vendar je boljši drugi, pisan tudi v 9. stoletju, morda v Lyonu, v vi- zigotski pisavi in s hispanskimi dialektičnimi posebnostmi. Kvalitetno najslabši je tretji iz 9./10. stoletja, ki ga hrani *Biblioteca Nacional* v Madridu pod štev. 10029 (lista 61^r—61^v). Hi- storiat, opise, analizo in objave teh kodeksov obravnava podrobno Claude W. Barlow v delu *Martini episcopi Bracarrensensis opera omnia* (1950) 277—279, na katerega se v glavnem naslanjam tudi pri naslednjem pregledu dosedanjih edicij. Prvi je edine tri ohranjene pesmi sv. Martina (gornje posvetilo, lastni metrični epitaf [glej ni- že] ter posvetilo za samostanski refektorij) prej- kone na osnovi drugega pariškega kodeksa (8093) objavil J. Sirmond v delu *Beati Eugenii Toletani opuscula* (Paris 1619) 57—58, oziroma v drugi ediciji tega dela z naslovom *Opera va- ria II* (Paris 1696) 907—908. Do konca 19. stolet- ja so poslej pesmi zgolj ponatiskovali, nihče ni izkoriščal rokopisnih zapisov. Tako korpus *Magna bibliotheca veterum patrum et antiquo- rum scriptorum ecclesiasticorum*, ed. M. de La

Bigne, vol. XV (Köln 1622⁵) ter v ponatisih poznejše *Maxima bibliotheca*. Joannes Tamayo de Salazar, *Anamnesis sive commemoratio omnium sanctorum Hispanorum* II (Lugdunum 1652) 329. H. Florez, *España sagrada* XV (Madrid 1759) 448–449 (v drugi izdaji iz leta 1787 na str. 450–451). Dalje v: *Collectio Pisaurensis* VI (Pisauri 1766) 252–253. A. Gallandi, *Bibliotheca veterum Patrum* XII (Benetke 1778) 288 (izpisano po Tamayu). Caetano Brandão, *Vida e opusculos de S. Martinho Bracarense* (Lisbona 1803) 283–284. Migne, *Patrologia Latina* LXXII (Paris 1849) col. 51 (po Gallandiju).

Kritične edicije so pripravili: R. Peiper, *Alcimi Ecdicii Aviti Viennensis episcopi opera quae supersunt, Monumenta Germaniae Historica, Auctores antiquissimi* VI 2 (1883) 194–195 (ki je lahko upošteval in obdelal pariški kodeks 2832 in madridski). J. B. De Rossi, *Inscriptiones Christianae Urbis Romae* II 1 (1887) 269–270 (ki je baziral na pariškem kodeksu 8093 in madridskem). Iz njega je pesmi ponatisnil in komentiral E. Hübner v delu *Inscriptionum Hispaniae Christianarum supplementum* (Berlin 1900) 65–66. Vse tri rokopise sta vsak v svoji moderni, kritični ediciji upoštevala José Vives, *Inscripciones Cristianas de la España romana y visigoda*, (Barcelona 1942) str. 119 (cziroma v drugi izdaji iz leta 1969 na str. 119 št. 349) ter zgoraj omenjeni Claude W. Barlow v že citiranem delu na str. 282. — 2. Prim. Barlow 276. M. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters* I (1911) 110. O. Bardenheuer, *Geschichte der altchristlichen Literatur* V (1932) 379–388. — 3. Posebej, na primer Rugi, Goti, Burgundi itd. — 4. Hübner (str. 66) komentira v zadregi in ne prepričljivo: *Nara et Datus num ad Naram Africae urbem et Datum Thraciae aurifodinis clarum referendi ignoro*. Navidez so izjema Panonci, ki jih notira, morda tudi Daki, vendar so bili eni in drugi že dolgo zunaj imperija. — 5. Prim. L. Barkóczi, 'Die Naristen zur Zeit der Markomannenkriege', *Folia archaeologica* 9 (1960) 91 ss. — 6. *Thesaurus linguae Latinae*, onom. III 60 vrste 1–3 s. v. Datus ugotavlja: *gens ignota, fortasse Scythica*. — 7. K imenski obliki prim. — poleg starih analiz — tudi P. Beneš v zborniku *Classica atque mediaevalia Jaroslao Ludvíkovský octogenario oblata* (Brno 1975) 126. — 8. Prim. k naslednjemu M. Torres, 'Las invasiones y los reinos germánicos de España' v monumentalnem delu *Historia de España*, ki ga je organiziral R. Menéndez Pidal, vol. III (1940) 38–39. P. B. Gams, *Die Kirchengeschichte von Spanien* (Regensburg 1862–1879). E. A. Thompson, *The Goths in Spain* (Oxford 1969). W. Reinhart, *Historia general del reino hispanico de los Suevos* (Madrid 1952) passim. K. Schäferdiek, *Die Kirche in den Reichen der Westgoten und Sueven bis zur Errichtung der westgotischen katolischen Staatskirche* (1967), posebej 170. D. Claude, *Geschichte der Westgoten* (1970) passim. — 9. Ohranjeno je npr. pismo prezbiterja Avita v Brago (*RE* II 2398 št. 6). Prim. tudi notice v delu C. P. Caspari,

Martin von Bracara's Schrift De Correctione Rusticorum (1883) str. III. op. — 10. *Idat. Chron.* 448. *Isid. Hist. Suev.* 87. — 11. J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain* (Paris 1918) 581 sl. meni, da so pri tem sodelovali tudi krščanski Franki. Prim. predvsem E. Stein, *Histoire du Bas-Empire* II (1949) 562 in 820. — 12. *Isid. de vir. ill.* 35 (*PL* LXXXIV 1100) in *Historia Gothorum Vandalorum et Suevorum* 90. — 13. Barlow 2. — 14. Po tem delu (657) ima prefektura Ilirik na pričetku Justinijanove vlade 13 provinc, ena od teh je sirmijsko-basianska Panonija. — 15. Kjer precizira: *et pars secundae Panoniae quae in Bacensi [prav: Bassianensi] est civitate*. Prim. tudi Novello CXXXI z dne 18. 3. 545. V. Popović, *Mélanges d'École Française de Rome — Antiquité* 87 (1975) 447 meni sploh, da je treba pod Panonijo na vzhodu vedno razumeti Bassianae, ne tudi Sirmija. R. Egger zagovarja v svoji študiji 'Civitas Noricum', ki je ponatisnjena v njegovem zborniku *Römische Antike und frühes Christentum* I (1962) 116 ss, da se mesta v kasni antiki skrajno reduciranih provinc jamejo nazivati enostavno po le-teh. Posebej prim. S. Dušanić, 'Bassianae and its Territory', *Archaeologia Iugoslavica* 8 (1976) 67–81. — 16. Vidno predvsem po tematiki njegovih orientalsko-grško vplivanih del (npr. *Sententiae patrum Aegyptiorum*, *De trina mersione*, *De Pascha*; dalje prevod dela *Verba seniorum*, ki ga je opravil njegov menih Paschasius, katerega je v Dumiu sam naučil grško). Nedvomno je dobro poznal tudi Pachomijeva samostanska pravila. Več o teh vplivih in delih daje Barlow str. 3–4. — 17. Prim. tudi B. Grafenauer, *Zgodovinski časopis* 4 (1950), predvsem pa G. Schnürer, *Kirche und Kultur im Mittelalter* I (1927) 101 ss. — 18. Zeiller (gl. op. 11) 556, in ki je bila zaradi vodilnih učiteljev in zaradi velike vloge Bizanca in Soluna kot sploh bližnjega vzhoda jezikovno predvsem grško obarvana. Grščina je prodrla celo v preproste ljudske sloje, kot kažejo spontani, improvizirani napisi v Sirmiju. — 19. Poznal ali pa pozneje porabljal je tudi dela Dionizija Malega, Hijeronima, Gregorja iz Tura, Avgušтина, razna sinodalna akta, vladarske edikte, papeška dela, vrsto poetov, s Senekovo filozofijo se je aktivno ukvarjal. — 20. Prim. H. E. Giesecke, *Die Ostgermanen und der Arianismus* (Leipzig 1939). — 21. L. Niederle, *Původ a počátky Slovanů jižních*, svazek 1 (1906) na več mestih, predvsem str. 135. 146. 168. 293 itd. Prim. k naslednjemu tudi K. Jaždzovski, *Atlas do pradziejow Slowian* (Łódź 1949), za 6. stoletje posebej karti 13 in 14 ter korektivno k obema B. Zásterová, 'Les débuts de l'établissement définitif des Slaves en Europe méridionale', *Vznik a počátky Slovanů* 5 (1960) 34, dalje, H. Łowmianski, *Początki Polski* (1963) I 166–183, II 252, dalje, A. Točík, 'Slovania na srednom Dunaji', izšlo v zborniku *O počiatkoch slovenských dejín* (Bratislava 1965) 25. — 22. Že do leta 525 na primer. K naslednjemu prim. Grafenauer (op. 17) 28 ss, ki navaja številne podrob-

nosti (na primer bolgarska ropanja po Trakiji že konec 5. stoletja in dalje). — 23. Na primer Hilboudios, Dobragedzas, Souarounas; glej Niederle 242. — 24. Leta 537 je pripeljal poveljnik Martin iz Valerije Belizarju v Italijo 1600 konjenikov, v veliki meri Slovanov (Prokopij, BG I 27, 1—2), ki so dokumentirani tudi pri oble-

ganju mesta Auximum in v bojih po Lukaniji. Leta 548 je vodil langobardski princ Ildigis 6000 Slovanov v Italijo; prim. Grafenauer (op. 17) 39. — 25. Do leta 537 so v Panoniji preostali Svebi živeli v povezavi z Goti, prim. B. Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev* (1952) 417.

ORGANIZACIJA OBLASTI V OBČINI IZOLA PO LISTINAH IZ LETA 1253 IN 1260

MIROSLAV PAHOR

Izola je v historiografiji istrskih slovenskih mest najmanj raziskana. To je deloma razumljivo, ker je mestni arhiv leta 1903 pogorel. Vendar se je v Trstu in Benetkah pa tudi v Piranu ohranilo nekaj prav zanimivih dokumentov, ki tudi o Izoli marsikaj povedo. Tako je pod kolokacijsko številko 3.E 1/12^a, ki obsega 32 pergamentov, ohranjena v Mestnem arhivu v Trstu (Archivio diplomatico) zanimiva listina, ki v marsičem pojasnjuje začetke komunalne ureditve v izolanski občini. 31 dokumentov zadeva zgodovino Pirana, zato je omenjeni zašel mednje najbrž po pomoti. Bodi kakorkoli, vreden je, da si ga ogledamo. V prostem prevodu se glasi:

V imenu gospodovem, amen. V letu od njegovega rojstva tisočdvestotriinpetdesetem, v enajsti indikciji, na dan prvega maja v palači občine Izola, v generalnem svetu. V prisotnosti Wecela Amaldija, Walterama sina Simonovega in Nikolaja sina Rupredovega, ki je občinski komornik, in drugih, so konzuli Izole Johannes Bonvinus, Walteramus Blasius in Walteramus sin Ursa po volji z dovoljenjem velikega in malega sveta postavili in imenovali Venerija Paisane in Menarda Nastasie za svoja zanesljiva poslanca, sindika, advokata in prokuratorja v pravdi, ki teče med gospo opatico samostana gospa Svete Marije v Ogleju in občino Izola pred gospodom Gregorijem iz Montelonga, presvetlim patriarhom svetega oglejskega sedeža in mejnim grofom Istre. Poslanca, sindika, advokata in prokuratorja (imata pravico) v zvezi s sporazumom ali dokončno sodbo ali na sami razpravi predlagati priče, protestirati, se pritožiti v celoti ali v posameznostih, ki bi jih smatrali za primerne v omenjeni zadevi oziroma pravdi. Kar bosta omenjena poslanca, sindika, advokata in prokuratorja omenjenih konzulov napravila, (bosta napravila) po volji velikega in malega sveta, z obljubo, da bosta spoštovala uka-

ze, da ne bosta nasprotovala nobenemu članu, ki bi (njihovemu delu) ugovarjal.

Jaz Abelardus, notar Izole, sem bil temu prisoten in kot že rečeno sem na ukaz omenjenih konzulov to napisal in potrdil.¹

Dokument nam v prvi vrsti pove, da je bila občina Izola podložna samostanu gospa sv. Marije v Ogleju. Dalje nam pove, da je bila v teku pravda med opatico omenjenega samostana in občino. Predvsem pa nam listina pove, da je Izola v tem času občina, ki je imela svoj veliki in mali svet, svoje konzule, notarja in komornika in da je imela ali si je vsaj lastila pravico imenovati prokuratorje, ki so jo zastopali v pravdi. Vse to v kratkem, komaj kakih 200 besed obsega-jočem dokumentu, ki pa pove še mnogo več, kot je videti na prvi pogled.

Da bi bilo stanje, ki ga podaja omenjena listina, bolj razumljivo, je treba poseči za dve stoletji in pol nazaj. Izola je bila majhno mestece na otoku, ki mu je pripadalo na severu ozemlje tja do Gažona, na vzhodu do pobočij zahodnega dela Šavrinov nad dolino Drnice, na jugu pa na eni strani do sredine vasi Čedlje in pobočja Kaštelirja nad Kortami, na drugi strani do rta Ronek in severnega dela Strunjanske doline. To ozemlje vključuje naselja Malija, Cetore, del Čedelj, Korte, Staro vas in Medošje s pripadajočimi zaselki. Ozemlje je majhno, reliefno precej razgibano in zelo primerno za nekatere agrarne kulture, kot so oljarstvo in vinogradništvo. Celotno imenovano ozemlje je na začetku 11. stoletja spadalo pod oglejski patriarhat. Leta 1031 se pojavi darilna listina, s katero je patriarh Popon daroval Izolo z vsem njenim ozemljem in drugimi pritlikljinami samostanu gospa svete Marije v Ogleju (extra muros), da bi izboljšal dohodek tega samostana.² Kakšna je bila uprava samostana nad mestom v 11. stoletju, po obstoječih dokumentih ni mogoče dognati.

Iz dokumentov 12. stoletja, predvsem iz listine, ki je datirana v leta 1172 ali 1274, pa vidimo, da je imel samostan pravico imenovati gastalda, ki je skrbel za vse njegove interese v mestu in pripadajočem zaledju. Da gastaldi niso bili vedno zvesti svoji pri-segi, dokazuje spor med samostanom in gastaldom Almerikom iz Milj, ki si je leta 1173 hotel (morda s pomočjo Kopra) prisvojiti samostanske dohodke in druge pravice v Izoli. S sodbo patriarhovega sodišča so bile vse pravice vrnjene samostanu.³

Spor med Almerikom in samostanom dokazuje, da so bile vezi med Izolo in njenim fevdalnim gospodom dokaj rahle in da so obstajali poskusi, da bi si posamezni gastaldi pridobili fevdalno oblast nad mestom. To se je dogajalo tudi zaradi tega, ker je bila Poponova darovnica že stvar daljne preteklosti in v sami Izoli, kjer so počasi nastajali novi politični pogoji, nezaželena. Toda prav ti novi pogoji in pa spor z Almerikom z Milj so prisilili opatico samostana sv. Marije, da se je obrnila na patriarha Ulricha s prošnjo, da bi darovnico obnovil. Ta je leta 1175 vzel zadevo v pretres in potrdil darovnico iz leta 1031 »z vsemi sodbami, tlako in vsem obdelanim in neobdelanim zemljem«. Iz dokumenta izvemo, da so Izolani poleg »drugih stvari in obveznosti« plačevali 100 urn vina po urni izolanske mere.⁴

Tudi po tem aktu ni šlo vse gladko. Že leta 1189 se pojavi dokument, s katerim je koprski škof Aldiger podaril izolanske desetine grofu Engelbertu. Ta jih je s škofovim dovoljenjem ponovno podelil samostanu gospô svete Marije v Ogleju, ki je imel »baronalni dominij nad občino«.⁵ Razumljivo je, da je škof Aldiger Engelbertu podelil le tiste izolanske desetine, do katerih je imel pravico. Torej je imel Engelbertov odstop desetini imenovanemu samostanu namen povečati samostanske dohodke. Vendar je pri tem zanimivejše dejstvo, da se v Engelbertovem odstopu prvič imenuje izolanska občina. To pa pomeni, da se je v nekaj več kot stoletju in pol od Poponove darovnice začel v Izoli tisti proces politične, socialne in gospodarske narave, ki je pripeljal do oblikovanja komune. Razloge za to lahko iščemo, kakor v drugih mestih, v oddaljenosti in šibkosti fevdalca, v potrebi po obrambi osebnih in skupnih pravic meščanov, v potrebi po zunanji obrambi in v drugih faktorjih, ki so prisilili prebivalstvo, da se je sestajalo na zborih, sprejemalo določene sklepe in sproti reševalo nastajajoča vprašanja. Tako je verjetno nastal mestni arengo ali zbor meščanov ali morda celo zbor deželanov (vicinorum).

Arengo se je kmalu po svojem nastanku začel boriti proti pravicam oglejskih opatic, predvsem pa proti imenovanju tujega gastalda in za to, da bi bil gastald domačin iz Izole, ki bi bolje poznal razmere v mestu in na podeželju. Tako se je zgodilo, da je leta 1220 občina sama imenovala gastalda v osebi Adelda iz Izole in to za tri leta, kar je bila verjetno običajno službena doba samostanskih gastaldov. Opatica Giselrada imenovanja ni priznala in v sporu, ki je temu sledil, se pojavijo v Ogleju izolanski starešine (seniores). Na razpravi je opatica priznala imenovanega gastalda, vendar pod pogojem, da bodo naslednji gastaldi imenovani v njeni prisotnosti oziroma v prisotnosti njenega odposlanca. Poudarjeno je, da morajo biti prisotni tudi izolanski starešine.⁶

Ni dvoma, da so to dejstva, ki dokazujejo, da se je hotela nastajajoča komuna že na samem začetku rešiti fevdalne odvisnosti, predvsem pa fevdalnih dajatev samostanu ali jih vsaj spraviti pod neposredno kontrolo občine. Imenovanje gastalda iz vrst meščanov je predstavljalo drugi korak k samostojnejšemu življenju. Kaže, da je bil boj veliko hujši, kot bi mogli sklepati po ohranjenih dokumentih. Opatice so se gotovo upirale vsem novostim, ki jih je predlagala in izsiljevala občina. Dejstvo je, da so se Izolani — da bi dosegli svoje pravice — celo (začasno) podvrgli vrhovni politični oblasti Kopra, preko katerega so se hoteli otresti vsaj fevdalnih dajatev. To dokazuje listina z dne 19. oktobra 1225. Tega dne so se pred patriarhovim sodiščem v Ogleju zbrali predstavniki občine Izola, predstavniki mesta Kopra in pa tedanja opatica Merengarda. Sodba, ki je sledila obravnavi, priznava vse fevdalne pravice samostana do Izole. Tako je opatica ponovno dobila pravico do imenovanja gastalda, sodnika, izvedencev za regalije in notarja. V listini ni rečeno, da bi moral biti gastald Izolan. Po starih običajih naj bi bili Izolani le sodnik in izvedenci. Prav tako je opatica dobila pravico do vseh dajatev, ki so bile določene z darovnico iz leta 1031 in potrditvijo leta 1175.

Kot protiutež zavarovanim pravicam se je opatica Merengarda odpovedala pravici do kanoničnega, civilnega in vsakršnega drugega posebnega ali privatnega prava, ki ga je že ali bi ga hotela uvesti. Dalje se je odpovedala zakonom o ženskem spolu, splošnemu privilegiju žensk, privilegiju mladoletnikov, ki jih je potrebovala cerkev in vsem odredbam, ki jih je odposlala v Izolo. Za morebitne medsebojne spore je bilo določeno apelacijsko sodišče. To je prevzelo mesto Koper,

čigar vrhovni politični oblasti se je Izola nekaj prej podvrgla. V sodbi so bile dalje določene pravice opatičnih uradnikov v Izoli, predvsem gastalda. Ta je imel pravico: 1. pobirati mitnine, desetine in vse druge dajatve; 2. skrbeti za vse druge dohodke samostana na izolanskih tleh; 3. skupaj s sodnikom skrbeti za kriminalno sodstvo in 4. skupaj z izvedenci odločati o sporih glede dohodkov samostana.

Ni treba posebej poudarjati, da so bili vsi uradniki podvrženi kontroli gastalda. To dokazuje že sam seznam gastaldovih nalog. Za nastajajočo komuno je bil to precejšen udarec. Blažilo ga je le dejstvo, da so morali gastaldi soditi v skladu z mestno zakonodajo. V tem trenutku pa ni kazalo drugega kot nadaljnje upiranje takšni sodbi, po potrebi tudi s pomočjo Kopra. Gotovo pa je, da so se v tem boju izoblikovali komunalni oblastni in politični organi, ki so prevzemali pobudo za osamosvojitve mesta tako od opatice kakor od Kopra. Tak organ je bil — kot rečeno — že od vsega začetka zbor meščanov — *arengo*. Jasno je, da je moral med dvema zasedanjema arenga nekdo skrbeti za koristi prebivalstva. Temu namenu so gotovo služili voljeni »seniores«, ki trenutno niso imeli določnejšega imena, ali jim ga opatice niso hotele priznati. Vsekakor pa je gotovo, da so se komunalne oblasti počasi uveljavljale, ker bi v nasprotnem primeru ne bilo toliko govora o pravih proti samostanu zaradi gospodarskih in političnih pravic le-tega nad mestom.

Takšno je bilo politično stanje v Izoli, ko se je pojavila listina 1. maja 1253. Ni treba mnogo pozornosti, da ugotovimo njeno površnost. Ker gre v bistvu le za imenovanje poslancev, je površnost deloma razumljiva. Kljub temu je zelo važna. V skupih besedah razkriva značilno oblastno-upravno podobo primorskega mesta sredi 13. stoletja. Dokument namreč imenuje generalni svet, veliki in mali svet, konzule, občinskega komornika, notarja, voljene poslance oz. prokuratorje in mestnega glasnika, torej več kot dovolj, da si ustvarimo jasno podobo mestne oblasti.

Iz analize dokumenta nam postane najprej jasno, da ni imenovan *arengo*. Vendar to ne pomeni, da ga ni bilo. Analogija z drugimi mesti, predvsem z bližnjim Piranom, dokazuje, da so bili konzuli voljeni v arengu. Torej, če so v listini omenjeni konzuli, pomeni da je bil v mestu prisoten tudi najvažnejši politični organ. Od arenga voljeni konzuli so sestavljali nekakšno vlado, bili so torej izvršni oblastni organ zbora meščanov in

v tem času že tudi velikega sveta. Med njihove naloge je sodilo tudi iskanje podestata, ki so ga predložili arengu v izvolitev. Druga njihova naloga je bila v tem, da so od odhajajočega podestata prevzeli oblast. Od odhoda enega podestata do prihoda drugega, so imeli konzuli vso izvršno oblast. Ker pa Izola do leta 1260 verjetno ni imela podestata, smemo sklepati, da so vladali po šest mesecev »in pleno«, tj. da so predstavljali vlado z vsemi pravicami in dolžnostmi.

V drugi vrsti je treba imenovati *veliki svet*. Kdaj je nastal, nam po obstoječih dokumentih ni mogoče soditi. Po tem, da je v listini zelo kategorično opredeljen, bi lahko sklepali, da je imel tedaj vsaj kakšnih 20 let življenja in dela, da je torej nastal vsaj na začetku tridesetih let 13. stoletja. Veliki svet je nastal kot oblastni organ. Ker se arengo ni mogel sestajati pogosto in v polnem številu, je ustvaril voljeno telo, ki naj bi skrbelo za vse najvažnejše zadeve občine. Tako so v njegovo kompetenco spadale vojne napovedi in mirovne pogodbe, celotna zakonodaja, občinske dajatve in volitev javnih uradnikov (trenutno brez konzulov). Sem spadajo tudi vsi odnosi do sosednjih občin in do ostale tujine, torej vse zunanje zadeve vključno z zunanjo trgovino. Gotovo je torej, da je bilo to telo poleg arenga najvažnejše in da že v dejstvu, da je v listini arengo popolnoma prezrt, lahko vidimo bodoči razvoj v smeri popolnega prevzema oblasti in dednosti članstva. Koliko članov je imel veliki svet v tem času, ni mogoče dognati. Morda jih je bilo okoli 80. Volili so jih med najuglednejšimi in najpremožnejšimi meščani.

Mali svet je bil prav tako voljen v arengu. Imel je maksimalno 20 članov, če so mu pripadali tudi konzuli in tedaj obstoječi javni uradniki. To pomeni, da je bilo število svetnikov malega sveta dokaj manjše. Po analogiji s Piranom smemo sklepati, da jih je bilo 12. Malemu svetu je arengo poveril vse notranje zadeve, predvsem vprašanje oskrbe mesta s hrano in drugimi potrebščinami, vprašanje trgovine in obrti, verjetno tudi vprašanje solin in kmečkega prebivalstva. Od notranjih zadev so jim bile odvzete zakonodaja, dajatve in najbrž tudi ladjedelništvo in mornarica.

V našem primeru imenuje listina še *generalni svet*. Vprašati se moramo, ali je notar uporabil dva termina za eno in isto telo (veliki svet), ali je moč iz celotnega konteksta izluščiti za generalni svet drugačen pomen. Ker se arengo v ohranjenih izolanskih listinah ne imenuje nikjer, bi bilo povsem

možno na primer, da se je v Izoli imenoval drugače kot v drugih mestih. V poštrev bi prišel termin generalni svet. Toda že kraj sestanka zanika takšno možnost. Če bi namreč šlo za arengo, bi se gotovo sestal na kakšnem zaprtem trgu ali v cerkvi, kakor je bilo v navadi v vseh drugih mestih. Računati je namreč treba, da je bil član arenga vsak svoboden odrasel moški, z drugimi besedami vsaj vsak peti prebivalec mesta. Če je imelo mesto okoli 1000 prebivalcev, bi štel arengo 200 ljudi. Verjetno pa je bilo prebivalcev nekoliko več. Torej zamenjava terminov ne pride v poštev.

Po drugi strani listina locira zbor generalnega sveta v občinsko palačo. Ta pa v tistih časih ni mogla biti tako prostorna, da bi se v njej sestal celoten arengo. Torej gre za neko telo, ki je bilo po številu takšno, da se je lahko sestalo v dvorani. Po analogiji bi morali reči, da je to veliki svet. To bi potrjeval tudi način sklicanja. Zbor, o katerem je govor je namreč sklical mestni glasnik. Če bi šlo za zbor arenga, bi bilo gotovo rečeno, da je bil sklican »sonu campane«, torej z zvonenjem občinskega zvona. Kvečjemu bi v primeru nujnosti dodali »et voce precons«. Ker tega ni in ker je zbor sklical mestni glasnik, imamo drugi razlog za zanikanje enačbe generalni svet — arengo, a tudi razlog za trditev, da ne gre enačiti velikega sveta z generalnim svetom.

Da bi rešili vprašanje termina »generalni svet«, se moramo opreti na konkretni zbor 1. maja 1253. Zbor je imel namen »postaviti in imenovati« poslance oz. prokuratorje, ki naj bi zastopali Izolo v pravdi proti samostanu gospô svete Marije v Ogleju. Iz prejšnjih dokumentov vemo, da je tekla pravda zaradi volitve oziroma imenovanja gastalda, za izolanske dajatve samostnu in za celoten sklop odnosov med podložnikom (Izolo) in fevdalcem (samostanom). Šlo je torej za zunanje zadeve, ki naj bi jih reševal veliki svet in za notranje zadeve, ki so bile v pristojnosti malega sveta. Imenovani poslanci so morali torej pred sodiščem zastopati Izolo v vseh zadevah tako zunanje, kakor notranje politične narave. Zaradi tega sta se oba sveta sestala na skupni seji v generalnem svetu, ki so mu gotovo pripadali tudi konzuli kot poseben organ arenga. Generalni svet je torej skupna seja vseh treh oblastnih teles, ki so nastala kot organi arenga.

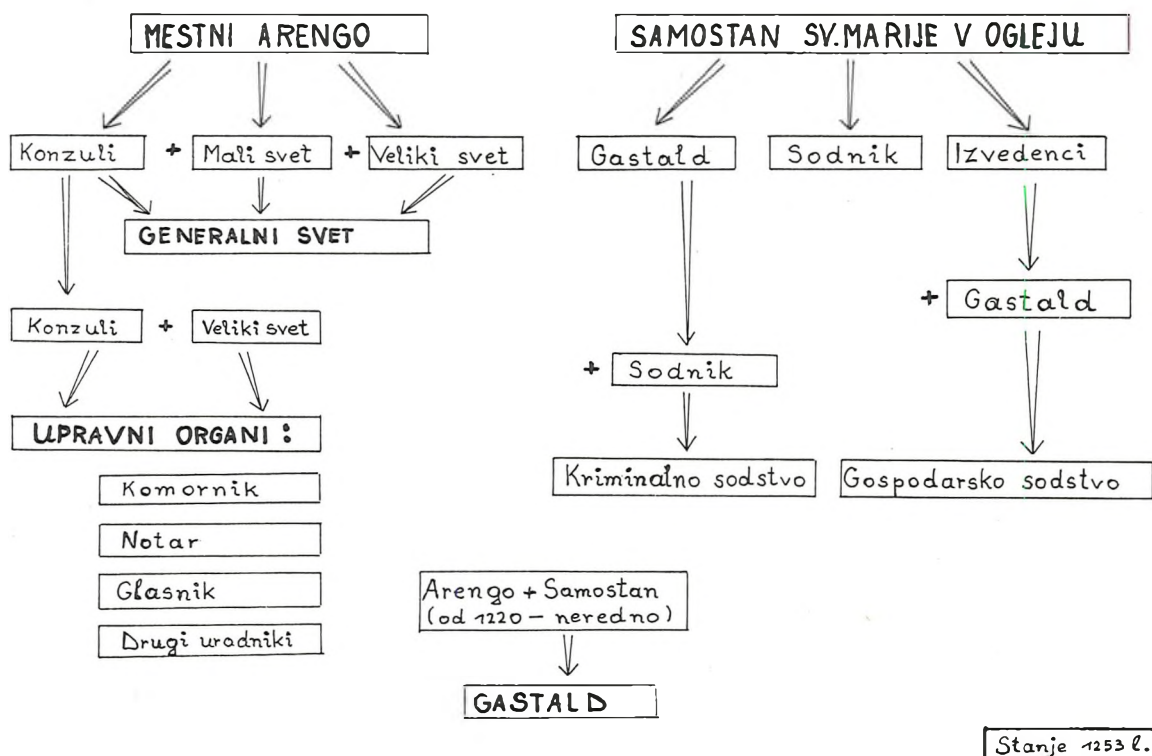
To pa ni vse. Konzuli so nastali kot izvršno telo arenga. V obdobju, ko je mesto pripadalo fevdalcu in ko je bil ta daleč od svoje posesti, ko je imelo mesto tudi lastne tekoče probleme, je bila ustanovitev takšne-

ga organa — poleg organov fevdalca — popolnoma razumljiva in nujna. Jasno je, da so konzuli dobivali od arenga neke smernice, ki so polagoma postajale običaj, in so se jih morali držati. Te smernice so bile podlaga nastajajočim mestnim statutom. Toda konzuli so se znašli v položaju, da so si lahko pridobili preveč oblasti. Zato je arengo — podobno kakor v drugih mestih — omejil njihovo oblast in to na dva načina: prvič časovno, ker so bili voljeni za maksimalno dobo šestih mesecev s prepovedjo ponovne izvolitve pred pretekom kontumacijskega časa vsaj enega leta, in drugič s prisego in smernicami, ki so postajale pravzaprav zakoni o vladanju.

Ker pa so problemi rasli — v Izoli predvsem v odnosu do fevdalca —, je bilo treba ustanoviti telo, ki bi bolj demokratično zastopalo interese prebivalstva, kot so to lahko delali konzuli. Tako je prišlo do voljenega velikega sveta, kateremu so naložili zunanje zadeve, in malega sveta, ki je skrbel za notranje zadeve. *Ko pa so se notranje in zunanje zadeve izenačile, ni preostajalo drugega, kakor združiti vse tri organe v generalni svet.* Tako je v Izoli nastala svojevrstna oblastna shema, ki bi jo mogli označiti kot shemo dvojne oblasti tj. nastajajoče komunalne in izumirajoče fevdalne oblasti (glej shemo za leto 1253).

Pri tem se jasno vidi naslednje: Nastajajoči komunalni oblastni organi so do leta 1220 strogo ločeni od fevdalnih. Prav tako je od komunalne oblasti ločena sodna oblast, ki ostaja v rokah fevdalca; ta ima edini pravico imenovati sodnika in izvedence ter diktirati zakone. Poskus spraviti gastalda pod kontrolo komunalne oblasti, ki ga beležimo leta 1220 in se je verjetno ponavljal do leta 1260, je obenem tudi poskus, da bi preko gastalda meščana, ki je poznal vse razmere v mestu, vplivali ne samo na politična in gospodarska vprašanja, temveč tudi na celotno sodstvo — gospodarsko in kriminalno. Preko tega so hoteli gotovo vplivati tudi na celotno zakonodajo. Prav tako je jasno, da se komunalna oblast počasi, a vztrajno širi in razrašča, medtem ko ostaja fevdalna oblast v okostenelih oblikah, ki jih je dobila že v 11. stoletju. Pogled na dogodke dokazuje tudi, da je nastajajoča komunalna oblast dinamična. V kratkem času se konsolidira in je na najboljši poti, da prevzame v mestu celotno politično, gospodarsko in pravno pobudo, torej na najboljši poti, da mesto osvobodi od fevdalca.

Posledica spora, ki ga omenja listina 1. maja 1253, je bil sporazum med občino in opa-

Stanje 1253 l.

tico, ki se je po vsej verjetnosti pozival na listino iz leta 1220, po katerem naj bi gastalde imenovala občina, vendar v prisotnosti opatice ali njenega odposlanca. Kakor je bilo v takšnih primerih običajno, je opatica zahtevala le, da izvoljeni ali imenovani gastald priseže, da bo zvesto služil koristim samostana po dotedanjih običajih izolanske gastaldije. Kako so ta sporazum spoštovali do leta 1260, ohranjeni viri ne povedo. Verjetno pa je, da opatica ni imela prigovorov. Vendar se je občina leta 1260 odločila za poslednji korak v svoji politični emancipaciji. V tem letu se v Izoli omenja prvi padestat. Vemo, da se je imenoval Johannes in da je spremljal v Oglej izvoljenega gastalda Johannesona Bonvina.

Kmalu po prihodu podestata se je sestel veliki svet (morda tudi generalni svet, kjer so konzuli izročili podestatu oblast), ki je med drugim sklepal tudi o volitvi novega gastalda. Izvoljen je bil Johannes Bonvinus, eden od konzulov, ki so leta 1253 imenovali poslance v pravdi proti samostanu, torej popolni pristaš občinske politike. Takoj po izvolitvi je občina sporočila opatici Iltigundi v Oglej ime novega gastalda in prosila za njegovo potrditev. Že ime izvoljenega je moralo biti za opatico težak udarec. Zato je odgovorila sicer vljudno vendar odločno, da je voljna potrditi novega gastalda, če bo ta imeno-

van v njeni prisotnosti ali v prisotnosti njenega odposlanca, kakor predvideva sporazum med njo in samostanom na eni in občino na drugi strani in če se bo omenjeni Johannes Bonvino pogodil z njo o prevzemu gastaldije. To nedvoumno izhaja iz listine 16. januarja 1260. Opatičin odgovor je vsekakor pomenil kršenje sporazuma iz leta 1253. Novega gastalda pa si je hotela ogledati od blizu. To je Izolane nekoliko presenetilo, a so se takoj odločili nadaljevati svojo igro. Oblastna shema iz leta 1253 dokazuje, da so se že otresli vrhovnega varuštva mesta Koprja. Na osnovi razsodbe leta 1225 pa bi se morali apelacijsko pritožiti prav na Koper. Odločili so se drugače. Ker jim je bila opatica manj nevarna kot Koper, ki si je prizadeval uvesti svojo hegemonijo nad vso severno Istro, so poslali izvoljenega gastalda, in to v družbi z novim podestatom, naravnost v Oglej.

16. januarja 1260 ju je opatica sprejela v prisotnosti oglejskega dekana Askvina, sholastnika Viljema ter treh odličnih oglejskih meščanov. Med prisotne priče je opatica zri- nila tudi podestata Johannesona. Tu je Johannes Bonvino povedal, da sta ga podestatin občina Izola izvolila za novega gastalda izolanske gastaldije in da prosi za opatičino potrditev, kakor je bila seznanjena s pismom občine. Iltigunda je v odgovoru ponovila, da

bi ga ona in njen samostan rade volje potrdila, če bi bil izvoljen v skladu s sporazumom in če bi se on (že prej) dogovoril z njo v prevzemu gastaldije. Nato je spet spregovoril Bonvino. Rekel je, da bi se v skladu z izvolitvijo po podestatu in občini rad pogodil z opatico za naslednja tri leta, kajti podestat in občina sta naredila tak statut, da gastaldi ne smejo ostati v tem uradu več kot tri leta. Ker mu bo pa gastaldija v naslednjih treh letih le malo nesla, ji ponuja enkratni prispevek 10 urn vina izolanske mere. Kot se vidi, je bivši konzul govoril precej ironično, kar opatici ni moglo biti preveč všeč. Da bi pa ironija dosegla svoj višek, je Bonvino zatrdil, da je v primeru, če bo prevzel gastaldijo, potreben pomoči in da bo zato izkazoval opatici »večjo čast«. Te besede so dosegle namen, ki ga je občina hotela doseči. Ogorčena opatica se je umaknila, da bi se posvetovala s svojimi »modrimi«. Ko se je vrnila, je v ostrem tonu dejala, da sta se podestat in občina vtikala v njeno jurisdikcijo v mestu Izoli in prelomila sporazum med samostanom in občino. Zato pod pretnjo 100 mark kazni prepoveduje podestatu in občini, da bi se še nadalje vmešavala v njeno gastaldijo in njene pravice. Pod pretnjo enake kazni je Johannesu Bonvinu prepovedala sprejeti omenjeni urad in se vmešati v njene pravice. Listina je bila napisana v samostanu sv. Marije po notarju Ulrichu (Wolricus).⁹

Zanimivo je, da se je opatica pogovarjala izključno z izvoljenim gastaldom Bonvinom in da se ni niti enkrat naravnost obrnila na prisotnega izolanskega podestata Johanesa, ki ga je odrinila med priče in je smel prisostvovati pogovoru kot le tak. S tem je nedvoumno pokazala, da ne priznava nove izolanske komunalne stvarnosti. Vendar so vse njene besede namenjene občini in ne gastaldu. Dvakrat je poudarila, da je občina prekršila sporazum, v to pa je kot krivca vmešala tudi podestata. Prav tako je poudarila kršenje svoje jurisdikcije po občini in podestatu in vmešavanje v svoje pravice. Vprašanje nastane, ali je mogla biti njena reakcija bistveno drugačna. Po ironičnem govoru Johanesa Bonvina bi lahko pristala na njegovo imenovanje, vendar bi ugled samostana preveč trpel. Po drugi strani je skoraj gotovo, da bi pristala na vsako imenovanje, razen na imenovanje tistih ljudi, ki so jo prisilili v sporazum, po katerem so bile njene pravice omejene. Potemtakem lahko sklepamo, da je izolanski veliki svet dobro vedel, kakšna bo reakcija opatice, če bo izvoljen bivši konzul. Prav tako lahko sklepamo, da

so v Izoli pripravili Bonvina prav na tak govor in mu svetovali, naj govori ironično, torej da so mu dali nalogo doseči zavrnitev potrditve novega gastalda. Tako je naloga uspela. S tem so Izolani obšli apelacijsko sodišče in dosegli tisto, kar so želeli. Ker opatica ni imela več pravice imenovati gastalda samostojno, se je znašla v Izoli brez pravic. Če pa bi v nasprotju s sporazumom, ki so ga v Izoli kršili, gastalda le imenovala, bi ga občina ne sprejela. Uspeh bi bil torej enak. Poudariti je treba, da je Bonvino verjetno ostal na položaju gastalda brez privolitve opatice, kajti kasnejši dokumenti dokazujejo, da je občina plačevala določeni del dajatev tudi samostanu. Vendar je z zavrnitvijo potrditve Bonvina opatica izgubila pravico do imenovanja tega uradnika v Izoli. To pa je hotela občina doseči.

Listina vsebuje dokaze, da Izolani niso kršili sporazuma samo v vprašanju gastalda. Opatica je namreč očitala občini, da se je vmešala v njene jurisdikcije in njene pravice. To pa pomeni, da so se Izolani polastili nekaj več kot samo gastaldovega urada. Po listini iz leta 1225 se je opatica Merengarda odrekla tudi pravici do kanoničnega, civilnega in vsakega drugega posebnega in privatnega sodstva.¹⁰ Ni ji sicer bila odvzeta pravica do imenovanja sodnikov in izvedencev, vendar so morali ti soditi v skladu z željami občine in nastajajočega komunalnega in obstoječega običajnega prava. Res je, da so v kasnejših dokumentih dani vsi elementi, po katerih lahko sklepamo, da so nekateri sporazumi vrnili samostanu pravico do sodstva, vendar je očitek iz leta 1260 o kršitvi sporazuma toliko jasen in oster, da je sklep, po katerem naj bi veliki svet po prihodu podestata Johanesa izvolil tudi sodnika in izvedence, nujen in povsem opravičljiv. Ironičen in samozavesten nastop Bonvina ter izredna ostop opatičinega odgovora nam dasta vedeti, da je bil novo izvoljeni gastald dobro zavarovan in popolnoma gotov svoje stvari, čeprav je bil podestat namenoma odrinjen med priče. Gotovo je imel Bonvino za seboj celotno mestno prebivalstvo in celotno mestno zakonodajo in sodstvo. In to ga je najbolj zaščitilo. Veliki svet se je tu gotovo poslužil ustaljene moči arenga in vseh mestnih organov, da je zaščitil delegacijo.

Tega si je moral biti Bonvino popolnoma v svesti. Karkoli bi se mu zgodilo v samostanu, se je moglo zelo negativno odraziti na preostale koristi opatice. Oster nastop opatice je bil torej v sami Izoli obsojen na popoln neuspeh.

Potemtakem se shema mestne oblasti v Izoli leta 1260 precej spremeni. Gotovo je, da je arengo še vedno najvažnejše oblastno telo čeprav nastopa zelo poredko in ga veliki svet že poskuša izriniti. Vendar so člani velikega sveta in ostalih teles še vedno voljeni. Volitev sodnika (kakšno desetletje kasneje so bili štirje) in izvedencev pa že prihaja na veliki svet, ki se počasi, a vztrajno organizira v odločilno politično telo, ki prevzema tudi del notranjih nalog, predvsem kar se tiče gospodarstva in odnosov do kmečkega prebivalstva.

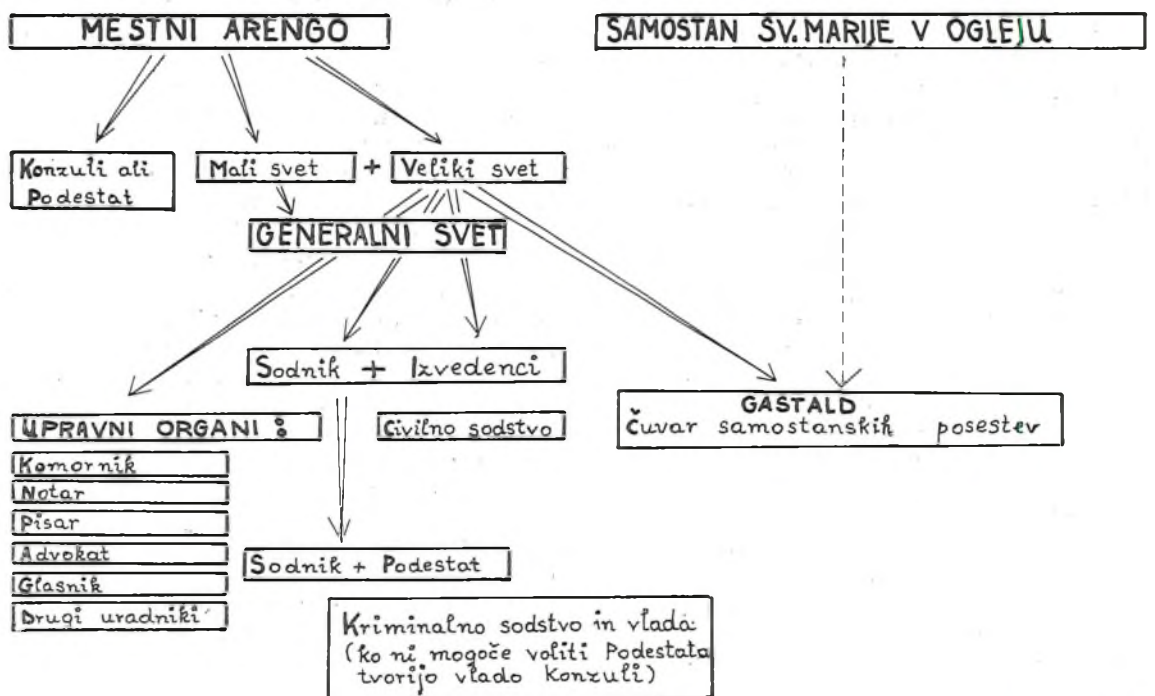
Shema mestnih oblastnih organov v letu 1260 (glej spodaj).

Pri tem je razumljivo, da je opatica morala končno popustiti in da je od občine izvoljene gastalde tolerirala, vendar le kot čuvarje samostanskih posestev in izterjevalce dajatev, ki so ji šle po starih listinah oziroma novjših sporazumih. Tako je gastald izgubil vso politično oblast v mestu.

Konzuli so postajali vedno pogostejše le začasna izvršna oblast, medtem ko se je vloga sodnika spremenila tako, da je sestavljal s podestatom enoletno vlado in kriminalno sodišče. Skupaj z izvedenci je sodnik sestavljal civilno sodišče. Jasno je, da se bo vse to s kodifikacijo statuten spremenilo, kajti odpadli bodo izvedenci, uvedeni štirje sodniki, ki bodo resnična vlada komune, in novi up-

ravni organi. Z beneško zasedbo bodo zginili konzuli, ker se bo osrednja vlada obvezala pošiljati podestate. Samostan gospa svete Marije v Ogleju ne bo več posegel v občinsko politično življenje, čeprav se bodo vlekale pravde za desetine in druge dajatve vse do začetka 16 stoletja.¹¹

Generalni svet se sicer ne omenja, vendar ni dvoma, da so tudi kasneje skupno sejo velikega in malega sveta imenovali generalni svet. Ker so bili konzuli le začasni organ, temu telesu niso več pripadali. Nadomestili so jih sodniki, ki so s podestatom sestavljali vlado in sodni zbor. Dokumenta 1. maja 1253 in 16. januarja 1260 nesporno dokazujeta, da se je Izola uspela rešiti fevdalne jurisdikcije, a tudi fevdalne odvisnosti od samostana sv. Marije v Ogleju in da se je osnovala v neodvisno komuno. Gastaldu so sprva omejili oblast in pristojnosti, nato so uspeli sicer neredno voliti meščana Izole, ki je bolj gledal na koristi občine kot pa samostana. Končno so se morale opatice sprijazniti z dejstvom, da je bila njihova vloga pri imenovanju gastalda — gola prisotnost, če je občina sploh to upoštevala. Tako se je nehalo obdobje delitve oblasti med nastajajoče komunalne in okostenele fevdalne organe. Dvojnost oblasti je v Izoli prenehala, ko so v Piranu šele omejevali pravice oglejskih gastaldov v občini. Res je bila opatica sv. Marije v Ogleju šib-

Stanje 1260 l.

kejši nasprotnik, kot je bil patriarh sam (proti temu se je moral bojevati Piran), vendar je bil Piran tako po številu prebivalstva kakor po gospodarskem potencialu veliko močnejši od Isole, ki je morala vzdržati tudi pritisk obeh sosednjih občin. Zato je bil njen uspeh za tisto dobo še toliko pomembnejši.

OPOMBE

1. Mestni arhiv v Trstu. Fasc. 3. E 1/12° in Codice diplomatico istriano pod letom 1253. Kand-

lerjev zapis ima precej napak. — 2. CDI. Listina iz leta 1031 in AeM III. str. 357. — 3. CDI. Listina 1273—1274. — 4. CDI. pod letom 1175. — 5. CDI. pod letom 1189. — 6. CDI. pod letom 1220. — 7. CDI. Listina 19. oktobra 1225 — 8. CDI. Listina 16. januarja 1260 omenja poleg drugega tudi doseženi sporazum in pa podestata Johannes. — 9. CDI. Listina 16. januarja 1260. — 10. Kakor v op. 7. — 11. AeM zv. IV. 1888. L. Morteani: Isola e i suoi statuti. In AeM. zv. V. 1889. L. Morteani kot dodatek k istemu delu na str. 198 in nasl. Dokumenti 1346, 1382, 1384, 1394, 1401 in 1511.

SKLADI KRANJSKEGA DEŽELNEGA PREMOŽENJA

JELKA MELIK

V članku Kranjske deželne finance 1861 — 1918 (Kronika 1973, št. 3) sem govorila za čas od obnove ustavnega življenja pa do začetka prve svetovne vojne o premoženju kranjske dežele, o deželnih dohodkih in izdatkih, o deželnih prikladah na davke, o samostojnih deželnih nakladah, državnih prispevkih in podporah, o posojilih in delitvi deželnega premoženja na fonde ali sklade (takrat imenovane zaklade).

Skladov je bilo veliko; podrobneje sem opisala le glavnega, tako imenovani deželni zaklad; ostale pa sem večinoma samo naštel. Na tem mestu bi želela prikazati nekaj pomembnejših skladov: sklade dobrodelnih zavodov, sklad prisilne delavnice, gledališki sklad, muzejski sklad in sklad kmetijske šole na Slapu in Grmu.

ZAKLADI DOBRODELNIH ZAVODOV

Zakladi dobrodelnih zavodov so bili: bolnišnični, norišnični, porodnišnični in najdenišnični. Izdatki posameznih skladov so bili zelo različni. Najvišje je imel bolnišnični zaklad: med izdatki so bili najvišji za režijo, plače zdravnikom in drugim uslužbenecem. Stroški norišničnega zaklada so bili nekaj manjši. Največji del med njimi so predstavljali stroški oskrbovanja, manjšegapaplače in podobno. Zelo majhne izdatke sta imela porodnišnični in najdenišnični zaklad. Pri prvem so bili daleč na prvem mestu stroški režije, pri drugem pa izdatki za oskrbovanje v tujih najdenišnicah. Dohodki vseh skladov so v primerjavi s stroški bili zelo majhni, največ od povračil oskrbovalnih stroškov. Proračuni za vsakih deset let nam kažejo naslednjo sliko:

Bolnišnični zaklad					
	1874	1884	1894	1904	1914
Izdatki	50257 gld	62767 gld	328959 gld	307518 K	499656 K
Dohodki	50410 gld	9748 gld	36655 gld	131384 K	237609 K
Norišnični zaklad					
Izdatki	13406 gld	41694 gld	71700 gld	204539 K	177910 K
Dohodki	1942 gld	7374 gld	11355 gld	33491 K	31989 K
Najdenišnični zaklad					
Izdatki	32393 gld	8017 gld	3748 gld	11943 K	
Dohodki	3805 gld	358 gld	348 gld	662 K	
Porodnišnični zaklad					
Izdatki	5330 gld	4858 gld	5819 gld	26719 K	
Dohodki	300 gld	805 gld	831 gld	3061 K	

Posloppje deželne bolnišnice v Ljubljani je bil nekđaj diskalceatski samostan, leta 1787 spremenjen v bolnišnico. Po sklepu seje deželnega zbora 20. januarja 1863 je bila v bolnišnici opravljena dozidava. Stroški z notranjimi preureditvami, ki so zaradi tega postale potrebne, so znašali približno 23.000 gld.¹ V letu 1867 potrebne preureditve in prenovitve so stale 9000 gld.² Leta 1873 se je v najeto Dedekovo hišo na Poljanah, ki jo je uporabljala dotlej norišnica, preselil del bolnišnice: kožni in kužni oddelek, po letu 1890 pa so bili tu le kozavi bolniki.³ Leta 1876 je prišla ta Dedekova hiša na dražbo in jo je kupila dežela za 6400 gld.⁴ Še nekaj novega prostora je dobila bolnišnica v začetku osemdesetih let s preuredbo stare norišnice.⁵ Poročilo deželnega odbora leta 1887 pa je za bolnišnico ugotavljalo: »Ta bolnica ima dva velika nedostatka, ki sta z modernimi pojmi o leži in osnovi bolnic v protislovju, namreč 1., da stoji v sredini mesta ob naj bolj obljudeni in najživahnejši prometni cesti in 2., da za zdanje namene ni bila sezidana, temveč le pozneje prestrojena.«⁶ Leta 1890 se je začela graditi nova bolnišnica. 16. oktobra 1895 je bilo »slovesno blagoslovljenje nove deželne bolnice in bolnišnične cerkve v Udmatu«.⁷ Vendar je bila bolnišnica popolnoma dokončana šele konec devetdesetih let. Stroški so znašali približno 720.000 gld. Pokrili so se z izkupičkom za prodajo stare bolnišnice in Dedekove hiše (128.000 gld), s prispevkom ljubljanske mestne občine (36.000 gld), Kranjske hranilnice (160.000 gld), ostanek pa iz deželnega zaklada.⁸

Norišnica je imela svoje prostore zraven stare bolnišnice v posebni hiši. Prostori tu niso zadostovali, zato je imela del svojih bolnikov najprej v najeti Dedekovi hiši na Poljanah, potem pa v posloppju prisilne delavnice. Nova norišnica je bila vedno bolj potrebna. V šestdesetih letih je cesar naklonil za zgradbo nove norišnice Kranjske pripadajočo tangento 5. državne loterije v znesku 35.000 gld.⁹ Ta in drugi doneski so se zbirali v noriščno-stavbenem zakladu. Leta 1875 je bilo kupljeno od V. Krisperja posestvo Zverinjak na Studencu za 57.370 gld, polovica s pomočjo obveznic noriščno-stavbenega zaklada.¹⁰ 3. januarja 1881 je bila otvoritev nove deželne norišnice na Studencu. Stala je 79.828 gld.¹¹ V novo norišnico so prišli vsi bolniki iz stare norišnice in iz oddelka v prisilni delavnici. Leta 1889 sta se zgradila še dva nova oddelka in leta 1899 so spet potekala prezidavanja. Stroški prve gradnje so bili 69.407 gld, stroški druge pa 91.000 K.¹²

Pred prvo svetovno vojno sta bili bolnišnica in norišnica potrebni ponovnih izpopolnitev in sprememb. Število bolnikov je bilo vse večje. »Ko se je bolnica otvorila, je bilo sprejetih okoli 4000 bolnikov na leto, lanskó leto že 10.000. Ker je poleg tega v posameznih strokah tudi naraščala medicinska veda in zahtevala novih prostorov, se pomnožilo zdravniško in strežajsko osebje poleg uradnikov upraviteljstva, je umevno, da so postali posamezni prostori polagoma pretesni. ... Število umobolnih je od leta do leta naraščalo. Danes se morejo radi pomanjkanja prostorov sprejemati le bolj nujni slučaji. ... Sedaj je v blaznici na Studencu okoli 240 bolnikov, prostora pa le za 180 do 190. Razmere se popisati ne dajo, človek jih mora sam videti. Trpi pa tudi osebje in se je le čuditi, da toliko časa zdrži. Na higijeno ni mogoče imeti nobenih ozirov«,¹³ so poročali v januarju 1910. Tega leta je deželni odbor po naročilu deželnega zbora sestavil celotni program za asanacijo deželnih dobrodelnih zavodov. Prva dela so se oddala že maja leta 1911.¹⁴

Dotaknem naj se še najdenišnice in porodnišnice. Oktobra 1869 je deželni odbor v svojem poročilu ugotovil: »z ozirom tedaj, 1. na nezmogljive stroške, po katerih je dežela Kranjska za najdenice prizadeta, ki bode po natančnem preračunu v desetih letih, to je od leta 1859 do leta 1869 za najdenice plačala 198.623 gld 41 1/2 kr — in, 2. z ozirom na dopis iz Linca, da po odpravi najdenišnice niso nastali nikakoršnji škodljivi nasledki, kaže se preočitno živa potreba, da se odstrani najdenišnica tudi pri nas. ... S tem pa, da se odpravi najdenišnica, se ne gre na to, da bi se odstranila tudi porodnišnica. Porodnišnica mora obstati, ker je potrebna tako kakor iz drugih ozirov bolnišnica, da namreč noseče ženske imajo pribežališče, v katerem morejo poroditi in da se vzdrži učilnica za babice, kajti ta je vrh tega, da se ohrani zaklad najdenišnice ... edini pogoj, katerega se ... držati mora deželni zastop«.¹⁵ Leta 1870 je sklenil deželni zbor, da se najdenišnica odpravi.¹⁶

PRISILNA DELAVNICA

Prisilna delavnica je bila ustanovljena leta 1847. Stala je ob Ljubljani na Poljanah. Od ustanovitve do leta 1866 jo je upravljalá c. kr. deželna provincialna vlada, v tem letu pa jo je prevzela dežela.¹⁷ Večji dohodki tega fonda so bili dohodki delavničnega zavoda in zaslužki prisilnih delavcev ter povračila stroškov za oskrbovanje.

Izdatki pa: plače uradnikov, zdravnikov in paznikov, oskrbovanje prisilnih delavcev, potreščine za »fabriko« in drugi manjši. Potrebe prisilne delavnice so naraščale in skoraj vsako leto so zgradili kaj novega. Večje denarne stroške je zahtevala leta 1887 zgrajena perilnica in sušilnica — 10.228 gld, leta 1888 novo poslopje za zavodove obrate — 37.695 gld, kovačnica in »vozarna« ter za te nove zgradbe dokupljen svet — 9.915 gld, leta 1891 posebna stanovanja za 16 pazniških rodbin — 20.153 gld in leta 1895 popravila po potresu 7.287 gld. Leta 1895 je za razširitev in prezidavanja prisilne delavnice prispevala država 25.000 gld. Ko je dežela prevzela prisilno delavnico, so prihajali tja le moški, ženske pa so že od leta 1855 oddajali v žensko prisilno delavnico v Lankowitzu v nemškem delu Štajerske.

Ženski oddelek je bil uveden v ljubljanski prisilni delavnici za kratek čas, ker so po letu 1871 izpraznili nekaj prostorov šta-

jerski prisilni delavci. Že leta 1873 je bil ženski oddelek odpravljen in ženske so se zopet oddajale v »pokorivnico« v Lankowitzu. V izpraznjene prostore se je vselila norišnična »podružnica«, ker je bilo v glavni norišnici premalo prostora. Istega leta je bil na zahtevo deželne vlade zaradi novega zakona napravljen poseben oddelek za mlade »malopridneže«.¹⁸

Ko je bila leta 1881 sezidana nova norišnica na Studencu, se je oddelek norišnice na zavodu odpravil in v del izpraznjenih prostorov so nastanili oddelek za mlade prestopnike.¹⁹ Po sklepu deželnega zbora 1909 je deželni odbor preuredil ta oddelek v »posebno vzgajališče za zanemarjeno mladino«. Leta 1910 je bil sprejet predlog finančnega odseka, da se bolniki iz »blaznice — hiralnice« premestijo v prisilno delavnico.²⁰

Primeri stroškov in dohodkov zaklada prisilne delavnice iz objav proračunov:

	1874	1884	1894	1904	1914
Celotni izdatki	39507 gld	56688 gld	88709 gld	233030 K	171340 K
Celotni dohodki	28305 gld	50546 gld	89198 gld	227464 K	130412 K

GLEDALIŠKI ZAKLAD

Gledališkemu fondu so pripadale poleg gledališkega poslopja še tri hiše: reduta na vogalu takratne Florijanske ulice in Starega trga ter sosednji hiši št. 4 in 6 v Florijanski ulici. Konskripcijske številke vseh treh hiš so bile 136, 137 in 138. Reduta in sosednji hiši so bile dodeljene gledališkemu zakladu po napoleonskih vojnah.²¹ Hiši v Florijanski ulici so dajali v najem. V redutni dvorani je sklenil deželni zbor 26. februarja 1867 imeti svoje prihodnje zasedanje.²² Tudi za vse druge deželnemu zboru potrebne stranske sobe so našli prostora v reduti. Pritlične prostore je imel do 1881 v najemu mapni arhiv, nato pa štirirazredna mestna dekliška šola, ki je bila dotlej v prvem in drugem nadstropju. Prostori v drugem nadstropju so se zdaj oddali v najem kot stanovanja.²³ Po sklepu deželnega zbora 1897 so vsa tri poslopja prodali ljubljanski mestni občini za 27.000 gld.²⁴

Staro stanovsko gledališče na Kongresnem trgu je bilo zgrajeno 1765, leta 1846 pa prezidano in prenovljeno. Imelo je 69 lož.²⁵ Kasneje je 13 lož imela dežela, skoraj vse ostale pa so bile v posesti zasebnikov. »Ta posest pa se je tako zvrševala, da so zauzimali lastniki pri predstavah brezplačno svoje predeljene sedeže v gledišči ali pa so jih pre-

puščali za manj ali dalj časa tudi drugim. Omejena je bila ta posest po tem, da so lastniki posluživši se svojih lož, zamogli v njih zauzimati svoje sedeže in to le takrat, ko so se vršile v gledišču javne predstave, in da so jim bile lože pristopne le proti glediški vstopnini. Vsa ta omejitev brani da bi iz tega nastala pravica, ki bi bila normirana v občnem državljanem zakonu«.²⁶

Leta 1882 in 1883 so z raznimi prezidavami gledališče zavarovali pred ognjem. Leta 1887 pa je gledališče vendarle pogorelo. Treba je bilo postaviti novo. Samo poslopje naj bi stalo 190.000 gld, a je bila ta vsota kasneje prekoračena.²⁷ K stroškom je prispevala Kranjska hranilnica 20.000 gld, mestna občina 22.500 gld.²⁸ Razen tega je dežela vzela posojilo 100.000 gld pri Mestni hranilnici ljubljanski in zastavila zanj deželno hišo v Salendrovi ulici 3, imenovano Pogačnikovo.²⁹ Zemljišče so dobili za 35.000 gld od Emerika Mayerja, ki je prodal vilo, stavbno in vrtno parcelo ob takratni Tržaški cesti (katastrska občina Spodnja Šiška).³⁰ Poleti 1890 so gledališče začeli graditi. Dograjeno je bilo 1892 in jeseni so se že začele predstave.³¹ Lože so oddajali posebej za slovenske in posebej za nemške predstave. Na dražbi, ki jo je razpisal deželni odbor za prvo leto 1892/93, so

dobili 13.229 gld, od tega za slovenske predstave 3467 gld, za nemške pa 9762 gld.³²

Dohodki gledališkega zaklada so bili majhni. Predvsem so bile to najemnine gledaliških lož in redutnega poslopja s sosednjima hišama. Glavni stroški so bili plače uslužbencev, stroški za vzdrževanje poslopij in

inventarja ter davki za stavbe in drugi manjši izdatki. Vsako leto je deželni zbor dajal podpore za slovenske in nemške predstave. Pregled izdatkov in dohodkov gledališkega zaklada po proračunih vsakih deset let daje naslednjo sliko:

	1874	1884	1894	1904	1914
celotni izdatki	6419 gld	3024 gld	15655 gld	22222 K	21326 K
celotni dohodki	2515 gld	3047 gld	15700 gld	12050 K	100 K

MUZEJSKI ZAKLAD

Dohodki in izdatki tega zaklada niso bili veliki. Iz tega zaklada so dajali za plače, muzejske naprave in inventar ter razne druge stvari. Dohodki pa so bili: nekaj malega obresti, nekaj doneski dežele, vstopnine in drugi drobni prejemki.

Muzej je imel sprva svoje prostore v pritličju licejskega poslopja in v gimnazijski kapeli v prvem nadstropju. Po odselitvi realke je dobil še sobo poleg stanovanja muzejskega »varuha«. ³³ Pritlični prostori so bili vlažni in temačni. Razen tega je bilo za muzejske zbirke premalo prostora; novih predmetov sploh niso mogli razstavljati. Spravljali so jih začasno v stanovanje muzejskega »varuha« in v nekdanji realki in učilnici. »Bilo je zatorej res blago domoljubno mišljenje in dokaz, kako se prav umeva svrha deželnega muzeja, ko je ukrenila kranjska hranilnica povodom obiteljske svečanosti v Najvišje cesarske hiši, od narodov avstrijskih soglasno veselo pozdravljene poroke Njega ces. visokosti presvetlega cesarjeviča Rudolfa s presvetlo cesaričino Štefanijo Belgijsko, v občnem zboru 3. dne majnika meseca 1881. leta po poročilu hranilničnega kuratorja dra. Jožefa Supana: da v slučaju, ako se dežela Kranjska najkasneje do 1890. leta dejansko poprime zidanja lastnega muzejskega poslopja in ako se dobode Najvišje privoljenje, da se sme imenovati ta zavod Rudolfinum, hranilnica prevzame polovico stroškov za nakup stavbišča, za postavljanje poslopja in takisto tudi za notranjo opravilo v najvišje skupnej vsoti 100.000 gld na račun svojega rezervinega zaklada. Kranjski deželni zbor je tej visokodušni ponudbi s sklepom v seji 19. dne oktobra meseca 1881. leta ustregel, privolilši še dalje potrebno novčno pripomoč iz pričakovane vsote za licejsko poslopje, katero se ima prodati po-

učnemu eraru in iz muzejskega ter deželnega zaklada« (iz ustavnega pisma, ki se je vložilo v temeljni kamen).³⁴ 9. marca 1883 je bila sklenjena s Kranjsko stavbeno družbo pogodba o nakupu zemljišča (približno 17.000 gld) in junija istega leta se je novi muzej začel graditi.³⁵ »Vroč zaželjeni čas je došel, slovesno sprejela je svojega rodnega vladarja prezvesta Kranjska dežela, stopil je v praznično olepšano mesto Emono, med burnim veseljem stanovništva in kot ne malo znamenje cesarske milosti smatra deželni zastop, da je Nj. ces. in kralj. apostolsko Veličanstvo cesar Fran Josip I.—14. dan julija meseca 1883. leta blagovolil temu novemu deželnemu zavodu z zidarsko ometačo in z udarcem kladiva podeliti cesarski blagoslov«.

Slovesna otvoritev deželnega muzeja je bila 2. decembra 1888 ob slavnosti 40-letnega vladanja cesarja Franca Jožefa I. Stroški za »Rudolfinum« so znašali približno 260.000 gld. K tej vsoti je prispevala Kranjska hranilnica 30.000 gld več kot prvotno obljubljenih 100.000 gld, torej 130.000 gld, izkupiček od prodaje liceja je znašal 40.000 gld, donesek deželnega zaklada 30.000, prostovoljni prispevki s prispevkom mestne občine 8.441, iz muzejskega zaklada 31.082 in pri zasebnikih naložene glavnice muzejskega zaklada 3.410 gld. Ostale stroške je pokrtil deželni zaklad s pogojem, da jih muzejski zaklad kasneje vrne iz svojih dohodkov.³⁶

Veliko premoženje je dobil muzejski zaklad, ko je leta 1885 umrl Viktor Smole postavil v oporoki deželni muzej za svojega glavnega dediča z omejitvijo, da ima njegova sestra Balbina Smole do smrti pravico užitka vse zapuščine. Skupno premoženje je bilo vredno 95.759 gld in 95 kr.³⁷

Primeri stroškov in dohodkov muzejskega zaklada po proračunih.

	1874	1894	1904	1914
Celotni stroški	1413 gld	6069 gld	14616 K	47242 K
Celotni dohodki	1567 gld	6069 gld	556 K	9467 K

ZAKLAD KMETIJSKE ŠOLE NA SLAPU IN GRMU

Dvoletna šola za sadje- in vinorejo na Slapu pri Vipavi je nastala na posestvu grofa Karla Lanthierija po sklepu deželnega zbora 6. decembra 1872. Septembra 1873 se je po nekaterih popravilih na posestvu na šoli začel pouk.³⁸ Šola je »mnogo koristnega dela za slovensko kmetijstvo opravila ne le z rednim poukom mladih kmečkih sinov, ampak zlasti s številnimi nedeljskimi tečaji za kmečke ljudi sploh in s tečaji za ljudskošolske učitelje, da bi ti postali vodniki in glasniki gospodarskega napredka na slovenski zemlji.«³⁹

Zaradi nerodne lege na meji Kranjske, podobne šole v bližnji Gorici in slabih prometnih zvez je bila šola na Slapu slabo obiskovana. Razen tega je bil za splošne potrebe kranjske dežele pouk preozek. Poučevali so v glavnem le sadjarstvo in vinogradništvo s kletarstvom. 14. oktobra 1884 je deželni zbor sklenil preseliti šolo s Slapa na Dolenjsko, poiskati in kupiti zanjo pripraven prostor. 23. januarja 1886 je deželni zbor sklenil kupiti graščinsko posestvo Grm pri Novem mestu. Njegov lastnik je bil Anton

Vincenc Smola. Kupna pogodba je bila sklenjena 8. marca 1886. Posestvo je stalo 30.442,50 gld, najnujnejša preureditev gradu, nakup inventarja, učil in živine pa okrog 25.000 gld. Oktobra 1886 se je šola selila s Slapa na Grm, 18. novembra 1886 pa je bila slovesna otvoritev nove šole.⁴⁰

Šola se je imenovala vinarska, sadjarska in poljedelska šola, pozneje pa kmetijska šola. Pouk je bil obširnejši kot na Slapu. Poleg redne dvoletne šole so bili skoraj vsako leto redni tečaji za osnovnošolske učitelje in drugi strokovni tečaji. Leta 1909 se je pouk bistveno preuredil in skrajšal na eno leto.⁴¹ Vsako leto so popravljali prej zanemarjeni in zapušteni grad.

Dohodki in stroški zaklada šole na Slapu oziroma Grmu so bili v začetku majhni, z leti pa so dokaj narasli. Sprva so se proračuni vodili za šolo in gospodarstvo skupaj, pozneje pa so to ločili. Med dohodki zaklada so bili doneski posestva ter državne (sprva 2.000 gld, pozneje 2.400 gld in 8.000 K) podpore ter prispevki deželno-kulturnega zaklada. Izdatki so bili predvsem za plače in režijo. Naslednja preglednica naj pokaže proračunske izdatke in dohodke:

	1874	1884	1894	1904	1914
Celotni stroški	5443 gld	7390 gld	14409 gld	33509 K	62778 K
Celotni dohodki	5420 gld	6080 gld	11740 gld	21620 K	22390 K

OPOMBE

1. Obravnave kranjskega deželnega zbora 2, 4. seja, str. 56; Obr. 3, 2. seja, str. 5. — 2. Obr. 8, str. 531. — 3. Obr. 27, priloge str. 396; Obr. 31, letno poročilo str. 154. — 4. Obr. 18, priloge str. 79. — 5. Obr. 21, priloga 18. — 6. Obr. 27, priloge str. 395. — 7. Obr. 37, letno poročilo str. 216. — 8. Obr. 41, priloga 37. — 9. Obr. 3, 2. seja, str. 5. — 10. Obr. 17, priloga 7. — 11. Obr. 22, letno poročilo str. 110. — 12. Obr. 31, priloga 43; Obr. 47, dod. II, priloga 223. — 13. Obr. 47, dod. II, priloga 223. — 14. Obr. 48, I. del, priloga 53. — 15. Obr. 9, priloga 74. — 16. Obr. 13, priloge str. 408. — 17. Metod Dolenc: »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice, Kronika slovenskih mest, IV, 1937. str. 72—76. — 18. Obr. 14, priloge str. 368. — 19. Obr.

22, letno poročilo str. 128. — 20. Obr. 47, priloge str. 883. — 21. Dzinski: Laibach und seine Umgebungen, Laibach 1860, str. 65 ss. — 22. Obr. 8, letno poročilo str. 36. — 23. Obr. 22, letno poročilo str. 128; Obr. 23, priloge str. 108. — 24. Obr. 39, letno poročilo str. 6. — 25. A. Trstenjak: Slovensko gledališče, Ljubljana 1892. — 26. Obr. 29, priloga 68. — 27. Obr. 29, priloga 68. — 28. Obr. 31, priloga 35. — 29. Obr. 32, letno poročilo str. 10. — 30. Obr. 31, priloga 35. — 31. Obr. 33, str. 93. — 32. Obr. 33, str. 92. — 33. Obr. 21, priloga 34. — 34. Obr. 23, priloge str. 219, 220. — 35. Obr. 23, priloga 36. — 36. Obr. 27, priloga 86. — 37. Obr. 25, priloga 18. — 38. Obr. 14, letno poročilo str. 372. — 39. Petdeset let kmetijske šole na Grmu, Novo mesto 1936, str. 27. — 40. Prav tam str. 28. — 41. Prav tam str. 66.

PRISPEVEK K PROBLEMATIKI PREGANJANJA KOROŠKIH SLOVENCEV PO PLEBISCITU

TONE ZORN

Znano je, da je po koroškem plebiscitu 10. oktobra 1920 tako ali drugače zapustila Avstrijo vrsta slovenskih učiteljev, duhovnikov in delavcev. Lojze Ude piše, da se je takrat preselilo v Jugoslavijo 61 slovenskih učiteljev, domačinov ali takih, ki so bili v službi na Koroškem že ob koncu prve svetovne vojne.¹ Poleg njih je po Udetu odšlo iz Koroške še »okrog« 30 slovenskih duhovnikov² ter vrsta slovenskih delavcev; značilen je še podatek, da so bili odpuščeni vsi zavednejši slovenski železničarji in delavci, zaposleni na progah Področca—Beljak, Celovec—Področca—Borovlje ali Celovec—Sinča vas—Pliberk—Železna Kapla, medtem ko je ravnatelj boroveljske železarne odpustil 70 slovenskih delavcev, o katerih se je izvedelo, da so 10. oktobra glasovali za Jugoslavijo.³ Nadrobnejši pa so o takratnih diskriminacijah koroških Slovencev podatki v verbalni noti poslaništva kraljevine SHS, izročeni republiki Avstriji dne 19. julija 1921. Po njih so oblasti odpustile iz učiteljske službe 58 slovenskih učiteljev in učiteljic, dalje je cerkvena oblast odpustila 28 duhovnikov, 30 pa prestavila, 4 osebe so izgnali, 11 oseb sodno preganjali, 14 oseb pa je bilo prizadeto z »nasilnim aktom«.⁴

Naj sliko, kot jo kaže dosedanja literatura, izpopolnimo z nekaterimi opozorili arhiva jugoslovanskega ministrstva za trgovino in industrijo.⁵ Tako izvemo, da je mežiški rudnik v času od plebiscita pa do maja 1921 zaposlil 78 novih delavcev, od tega večinoma begunce iz Koroške. Na vprašanje, ali lahko rudnik zaposli v Borovljah odpuščene slovenske delavce, je uprava rudnika opozorila, da lahko zaradi stanovanjske stiske zaposli le samske delavce.⁶ Dostopna dokumentacija opozarja, da je v tem primeru šlo za 11 delavcev, ki jih je v tistem času odpustila boroveljska Kärntner Eisen- u. Stahlwerk Gesellschaft. Šlo je za slovenske domačine, zaposlene v tovarni 5 do 40 let, vzrok za njihovo odpustitev pa naj bi bila v času jugoslovanske uprave plebiscitne cone A njihova pripadnost Jugoslovanski strokovni zvezi. Značilno je, da je boroveljska tovarna namesto njih zaposlila pripadnike plebiscitnega volkswehra,⁷ opozoriti pa je treba tudi, da so odpustitev slovenskih delavcev zahtevali tamkajšnji nemški delavci.⁸

Končno se je državni nadzornik mežiškega rudnika 1. maja zavezal zaposliti odpušče-

ne samske delavce iz Borovelj. Še pred tem pa je predsedstvo deželne vlade za Slovenijo skušalo najti zaposlitev za del odpuščenih Borovčičev v drugih železarskih podjetjih Slovenije. Ob tem je poverjenišvo za notranje zadeve predlagalo zaposlitev poročenih slovenskih delavcev v jeseniški železar- ni.⁹

Vzporedno s to akcijo je bila dana sugestija, naj se ob tem odpusti ustrezno število na Koroško pristojnih delavcev nemške narodnosti ter na njihovo mesto zaposlijo odpuščeni slovenski delavci.¹⁰ Predsedništvo deželne vlade za Slovenijo je 21. februarja 1921 še naročilo, naj se kot odgovor na odpuste slovenskih delavcev na avstrijskem Koroškem »perlustrirajo« podjetja, last avstrijsko-nemškega kapitala v Sloveniji, ter odpustijo ali izženejo vsi delavci nemške narodnosti, pristojni na Koroško. Naročilo še posebej opozarja na potrebo takega »čiščenja v Mariboru in okolici«. Kolikor je znano, so v ta namen na Jesenicah pripravili listo tistih nemških Korošcev, ki bi jih bilo treba odpustiti kot odgovor na koroško postopanje s slovenskimi delavci. Iz poročila vladnega komisarja Jerneja Andrejke je tudi videti, da so bili delavci jeseniških obratov na Dobravi in Javorniku skoraj sami Slovenci, medtem ko je bilo v obratih na Savi tudi nekaj Nemcev. Iz poročila še izvemo, da so bili na Dobravi in Javorniku nižji uradniki Slovenci, nasprotno pa so bili na Jesenicah in na Savi tudi nižji uradniki skoraj v celoti Nemci. Dokumentacija še opozarja, da so se nemški uradniki pričeli v novih razmerah učiti tudi slovenščine.

*

Med vprašanja, zajeta v tem članku, spada tudi poseben odlok koroške deželne vlade iz decembra leta 1920, po katerem so morali obiskovalci južne Koroške iz Slovenije imeti poleg avstrijskega vizuma še posebno privoljenje koroških deželnih oblasti. S tem naj bi se po koroškem prepričanju preprečevala protinemška dejavnost v deželi. V dostopni dokumentaciji najdemo več kot zanimiv primer izгона jugoslovanskega državljana, ki je službeno obiskal Borovlje. Šlo je za uslužbenca Ljubljanske kreditne banke, ki ga je vodstvo banke poslalo v svojo boroveljsko podružnico (njeno delovno področje je zajemalo tudi Celovec), da bi uredil odprto vpra-

šanje uprave celovških zgradb, ki so bile v bankini lasti. Vendar so celovške oblasti obisk odbile; o tem je banka obvestila pristojne in ob tem zahtevala, da naj naše oblasti ravnaajo podobno z nemško-avstrijskimi denarnimi zavodi v Jugoslaviji.¹²

Značilno je, da je predsedništvo deželne vlade za Slovenijo ocenjevalo celovško odklonitev za »nov slučaj kršitve mednarodnih pravic in zlohotnega ravnanja z uglednimi jugoslovanskimi državljani«. Pri tem je zato predlagalo, naj trgovinska in obrtna zbornica protestirata pri celovski zbornici ter naj zagrozita z represalijami proti koroškim trgovcem. Prav tako naj ljubljanska zbornica predlaga ministrstvu za trgovino, da naj v prihodnje odkloni koroškim delavcem in »interesentom« vse prošnje za katerekoli trgovske ali obrtne pravice ali koristi v Jugoslaviji.¹² Še posebej pa je predstavništvo naročilo pripravo »primernih represalij« pri ustanavljanju podružnic nemško-avstrijskih denarnih zavodov v Sloveniji.¹³

Drug tak primer je bil izgon radovljiškega trgovca L. Fürsagerja, ko je tik po sprejetju omenjenega celovškega odloka obiskal Borovlje, ne da bi ga Avstrijci pri izdaji vizuma nanj opozorili. Tudi njegova pot je bila službene narave, saj je nameraval obiskati kot član nadzornega odbora ter solastnik Prvo orožno tovarniško družbo P. Wernig z.o.z., ki je bila od leta 1907 dalje v rokah slovenskega kapitala. Vendar so ga aretirali že dan po prihodu na Koroško (29. januarja 1921), denarno kaznovali ter preko Štajerske izgnali v Jugoslavijo. V Celovcu so mu tudi uničili avstrijsko vizo.¹⁴ Tako kot v primeru Ljubljanske kreditne banke je predsedništvo

deželne vlade za Slovenijo tudi to pot zahtevalo uvedbo »represalij« »proti nemškim trgovcem in interesentom iz Koroške«, saj zadevni protesti proti celovškemu ravnanju nič ne zaležejo.¹⁵

OPOMBE

1. Ude navaja po literaturi še dva podatka: po enem naj bi bilo 32 in po drugem 57 takih učiteljev. Imenski spisek 33 odslovljenih učiteljev objavlja Tone Zorn v članku Koroško učiteljsko glasilo in slovenska manjšina, *Kronika*, 1973, št. 1, 28. — 2. List Glas pravice jih je 21. januarja 1921 imensko naštel 25, drugi podatki pa pričajo o nad 30 preseljencih. — 3. Lojze Ude, Po plebiscitu 10. oktobra 1920 — Kärntner Heimatdienst, Heimatbund, Zbornik Koroške, Ljubljana 1959, 77—78. — 4. Hanns Haas, Kärntner Slowenen — Geschichte als politische Information, *Zeitschrift*, 1975, št. 3, 90; kolikor moremo presoditi, v noto povzeti podatki o diskriminacijah Slovencev ne govore o odpuščenih delavcih. — 5. Arhiv Slovenije, predvsem fascikel 6. Na gradivo me je opozoril dr. Jože Šorn, za kar se mu najlepše zahvaljujem. — 6. Dopis z dne 26. aprila 1921. — 7. Volkswehrvcj so bili pripadniki oboroženih avstrijskih prostovoljnih oddelkov iz časa plebescitnih bojev; dopis poslovalnice za begunske zadeve v Guštanju z dne 25. februarja 1921. — 8. Dopis vladnega komisarja Jerneja Andrejke ministrstvu za trgovino in industrijo, oddelek Ljubljana. — 9. Dopis z dne 12. junija 1921. — 10. Dopis predsedništva deželne vlade z dne 16. marca 1921. — 11. Dopis Ljubljanske kreditne banke z dne 15. februarja 1921. — 12. Dopis z dne 25. februarja 1921. — 13. V tekstu cit. dopis z dne 21. februarja 1921. — 14. Poročilo L. Fürsagerja z dne 19. februarja 1921. — 15. Dopis z dne 25. marca 1921.

POVZETEK IZ NEKATERIH DOKUMENTOV O DEJAVNOSTI STOJANA PRIBIČEVIČA O TRŽAŠKEM VPRAŠANJU

ANDREJ VOVKO

V Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani hranijo mikrofilme in fotokopije dokumentov, ki jih je ekipa slovenskih strokovnjakov preslikala v Arhivu Jugoslavije v Beogradu. V sklopu tega gradiva hranijo fotokopije fonda »Braće Pribičević«.¹

Naj najprej ugotovimo, da so sam fond v Arhivu Jugoslavije napačno poimenovali, saj je po pregledu dokumentov razvidno, da gre za znanega jugoslovanskega politika Svetozarja Pribičevića in njegovega sina Stojana.

Iz preslikanega gradiva je mogoče ugotoviti del dejavnosti Stojana Pribičevića, ki je kot ameriški vojni dopisnik v osvobojeni Jugoslaviji opravljal pomembno nalogo, ko je ameriško javnost informiral o partizanskem gibanju kot tudi o jugoslovanskih stališčih do dogodkov po koncu vojne, zlasti glede problema meja. Prav tako se ni pomišljal, kot bo delno razvidno iz tega zapisa, prikazati in braniti jugoslovanska stališča hkrati s svojimi pogledi na omenjena vprašanja, ki pa se skladajo z jugoslovanskimi.

Kot je razvidno iz obravnavanega gradiva, je bil Stojan Pribičević ameriški vojni dopisnik, deloval je v Italiji, kjer je prihajal v stik s predstavniki jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja. O tem piše Josip Smodlaka v svojem »Partizanskem dnevniku«² Tako Smodlaka kot tudi Pribičević sam navajata, da je bil slednji kot vojni dopisnik v Drvarju med nemškim napadom, kjer so ga ujeli, a jim je ušel.

Gradivo iz IZDG bi mogli razdeliti na več enot. Del predstavlja telegrami Louisu Adamiču, del poročila časopisni korporaciji »LIFE-TIME«, del pa so Pribičevićeva osebna stališča, ki jih naslavlja na razne naslove, v katerih se zavzema za Jugoslavijo in brani njene pravice.

Louisu Adamiču je Pribičević v Milford v New Jerseyu pošiljal brzojavke, v katerih je opisoval razpoloženje predvsem britanskega tiska do dogodkov v Jugoslaviji in jugoslovansko-italijanskih odnosov in odnosov do zahodnih sil. Brzojavke so iz 14. maja ter 13., 15. in 20. junija 1945. V prvi piše, da je skoraj celotni londonski tisk napadel Jugoslavijo glede Trsta in obtoževal jugoslovanske vojake, češ da izvajajo nasilje nad italijanskim civilnim prebivalstvom. Posebno pa Pribičević naglašuje dejstvo, da je grški regent

Demaskinos z zavezniškim dovoljenjem odšel na bivše italijanske dodekaneške otoke, kjer naj bi uradno razvil grške zastave, kar je v nasprotju z zavezniškim svarilom Jugoslaviji, da naj mejna vprašanja počakajo do mirovne konference.

V drugi brzojavki je med drugim govoril, da se napadi na Jugoslavijo v angleškem tisku nadaljujejo, sporazum o Trstu pa prikazujejo kot angleško zmago nad »primitivno taktiko vdora z oboroženimi skupinami«. Britanski tisk naj bi bil zaskrbljen zaradi usode ostale Julijske krajine. Navaja pa tudi, da je danski radio kritiziral britanska in branil jugoslovanska stališča. Prav tako omeni, da celovski radio pod britansko upravo oddaja samo v nemščini, ne pa tudi v slovenščini.

V naslednji brzojavki navaja Churchillovo zadovoljstvo nad tržaškim sporazumom,³ pri čemer se ta ni zmenil za čustva zelo preizkušanih junaških jugoslovanskih zaveznikov. Piše tudi, da so pred nekaj dnevi Angleži spremenili koroško pronacistično vlado v novo, v kateri je devet protijugoslovanskih Nemcev in le en Slovenec, kar je v nasprotju s koroškim plebiscitom in z deležem Slovencev v tej deželi. Prav tako se s tem ne sklada ukrep Britancev, da celovski radio oddaja samo v nemščini. Pribičević dalje pravi, da mnoge Jugoslovane in pametne Britance skrbi odločenost nekaterih predstavnikov britanske oblasti, da uporabijo imperialno fizično moč orožja proti mali zavezniški Jugoslaviji z namenom, da italijanizirajo Jugoslovane v Julijski krajini in germanizirajo Jugoslovane v Avstriji, vse z namenom, da preprečijo slovanski pristop do Sredozemlja. Sprašuje se, kako daleč bo šel predsednik Truman pri svoji pomoči Britancem, ki gazi po wilsonskih principe.

V zadnji od teh brzojavk iz Londona, ohranjenih v omenjenem fondu, navaja Pribičević, da je Manchester Guardian 18. junija obtožil Jugoslovane ropanja in terorizma v Istri in nasprotoval spremembi imen Reke in Postojne iz italijanske v originalno obliko. Pri tem pa je časopis prezrl dejstvo, da so na Reki odprli italijanske šole, medtem ko so bile vse jugoslovanske šole pod italijanskim režimom zaprte. Do sedaj še noben članek ali komentar v tisku ni predstavil jugoslovanskega stališča, Pribičevićev članek v New Statesmanu pa ne bo izšel.

Iz navedenih primerov moremo zaključiti, da je Pribičević redno obveščal Adamiča o reakcijah britanskega tiska na dogodke v Julijski krajini in Avstriji, prav tako pa je dodajal svoje komentarje, predvsem ogorčenje nad pristranskostjo tega tiska in postopki britanskih oblasti ter njihovim sovražnim razpoloženjem do Jugoslavije.

Kot naslednjo obliko Pribičevićevega delovanja bi prikazali njegova dopisniška poročila korporaciji Life-Time v New Yorku. Poročila so naslovljena na Davida Halburda. Prvo je iz 15. novembra 1944 in iz Beograda. Pribičević navaja, da je partizanski tisk začel s kampanjo za vključitev Trsta, Gorice in Istre v Jugoslavijo in omenja, da tam živi 600.000 Hrvatov in Slovencev. Tisk prav tako objavlja dokumente in fotografije o zverinstvih italijanskih okupatorskih oblasti v Sloveniji.

Tako omenja dokumente iz štaba divizije »Isonzo« v Novem mestu. Od aprila 1941 do 8. septembra 1943 naj bi po podatkih, ki jih navaja, ustrelili okrog 1000 talcev, ubili 8000 civilistov, zažgali okrog 3000 domov in poslali okrog 35.000 mož, žena in otrok v koncentracijska taborišča v Italijo. Navaja besede predsednika Titove državne komisije za preiskavo vojnih zločincev profesorja beograjske univerze dr. Dušana Nedeljkovića, ki je navedel vojne zločince, med njimi maršala Badoglia, generala Maria Roatto (načelnika štaba v Badogliu prvi vladi v osvobojeni Italiji), generale Robottija, Macaria, Gambaro, visokega komisarja Graziolija in druge.

V dopisu 14. maja 1945 govori o stanju v Trstu. Navaja, da angleški dopisniki naglašajo discipliniranost jugoslovanskih vojakov, tudi žensk. Dalje piše, da so italijanski meščani pozdravili prihod škotskih čet ter da se je 12.000 dolgobradih četnikov prebilo iz Srbije in se predalo 8. armadi. Neki poročevalci so obiskali pokrajino okrog Trsta in našli povsem slovensko prebivalstvo v majhnih belih hišah. Vsi so partizani in so se borili z Italijani, zdaj pokopavajo padle v zadnjih spopadih v sprevodih, na čelu gredo z doma narejenimi jugoslovanskimi, angleškimi in ameriškimi zastavami, ženski zbori pa pojejo žalostinke. Med njimi vlada živa vera v maršala Tita in projugoslovanska čustva. Zaradi preganjanj so bile vse šole italijanske, otroci govore s težavo slovensko. Celo nagrobniki so samo v italijanščini. Poročilo zaključuje z ugotovitvijo, da se v Trstu srečujeta dva svetova.

Kot prehod od poročila h komentiranju stanja pa bi mogli označiti Pribičevićev tele-

gram Hulburdu z dne 15. maja 1945. Uvodoma Pribičević izjavlja, da je tržaška kriza direktni rezultat zavezniškega neuspeha, da bi se pogovorili o problematiki na področju z jugoslovansko večino prebivalstva, kar so Jugoslovani načeli že pred letom dni. Zavezniško poveljstvo je toleriralo Titove borbe v Julijski krajini po premirju z Italijo leta 1943. Ti so to področje osvobodili, zdaj pa zahodne sile zahtevajo njihovo evakuacijo. Navaja Bonomijevo vztrajanje, naj anglo-ameriške čete zasedejo vse ozemlje predvojne Italije, kot je to v določenih premirja. Proti temu pa postavlja Pribičević zanimiv argument, da Italija ni podpisala premirja z Jugoslavijo, jugoslovanska armada ni bila pod anglo-ameriškim poveljstvom in je torej Italija legalno še vedno v vojni z Jugoslavijo. Po mednarodnem pravu imajo tedaj jugoslovanske čete pravico prodirati v Italijo, kolikor morejo. Ves mednarodni polčraz med Italijo in Jugoslavijo bi bilo treba razjasniti, treba pa je razlikovati med aneksijo in začasno vojaško upravo sovražnega ozemlja, ki je v glavnem naseljeno z Jugoslovani in so ga osvobodili pred prihodom Angležev. Naglašja, da Jugoslovani niso proglasili inkorporacije ozemlja, da so se pripravljali podvreči sodbi mirovne konference, da pa imajo kot vsaka druga zavezniška vojska pravico do vojaške uprave. Glavni kamen spotike pa je dejstvo, da Titova armada ne spada pod Alexandrovo poveljstvo. Če bi Tito tako poveljstvo sprejel, bi mogle njegove čete ostati zunaj predvojnih jugoslovanskih meja.

V drugem delu navaja nova protijugoslovanska stališča britanskega tiska, ki govori o »nacističnih metodah«, o jugoslovanskem nasilju nad italijanskim prebivalstvom. Navaja uredniško rožljanje z meči, v tekstu pa je prečrtal primerjavo te kampanje z Goebbelsovo o čeških zločinih v Sudetih. Navaja dalje, da so Angleži napačno prevedli Titov komunike z dne 4. maja, da so britanske čete vkorakale v Trst »brez jugoslovanskega dovoljenja«, medtem ko govori srbohrvatski tekst »brez soglasja«. Jugoslovani v Londonu, od koder Pribičević poroča, so vznemirjeni zaradi takih novinarskih prijemov. Navaja tudi reakcije ljudi z ulice na vesti, da plove britansko ladje proti Trstu kot: »Strašno je, da se bomo borili z Jugoslovani,« zakaj naj bi se borili z našimi zavezniki? Ponovno omenja zadevo z grškim regentom na Dodekanezu in protislovno opozarjanje Britancev, da mora Beograd glede mejnih vprašanj čakati na mirovno konferenco. Dalje navaja ureditev poljskih meja, dejstvo, da so Rusi zasedli Gradec v nasprot-

ju s sporazumom o vojaških conah in niso dobili ultimata, naj se umaknejo. Iz tega se jasno kaže, da zahodni zavezniki uporabljajo silo le proti majhnim narodom, ne pa tudi proti velikim v podobnih okoliščinah. Po Pribičevičevem mnenju skriva anglo-ameriška zahteva po jugoslovanskem umiku iz Julijske krajine poskus, da bi Italijo za druge izgube potolažili s ponovno izročitvijo 650.000 Jugoslovancev.

Če pregledamo drugi del Pribičevičevega delovanja, kot je zajeto v dokumentih iz IZDG, pride kronološko prvi na vrsto dopis Kingsleyu Martinu⁴ 30. maja 1945, ki se je vrnil v London iz ZDA. Pribičevič je prav tako v Londonu, kaže, da vsa prej omenjena poročila, razen prvega iz Beograda izhajajo od tam. Martin je pisal članek o Trstu v »The New Statesman and Nation«, Pribičevič, ki pove, da čaka na razplet tržaške krize, pa upa, da bo ta članek prikazal tudi jugoslovansko stališče in njegovo ozadje. Dalje pravi, da je mislil sam napisati »na podlagi dragocenih notranjih informacij« nepristransko analizo o silah, ki so v ozadju spora, pri čemer bi skušal razložiti sedanje jugoslovansko stališče in predlagal, kako bi Jugoslavijo najbolje pritegnili k častnemu sporazumu.

To naj bi bilo zelo pomembno, ker britanski tisk ni v vseh štirih tednih, kar ta kriza traja, objavil niti enega poročila ali članka, ki bi predstavilo tudi jugoslovanska gledišča. Tu Pribičevič ponavlja svojo ugotovitev iz enega svojih poročil Adamiču. Nekoliko zadržani so bili le Daily Worker, Times in Daily Mirror, ostali tisk pa je naklonil svoj prostor le italijanskim in uradnim britanskim stališčem, ali pa se je drugače angažiral v protijugoslovanski kampanji, ki je včasih že mejila na »Goebbelsiano«.

Pribičevič izvaja dalje, da je tako stališče britanskega tiska škodljivo, ker bo verjetno v Jugoslaviji povzročilo ostre in dolgotrajne protibritanske občutke, kompromitiralo pa bo tudi britansko vlogo razsodnika med Jugoslavijo in Italijo na bližnji mirovni konferenci. Neposredno vmešana stran je upravičena izgubiti živce, ne pa tudi sodnik, strani, vmešane v spor, pa morejo zahtevati izključitev člana razsodišča, ki je pokazal naklonjenost ali predsodek do ene v spor vmešanih strani.

Postopanje omenjenega časopisja bo škodilo britanskemu slovesu svobode tiska. Naj imajo Jugoslovani prav ali ne, vendar pa morajo imeti možnost, da informirajo angleško javno mnenje. To je osnovni princip anglo-saksonskega prava in svobode tiska.

Tudi »New Statesman« je dal doslej prostor le italijanskemu, čeprav umirjenemu stališču prof. Salveminija, ki pa še vedno zavrača. Pribičevič piše, da se pogaja z BBC in nekaterimi založniki, da bi dobil več možnosti prikazati jugoslovanske argumente in bi tako napravil britanski tisk in radio manj pristranska glede tržaške propagande. Tudi Martina šteje med te izdajatelje in upa, da bodo imeli posluš za velike stvari, ki so povezane s tem vprašanjem.

Sledi nekoliko polemičen dopis Pribičeviča prof. Gaetanu Salveminiju 18. marca 1946. Pribičevič je tokrat v Ameriki, saj v uvodu pravi, da se je pred kakimi tremi meseci vrnil, potem ko je več let preživel kot dopisnik listov »Time« in »Life« na Atlantiku, v Angliji in v Sredozemlju, tudi v Italiji in Jugoslaviji. Upa, da Salvemini ve, kdo je bil njegov oče, prav tako pa tudi, da je mogoče bral ali slišal, da so ga med nemškim padalskim napadom na Titov glavni štab v Bosni Nemci ujeli, postavili pred zid in da je ušel. V »Free Italy« iz decembra 1945 je bral Salveminijev članek »Jugoslovanski memorandum«, katerega ton pa ga je prizadel. Navaja, da to ni jezik razumevanja med Jugoslavijo in italijanskimi liberalci. Zlasti ga je zbadlo imenovanje »Jugoslovancev« »Herrenvolke«, kar je nespametno. Jugoslovani štejejo le okoli 14 milijonov ljudi in so jih okrog 2 milijona izgubili v vojni, Italija pa je velik narod in jih ima 45 milijonov.

Ko dalje analizira Salveminijev članek, ugotavlja, da so Jugoslovani v resnici imeli svoje kvizlinge, ki so bili prav tako slabi kot Mussolini, mali jugoslovanski narod pa je imel hrabrost, vreči princa Pavla in njegovo procsno vlado in sprejeti vojno z Nemčijo, pri tem pa ni bilo nikogar na vidiku, ki bi jim pomagal. Nemci in Italjani so pregazili Jugoslavijo, partizani pa so začeli boj z osnimi silami in kvizlingi in so se borili brez »Lend-lease«. Kruto je imenovati to ljudstvo, ki je za stvar zaveznikov izgubilo 10 ali več odstotkov svojega prebivalstva »Herrenvolke«.

Pribičevič zaključuje, da je sam videl krvave sledove italijanske fašistične okupacije v Jugoslaviji, prav tako pa ve, da današnja Italija ni dolžna plačati nikakršnih reparacij Jugoslaviji. Pravi, da so tudi Italjani revni in lačni, čeprav ne tako kot Jugoslovani, ker dobivajo več ameriške pomoči. Dalje piše, da ve, da uživajo Jugoslovani simpatije mnogih italijanskih patriotov in da se mu zdi čudno, zakaj človek Salveminijevega svetovno znanega ugleda ne more go-

voriti o problemih italijansko-jugoslovanske meje z manj jeze in z več vzvišenosti.

Pribičevićeva stališča in argumenti v prid jugoslovanskim stališčem pa pridejo najbolj do izraza v obsežnih pripombah k članku o tržaškem vprašanju, ki naj bi izšel v reviji »Report« v New Yorku. Pribičević jih 18. marca 1946 naslavlja izdajateljem omenjene revije Združenju za zunanjo politiko. Uvodoma upa, da se ga še spominjajo, ker je zanje nekaj delal v letih 1939 in 1940. Dalje pove, da je dobil krtačne odtise članka »Trst — viharna točka Evrope«, ki bo izšel v prihodnji številki »Reporta«. Pravi, da avtorja ne pozna, ker je bil dolgo časa vojni dopisnik in zunaj ZDA, misli pa, da mu ne bodo zamerili nekaj opazk, čeprav ga niso za kaj takega naprosili.

Predvsem daje nekaj pripomb glede terminov in virov za razpravo. Avtorju prispevka po Pribičevićevih besedah niso jasni pojmi »Slovani«, »Jugoslovani«, »Južni Slovani«, »Slovenci in Hrvati«, ki jih uporablja kot enakovredne. Prav tako mu očita delitev med zavezniki in Jugoslovani, saj so bili Jugoslovani tudi zavezniki.

Avtor je pogosteje uporabljal italijanske kot jugoslovanske vire in daje vtis, da ne more prikriti svojih proitalijanskih čustev. Tako citira revijo »Progresso« iz New Yorka, ki jo je ameriški list »Fortune« leta 1940 označil za protifašistično. Poleg tega navaja citate iz lista »Trieste Diary«, tema viroma popolnoma zaupa tako glede vprašanja razporeditve Italijanov v Trstu do zveze z Jugoslavijo, kot tudi glede pisanja o jugoslovanskih zločinih, za katere pa vzbuja vtis, da nima nobenih dokazov.

Pribičević dalje zavrača trditve avtorja članka, da so jugoslovansko-italijansko polemiko o Julijski krajini začeli Jugoslovani. Pravi, da je hodil po Italiji in Jugoslaviji kot vojni dopisnik in da ima izrezke iz časopisja, ki kažejo, da je debato začel grof Sforza; ta je prišel na dan z zahtevo po obnovitvi rapalske pogodbe, oziroma predvojne jugoslovansko-italijanske meje.

Dalje polemizira z avtorjem glede sporazuma Tita z maršalom Alexandrom o razmejitvi okupacijskih con v Julijski krajini.⁵ To naj bi bila po Pribičevićevih besedah nekoč popularna in zdaj ovržena zgodba. Po njegovih besedah je iz znane izjave, v kateri Alexander obtožuje Jugoslovane »nacistično-fašistično-japonskih metod«⁶ in trdi, da je poskušal kar največ, da bi se dogovoril s Titom, jasno razvidno, da sporazuma ni bilo. Pribičević navaja, da mu je prejšnjega oktobra Tito v Beogradu povedal, da so ga

obtožili kršitve sporazuma, ki ga nikoli ni bilo, ker so pustili vprašanje razmejitve na pogovorih odprto v pričakovanju prijateljskega razumevanja. Prav tako tega oktobra mu je v Beogradu polkovnik John Clark, britanski vojaški ataše v Jugoslaviji, potrdil, da ni bilo sporazuma med Alexandrom in Titom glede Trsta. Polkovnik je bil priča prve roke, saj je bil tolmač na teh pogovorih.

Pribičević navaja tudi mnenje že omenjenega Kingsleya Martina, urednika revije »The New Statesman and Nation«, ki je prav tako pisal o tem vprašanju in je po natančnem preverjanju ugotovil, da sporazuma o mejah okupacijskih con med Titom in Alexandrom ni bilo in da je tisk v tem pogledu zagrešil resno napako. Pribičević svari Združenje pred tako napako.

Dalje obravnava vprašanje osvoboditve Trsta, ob katerem avtor članka dvomi o jugoslovanski vlogi. Pribičević pove, da je bil takrat v Londonu in da ima izrezke iz britanskih časopisov, ki dokazujejo, da so Jugoslovani osvobodili ves Trst razen dveh točk, kjer so se Nemci predali Novozelancem brez boja. Navaja, da je v bojih za Trst in v prodoru do Tržiča padlo 8.000 Jugoslovancev, prav tako pa spodbija ugotovitve avtorja članka, da so se italijanski Tržičani dvignili pred prihodom jugoslovanske vojske in v enem dnevu prisilili Nemce na pogovore o premirju, kar povzema po »Progressu«. Pribičević navaja za pričo ameriškega mornariškega atašea v Jugoslaviji, ki je bil prisoten v bitki za Trst.

Dalje daje Pribičević pripombe k trditvam v članku, da je v Trstu v nekaj mesecih jugoslovanske vlade izginilo okrog 3000 oseb. Pribičević ugotavlja, da ni razvidno, čigave so te ocene, da je normalno, da so bile aretacije in usmrtitve, prav tako pa trdi, da so bili aretirani in usmrčeni fašistični teroristi in vojni zločinci. Dalje navaja, da je minilo že skoraj leto dni, kar je zavezniška vojna uprava prevzela Trst, da pa še ni njenega natančnega poročila, koliko nedolžnih Italijanov naj bi ubila Titova tajna policija. Prav iz dejstva, da takega poročila še ni, je očitno, meni Pribičević, kaj naj iz tega sklepamo.

Avtor članka meni, da živi na spornem ozemlju 600.000 Jugoslovancev in 400.000 Italijanov. To slednje je po mnenju Pribičevića najvišja številka, kar jih je bral, pa še vedno precej pod večino. Najprej pripominja, da avtor ne naglasi, da na podeželju Julijske krajine ni Italijanov, ki so skoncentrirani v nekaj mestih in da so jugoslovanski kmetje

migrirali v mesta, ne pa italijanski meščani prodirali na podeželje. Italijanov ni v bližnji okolici mest, pač pa so tam Jugoslovani. Tako 50.000 Slovencev naseljuje tržaška predmestja. Če bi opravili razmejitev po etnografski liniji, bi morali center Trsta ločiti od okolice.

Pribičević se dotakne argumentacije o tržaškem pristanišču. Navaja, da ima Italija dovolj odličnih pristanišč, da so Benetke med italijansko vladavino prevzele Trstu večino njegove trgovine in da je Trst edino jadransko pristanišče, ki je s cesto in železnico povezano z Jugoslavijo, Avstrijo, Češko in Madžarsko. Reško pristanišče ima povezavo le z Jugoslavijo in Madžarsko, poleg tega pa je polno min, ki jih je po navedbah britanske admiralitete težko očistiti. Split pa je le jugoslovansko pristanišče in je povezano z zaledjem le s slabo cesto. Celo večina pomoči UNRRA Jugoslaviji gre preko Trsta in Jugoslovani trdijo, da bi italijanska dominacija nad Trstom pomenila italijansko kontrolo nad jugoslovansko trgovino. Avtor je sicer opisal ekonomski propad Trsta pod Italijo, ne pa tudi njegovega razcveta za časa Avstro-Ogrske, ko je imel veliko centralno-evropsko zaledje. Pribičević meni, da je italijanski argument, da bi jim pripadel Trst, ker je v njem 180.000 Italijanov in 50.000 Jugoslovancev, precej različen, če ugotovimo, da bi imeli ti Italijani kontrolo nad edinim sredozemskim izhodom za 45 milijonov prebivalcev centralne Evrope, od tega kakih 25 milijonov Slovanov.

Pribičević zameri avtorju tudi, da ni omenil razlike v številu prebivalstva med Italijo in Jugoslavijo, kot tudi dejstva, da je tradicionalna italijanska politika napadati Balkan in ne obratno. Mali jugoslovanski narod, ki ga je stoletja ogrožal in napadal veliki italijanski narod (omenja tudi Beneško republiko), se zdaj boji, da bo pomenil Trst, če ga bodo dali Italiji, njeno vojno bazo za ponovno agresijo na Balkan. Pregarjanje Jugoslovancev v Julijski krajini se je začelo po prvi svetovni vojni že pod liberalnimi režimi in Mussolini je to politiko le zaostрил.

Pribičević podčrtuje, da je Jugoslavija med obema vojnama z mednarodno pogodbo ščitila pravice nekaj tisoč Italijanov celo pod diktatorskimi režimi, Italije pa podobna pogodba ni obvezovala. Italija je že pred vojno s svojimi postopki dokazala, da ne more civilizirano vladati ne-Italijanom. Navaja velike žrtve, ki jih je povzročil italijanski okupator, ceni jih na skoraj 400.000 Srbov, Hrvatov in Slovencev in ugotavlja, da se jugoslovanski narod z upiranjem ponovni itali-

janski dominaciji bori za svoj biološki obstoj, podobnega argumenta pa Italija ne more uporabiti.

Pravi, da je med vojno in po njej ugotovil, da Jugoslovani ne morejo razumeti, zakaj jih anglo-ameriški zavezniki postavljajo na isti moralni nivo kot prejšnjega mučitelja, Italijo. Ponovno navaja, da Italija ne bo dala reparacij in misel, da Italija ni podpisala premirja z Jugoslavijo in je zato premagan sovražnik.

Na primeru Reške svobodne države, o kateri avtor ni povedal, da jo je D'Annunzio zasedel že pred formalno priključitvijo k Italiji, Pribičević ugotavlja, da ni izključeno, da kakšen nov d'Annunzio čez nekaj let ne zavzame svobodnega mesta Trst, če bi ga Anglo-Američani razglasili za takega.⁷

Ob avtorjevi tezi, da bi bila jugoslovanska dominacija nad Trstom upravičena cena za fašistično agresijo in zatiranje, dodaja Pribičević, da glede na vsa italijanska preganjanja Jugoslovancev pred drugo svetovno vojno in med njo, ti ne morejo kaj dosti zapati obljubam kakega italijanskega ministrskega predsednika glede bodoče avtonomije zanje v sklopu italijanske države. Ob avtorjevih ugotovitvah, da bo tržaško vprašanje rešilo ravnovesje sil med ZDA, Veliko Britanijo in Vatikanom na eni in Sovjetsko zvezo na drugi strani, pa Pribičević naglaša, da avtor ne opozori, naj bi se o tem vprašanju posvetovali tudi z vladami centralno-evropskih držav.

Pribičevićeva prizadevanja nam kažeta tudi dva telegrama z dne 22. aprila 1948. Prvi je namenjen tajništvu konference zunanjih ministrov o mirovnih pogodbah v Londonu. Pribičević, ki se podpiše kot vojni dopisnik in bivši predstavnik vsega ameriškega tiska v Jugoslaviji, ponavlja tezo o Trstu kot edinem pristanišču za Centralno Evropo, ki za Italijo ni ekonomsko koristno, vsebuje močno jugoslovansko manjšino in ga obkroža popolnoma jugoslovansko ozemlje in ga je Italija dobila kot nagrado za podporo Antanti v prvi svetovni vojni. Srbi in Jugoslovani so bili zapadni zavezniki, jugoslovanska večina pa je v Julijski krajini 20 let trpela italijansko teroristično raznarodovalno politiko. Poleg tega je Italija povzročila velike pokole in pustošenje skoraj v tretjini Jugoslavije in je tradicionalni agresor na Balkanu ter velika sila, Jugoslavija pa majhna država, ki pa je bila za razliko od Italije vedno zaveznik. Zaradi vsega tega »skromno predlaga«, naj Italija plača Jugoslaviji reparacije, meja med obema državama naj poteka tako, da dobi Jugoslavija zelo potrebno ja-

dransko pristanišče in da niti en Jugoslovane ne ostane pod Italijo. Prav tako naj bi se glede Trsta posvetovali z življenjsko zainteresiranimi vladami Madžarske in Češkoslovaške. Pribičević zaključuje, da je to po njegovem mnenju, ki si ga je pridobil po dolgotrajni časnikarski izkušnji iz prve roke, edini način, da bi vzpostavili »naš vpliv« med Slovani, ki so drago plačali svojo lojalnost zaveznikom, kateri ni bilo mogoče dvomiti v obeh svetovnih vojnah.

Na tem mestu je Pribičević strnil vse svoje argumente v prid jugoslovanskemu stališču, ki jih je obširneje prikazal v pripombah k članku v »Reporterju«. Kopijo telegrama je poslal senatorju iz New Jersey, Alexandru Smithu. Iz tega je razvidno, da prejšnjega telegrama ni poslal le ministrski konferenci, ampak tudi »državnemu sekretarju«, verjetno ameriškemu za zunanje zadeve. Senatorja prosi, naj bi proučil navedene argumente in jih posredoval zainteresiranim senatorjem in poslancem.

V fondu je tudi srbsko-hrvaški tekst Pribičevićevega članka, ki je 15. decembra 1953 izšel v reviji »Foreign Policy Bulletin«. V isti številki je objavil Gerard J. Magnone članek, v katerem je zagovarjal stališče, da naj ves STO pripada Italiji.

Pribičević piše, da je odločitev 8. oktobra⁸ izzvala v Italiji in Jugoslaviji strasti, ki naj bi jih umirila. Glavna škoda je, da je izjava oslabilala antisovjetsko fronto v zelo občutljivem delu sveta, kjer je Jugoslavija na straži in kjer more, kot so pokazali jugoslovanski vojni manevri prejšnjega septembra, učinkovito braniti prihode k Trstu. Razcep med Italijo in severno-atlantskim paktom ali med Jugoslavijo in Zahodom bi bil zelo po volji Moskvi.

Balkan je bil v zgodovini dostikrat »sod smodnika«; mali narodi so bili sod, veliki pa smodnik. Sodi, da zahodni diplomati še slabo razumejo psihologijo balkanskih narodov, ne razumejo, da so se Jugoslovani stotletja borili za narodni obstoj in neodvisnost, pri čemer so se mnogokrat čutili zapostavljene od Zahoda. Srbi v Beogradu so se dvignili v demonstracije proti izjavi 8. oktobra, ker so sodili, da gre za nacionalno dostojanstvo, ne le za kos ozemlja. Jugoslovani so dobili vtis, da Washington in London postopata z njimi, kot je ne dolgo tega postopala Moskva. Niso mogli razumeti, zakaj so postavljeni moralno nižje od bivše osne sile Italije.

Pisec navaja, da je v mestu Trstu od 280.000 prebivalcev 180-200.000 Italijanov in 60.000 Slovencev, predvsem v predmestjih,

ostalo so Avstrijci, Čehi, Grki in dr. V preostalem delu cone A pa je 20.000 Slovencev in 4.000 Italijanov. Vprašanje Trsta bi morale rešiti direktno zainteresirane strani, poleg Italije in Jugoslavije tudi Avstrija, katere delež v železniškem prometu Trsta je leta 1952 znašal 62 %.

Po Pribičevićevevemu mnenju bi bila najrazumnejša rešitev, če bi cono A z izjemo Trsta predali Jugoslaviji. Pri eventualni avtonomiji ali popravkih meje pa bi morali poleg 4.000 Italijanov v coni A in 29.000 Italijanov (proti 35.000 Slovincem) v coni B, upoštevati še 80.000 Slovencev v Italiji zunaj STO. Ob kakršnemkoli sporazumu o mestu Trstu bi morali garantirati pravice manjšin in svobodno luko za Italijo, Jugoslavijo in Avstrijo. V primeru njegove internacionalizacije, za kar naj bi bil dovršen del njegovega prebivalstva, naj bi za njegovega guvernerja izmenoma volili italijanske, jugoslovanske in avstrijske kandidate in to v skupščini OZN, ki je ni mogoče motiti z vetom. (Očitno ima v mislih sovjetskega).

Nedavna razburjenja ne bodo ugodno vplivala na začetek konference ZDA, V. Britanije, Francije, Italije in Jugoslavije, anglo-ameriške čete bodo verjetno morale še nekaj časa ostati v coni A.

Pribičević zaključuje z ugotovitvijo, da mora v daljni bodočnosti Trst služiti vsemu srednjeevropskemu zaledju, vključno s Češkoslovaško in Madžarsko, ki bi bile osvobodjene Rusov.

Kot je razvidno iz prikaza, daje Pribičević v svojem pisanju velik poudarek pomenu Trsta, ki bi po njegovem moral nujno pripasti Jugoslaviji. Posebno težno daje argumentom o pomenu tržaškega pristanišča za Jugoslavijo in vse centralno-evropsko zaledje, kar ni nova teza, saj je dovolj, če cmenimo Vivanteja. Prav tako si prizadeva, da pod Italijo ne bi ostalo nič Jugoslovancev, za kar so mu glavni argumenti agresivna italijanska politika na Balkanu, trpljenje Slovencev in Hrvatov pod italijansko oblastjo in velike žrtve, ki so jih tudi po krivdi Italijanov pretrpeli jugoslovanski narodi med narodnoosvobodilno vojno. Obsoja ravnanje zahodnih zaveznikov z Jugoslavijo, pri čemer pa je prisotna skrb, da bi to povzročilo razcep med obema tema stranema. Posebno v članku leta 1953 je pri tej skrbi opazna tudi skrb, da bi od takega razcepa imela korist le SZ.

Tako zanimiva osebnost, kot je Stojan Pribičević,⁹ bi gotovo zaslužila natančnejši pregled svojega življenja in dela. Toda že iz

tega izbora dokumentov je razvidno, da je ostal zvest svoji jugoslovanski domovini in si je po vseh svojih močeh prizadeval za njene koristi.

OPOMBE

1. Arhiv Jugoslavije, Beograd, Fond braće Pribičević, fotokopije v arhivu IZDG, Ljubljana. — 2. Josip Smolaka: Partizanski dnevnik, Nolit, Beograd 1972 str. 88, 104, 120. — 3. Gre za sporazum 9. junija 1945 med ZDA, Veliko Britanijo in Jugoslavijo v Beogradu o začasni vojaški upravi v Julijski krajini, vključno s Trstom. — 4. Kingsley Martin, urednik revije »The New Statesman and Nation«. — 5. S tem sporazumom naj bi Trst prepustili Anglo-Američanom. Gre za Morganov obisk v Beogradu 8. maja, ki je predlagal demarkacijsko linijo, Tito pa je njegov predlog zavrnil. Sporazum so sklenili šele 9. junija. — 6. Alexandrovo dnevno povelje z dne 19. maja. — 7. Pribičević navaja tudi, da

je bila Wilsonova linija 1919 maksimalna jugoslovanska meja po vojni, v kateri je bila Italija zaveznik, po drugi svetovni vojni pa hoče Italija, ki je bila sovražnik, isto linijo. — 8. Uradna izjava ZDA in Velike Britanije o umiku anglo-ameriških sil iz cone A in izročitve cone italijanski upravi. — 9. Ljubljansko »Delo« je v št. 116 (20. maja 1976) na 6. strani poročalo brez navedbe dneva smrti, da je Stojan Pribičević umrl v New Yorku, star nekaj manj kot 71 let. V članku je dalje rečeno, da je v Ameriko emigriral leta 1934, da je bil urednik revije »Fortune« ter dopisnik revije »Time« in »Life«. V »Time« je decembra 1942 objavil članek o NOB. V začetku leta 1944 je prišel kot vojni dopisnik v Italijo, 14. maja 1944 pa se je s padalom spustil v Bosanski Petrovac in je pri Vrhovnem štabu NOV in POJ postal prvi ameriški vojni dopisnik. Med napadom na Drvar so ga skupaj še s tremi ameriški in angleškimi dopisniki ujeli nemški padalci in ga obsodili na smrt, vendar pa mu je ob napadu Šeste liške uspelo pobegniti.

ZAVOD ZA GLUHO MLADINO V LJUBLJANI OD LETA 1945 DO 1960

BOGO JAKOPIČ

Po osvoboditvi leta 1945 se je razvila na Zavodu značilna povojna dejavnost za obnovo in preurejanje med vojno nastalih razmer. Že takoj na začetku je bila ustanovljena sindikalna podružnica učiteljstva za posebno šolstvo, nadalje pionirska in mladinska organizacija za gluho mladino na Zavodu. V šolskem letu 1946/47 je bila zavodna pionirska organizacija po delovanju in uspehih na drugem mestu v Sloveniji. Pionirska organizacija — njen odred — sta dobila ime po gluhem partizanskem kurirju, padlem v NOB, Ernestu Našiču, nekdanjem gojencu Zavoda.

Tako se je izvršila tudi na Zavodu samem korenita revolucionarna preobrazba, v delu in organizaciji, kakršne Zavod dotlej še ni poznal.

Naval novih učencev na Zavodu je bil takoj zelo velik, ko je ta leta 1945 pričel s svojim delom. V Zavod so vstopili novinci (za prvi razred) in zelo mnogo tistih, ki so bili že pred vojno v njem pa so morali med vojno ostati doma. Po starosti so bili že večinoma odrasli, po šolski izobrazbi pa zaostali. Zavod je bil takoj prenapolnjen. Med drugo svetovno vojno se je sukalo število gojencev od 40 do 60, po vojni pa se je takoj dvignilo na 130, oziroma celo na 155. Še vedno pa so osta-

li doma mnogi odrasli, nedošolani gojenci. Prostorski problem je bil vedno težji, saj je že pred vojno primanjkovalo šolskega prostora. Zato so se slepi gojenci, ki so se naselili v Zavodu leta 1944, zopet preselili leta 1947 v svoj zavod v Marmontovi ulici.

Tabela gojencev in učencev prvih let po osvoboditvi lepo kaže, kako se je dvignilo število učencev in gojencev:

šolsko leto 1945/46	— 130
šolsko leto 1946/47	— 150
šolsko leto 1947/48	— 148
šolsko leto 1948/49	— 155
šolsko leto 1949/50	— 147

Do leta 1958 je bilo skupno izšolanih 720 gojencev, letno povprečno 14 gojencev. Težave so nastopile ob pomanjkanju učno-vzgojnega osebja. Med vojno je bilo nekoliko razredčeno, po vojni pa so morali nekateri učitelji pomagati zavodom zunaj Ljubljane do ustanovitve in veljave (npr.: Portorožu). Eden izmed učiteljev je po osvoboditvi umrl, eden je bil premeščen na ministrstvo za socialno skrbstvo, eden v Trst, nato pa v Portorož (tov. Rupnik), kjer je ustanovil leta 1947 nov zavod; pet pedagogov in ena pedagoginja pa je bilo upokojenih.

Nekateri pedagogi, ki so do nedavna delovali ali pa še delujejo na ljubljanskem zavodu, so bili prvi učitelji na Zavodu za gluho mladino v Portorožu (Zvonko Ermenc, Avgust Gabrovec, Angela Smerkolj, Vinko Rupnik in Zora Planecki). Nekaj učitejev portoroškega zavoda je končalo šolanje v Ljubljani.

V razdobju 1948—1960 je na ljubljanski zavod prišlo 24 učiteljev in vzgojiteljev, ki so vsaj delno izpolnili vrzel, ki je nastala po odhodu starejših pedagogov v pokoj ali pa s smrtjo nekaterih pedagogov Zavoda. Številčno najmočnejša skupina pedagogov je prišla v letih 1955—1960 (kar 12 pedagogov). Tako se je stanje kadra izboljšalo šele po letu 1950. Jubilejno leto 1950 pa je prineslo tudi spremembo v imenu Zavoda, ki se je po predlogu učiteljstva z dne 29. septembra 1950 odslej imenoval Zavod za gluho mladino v Ljubljani. Leta 1951 (30. junija) je bil upokojen ravnatelj Mirko Dermelj, ki je bil na tem mestu od leta 1939. Na njegovo mesto je prišel novi ravnatelj Jože Zakovšek, bivši učitelj Zavoda, ki je bil v vmesni dobi na ministrstvu za socialno skrbstvo. Jože Zakovšek je vodil Zavod do svoje smrti leta 1964.

V šolskem letu 1947/48 je bil ponovno odprt logopedični oddelek (kot je bilo že povedano v prejšnji objavi zgodovine Zavoda), ker se je učiteljski kader izpopolnil z novimi močmi. Preiskava govora vseh učencev ljubljanskih osnovnih šol meseca maja 1947 je pokazala, da je na vseh teh šolah povprečno 5 % učencev z govornimi motnjami. Na podlagi teh dejstev je ljudska oblast uvidela, da ni mogoče več odlašati, da je treba logopatom, to je tistim, ki imajo govorne hibe, dati potrebno pomoč.

V šolskem letu 1947/48 je bil zaposlen v oddelku samo en učitelj, ki je pregledal 85 logopatov, zdravil pa jih je 22; v šolskem letu 1948/49 je bilo pregledanih 128, zdravljenih pa 96; v naslednjem I. polletju pa je bilo pregledanih že 112, zdravljenih pa 74 logopatov. Samo ta bežna statistika kaže, kako je delo rastlo in zahtevalo vedno več tudi kadra. V ta namen je začela družba z večjo odgovornostjo reševati problem logopedске službe. Tako so bili organizirani v počitnicah tečaji za učitelje posebnih šol, ki so se seznanjali s teoretično in praktično logopedijo. Oblast pa je mnogo storila tudi za razširitev logopedskih oddelkov povsah večjih mestih Slovenije. Za rast logopedskega omrežja in za znanstveno izpopolnjevanje v tej smeri pa imata velike zasluge tudi zavodna pedagoga Vilko Mazi in Zdravko Omerza. Za pedago-

ško rast in strokovno izpopolnjevanje ostalega učnega osebja zavoda pa je mnogo napravil pedagoški vodja v tem času na Zavodu Zvonko Ermenc (1904—1965), ki je vse od leta 1945 tako v ljubljanskem Zavodu kakor tudi v Portorožu kot pedagoški vodja uvajal sodobne prijeme ter poučeval metodiko dela z gluhi tudi na VPŠ.

V letu 1947 je bil surdopedagoški seminar (v zveznem merilu) v Škofji Loki. Mnogo je prispeval k uspehu tega seminarja tedanji ravnatelj Zavoda Minko Dermelj (1887 do 1970), ki je skrbel, da so se ugotovitve in zaključki s seminarja v dokajšnji meri realizirali.

Posebno pozornost v času po osvoboditvi zaslužijo tudi prizadevanja za vključitev učencev v predšolske oddelke na Zavodu. Kot smo že omenili, je učiteljski svet Gluhonemnice v Ljubljani že leta 1937 sprejel sklep, da odpre pripravljalni razred, kjer se bodo gluhonemi otroci pripravljali za vstop v prvi razred. Vojsna je izvajanje tega sklepa pedagoškega zbora Zavoda zavrla, takoj po osvoboditvi pa je ljudska oblast pokazala razumevanje za potrebe predšolske vzgoje v Gluhonemnici. Dovolila je, da se ponovno odpre pripravljalni razred. Učni načrt je tedaj dovoljeval dve leti pripravljalne dobe, tako da bi se vanj sprejemali otroci od petega leta starosti. Ker pa tedaj ni bilo to izvedljivo, so sprejemali otroke s šestim letom starosti.

Naj omenimo tudi akcijo učiteljev Zavoda za razvoj avdiološke znanosti in prakse. V letih po vojni se je avdiologija razvijala pospešeno, saj je bilo tudi veliko bivših vojakov, ki so bili slušno prizadeti. V šolskem letu 1950/51 je dobil Zavod iz Beograda nekakšen avdiometer znamke SONOTONE, ki je bil podoben gramofonu. Zaradi neznanstvene zasnove aparata pa ugotovitve niso bile uporabne niti za določanje izgube sluha niti za slušne vaje. Kljub temu pa je bil aparat dobra pobuda za razmišljanje in nenehno iskanje sodobnega avdiometra, za kar se je prizadeval posebno ravnatelj Minko Dermelj. Na zimo leta 1951 je prejel Zavod od UNESCO preko Beograda odličen avdiometer znamke »AMPLIVOX«. V šolskem letu 1952/1953 je bil v Zavodu ustanovljen avdiološki oddelek.

Ker je odšel pedagog Zdravko Omerza na šestmesečno študijsko potovanje v ZDA, je delovni načrt pripravil pedagog Emil Ulaga. Zaradi strokovnega poglobljanja se je takoj povezal z lingvisti, otologi, tehniki ter strokovnjaki fizikalnega inštituta medicinske fakultete. Ing. Ferlež ter inž. Uran sta naredila

načrt za skupni amplifikator. Avdiološki oddelek je bil sprva opremljen le z avdiometrom. Kasneje je Zavod dobil še nekaj zvočnih igračk in pripomočkov. Leta 1952 je Zavod prejel od sveta za ljudsko zdravstvo in socialno politiko deset žepnih slušnih aparatov znamke AUDIUM elektro-industrije na Nizozemskem. Tako so dobili vsaj nekaj pomoči lažje naglušni. Spomladi leta 1953 je Društvo progresivnih Slovencev v ZDA po posredovanju pedagoga Zdravka Omerze poslalo v dar izredno kvaliteten magnetofon z vdelanim radijskim sprejemnikom (oboje dela brezhibno še danes), s štirimi namiznimi in in 15 pari slušalk, dvema prenosnima mikrofonoma, specialne plošče za poslušanje najrazličnejših naravnih ropotov in zvokov, še nekaj zvočnih igračk in rezervni avdiometer znamke MAICO. Istočasno je dobil Zavod tudi specialno maso za izdelovanje slušnih oliv po meri, ki pa jo je odstopil stomatološki kliniki. Razredni učitelji, ki so prvo leto prihajali po urniku k slušnim vajam svojih učencev, so sprva hospitirali, kmalu pa tudi sodelovali. Slušne vaje v avdiološkem oddelku so trajale za posamezne razrede 22–45 minut: pripravljalni oddelek po trikrat, ostali razredi pa po dvakrat na teden. Z delom v avdiološkem oddelku so se hoteli seznaniti mnogi obiskovalci Zavoda, predvsem stanovski tovariši in študentje defektoloških oddelkov Višje pedagoške šole v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu, študentje glasbene akademije, filozofske fakultete, socialni delavci, vzgojiteljice, medicinske sestre in drugi. 23. marca 1954 je obiskal zavod in avdiološki oddelek ekspert OZN Asger Hohn, direktor šole za naglušne v Nyborgu na Danskem. Ogledal si je tudi opremo avdiološkega oddelka, hospitaliral pri slušnih vajah in izrazil svoje zadovoljstvo. Ob pričetku šolskega leta 1955/56 je bil avdiološki oddelek ukinjen zaradi pomanjkanja prostorov in kadra, tja pa je bil nastanjen z isto opremo in aparaturo 1. b razred. Delo avdiološkega oddelka se je kasneje spet nadaljevalo. Leta 1958 so bili v Ljubljani eksperti OZN dr. Smisť, dr. Bentzen in prof. Epidijevsky. Kmalu potem je bil ustanovljen na ljubljanskih poliklinikah foniatrični oddelek, ki je pričel tudi s pedagoško rehabilitacijo slušno prizadetih otrok od drugega leta starosti dalje, učencev osnovnih šol ter odraslih. Delo avdiopedagoga v oddelku je tu prevzel pedagog Emil Ulaga, kasneje pa tudi pedagoginja Majda Puhar. Leta 1960 je začel na Zavodu delovati ritmično-glasbeni krožek, ki je spremljal otroke pri plesu baleta. Važni so bili tudi obiski pedagogov zavoda v tujini: Zdravka Omerze v ZDA,

Emila Ulage na Danskem, Švedskem in v Nemčiji, Janka Blažaja in Marije Ravnika v Angliji, Majde Puhar na Švedskem, Danskem, Finskem, Norveškem in v Holandiji, Nikole Ignjatoviča v Nemčiji, Marjane Lunder po obisku Zdravka Omerze v ZDA. Kako važni so bili ti stiki z drugimi zavodi, naj bežno ilustrira izjava pedagoga Emila Ulage o svojih potovanjih po Evropi. Spomladi leta 1956 je odšel kot štipendist OZN na študijsko potovanje z nalogo, da se podrobneje seznani z organizacijo in metodami slušne vzgoje kakor tudi z učili ter najrazličnejšimi merilnimi in slušnimi aparati. Hospitaliral je po šolah in zavodih za praktično gluhe otroke, v centrih za rehabilitacijo slušno prizadetih na ORL klinikah in v zavodu za ugotavljanje duševnih in slušnih sposobnosti majhnih otrok in se seznanjal z delom v tečajih za pozneje oglušele osebe. Na Danskem, Švedskem, Nizozemskem in v Zah. Nemčiji je obiskal v 4 mesecih 62 tovrstnih ustanov. Izredno veliko novega in tudi za nas uporabnega je pridobil na Danskem, kamor bi se splačalo, kakor danes trdi, ponovno potovati, saj so v teh letih gotovo napredovali. Ulaga je o vsem obširno poročal na strokovnih sestankih doma in v drugih naših republikah; prinesel je s seboj tudi literaturo ter nekaj dobrih učbenikov, veliko fotografij ter magnetofonskih zapisov govora praktično gluhih otrok. Kolikor je bilo možno, je v naslednjih letih uporabljal izkušnje v domačem zavodu in v novo ustanovljenem foniatričnem oddelku ORL klinike v Ljubljani, kjer je bil tudi nastavljen kot avdiopedagog. Z leti se je prepričal, da je mogoče doseči kar lepe uspehe pod pogoji, ki jih je srečeval pri rehabilitaciji drugod.

Posebna skrb je bila po osvoboditvi posvečena gluhi mladini, ki končuje obvezno osnovno šolo. Smotrna politehnična vzgoja je našla ustrezno mesto v tej šoli in je precej pomagala gluhih učencem do profesionalne orientacije. Že od nekdaj je bila lepo opremljena tehnična delavnica, še posebej pa sém od konca vojne — pravi okras Zavoda za gluho mladino. Zavod se je takoj po vojni povezal z Ljudsko tehniko in zlasti razvijal te smeri dejavnosti v krožkih: elektro-monter-skem, foto-amaterskem, kovinarsko-mehaničnem, letalsko-modelarskem in prirodoslovnem. Zelo lepo razstavo so priredili mladi tehniki ob 50-letnici Zavoda (leta 1950). Na šoli je ves čas vse do leta 1959, do prežgodnje smrti po osvoboditvi na zavod prišlega pedagoga Ivana Lovrenčiča zelo lepo napredovala fizikolturna dejavnost, saj so gojenci obiskali s prireditvami pionirje v

Smledniku, Podsmreki, Sodražici, v Kamniku in v Mostah. Del tega telovadnega programa so pionirji prenesli tudi na šolske proslave ob državnih praznikih. Zelo lepo je uspel fizikulturni nastop leta 1948 na Taboru, o katerem je poročal tudi tisk. Lepi in uspeli so bili tudi telovadni nastopi v Subotici in v Zagrebu. Športno društvo gluhih je bilo ustanovljeno leta 1951, ki se je leta 1964 preimenovalo v športno društvo »Komet«. Mladinec Kogovšek se je udeležil olimpiade gluhih v Kopenhagenu leta 1949. Naslednja leta (1953 in 1957) naši mladinci niso sodelovali na olimpiadah, čeprav so imeli še kar dobre pogoje za uvrstitve. VIII. olimpiada gluhih je bila od 25.—30. avgusta 1957 v Milanu. Na tej so sodelovali tudi nekateri Jugoslovani. Olimpiada gluhih je gotovo največja športna manifestacija gluhih, zato je prav, da povemo, da so bile take olimpiade v Parizu (prva leta 1924), v Amsterdamu (leta 1928), v Nürnbergu (leta 1931), v Londonu (leta 1935), v Stockholmu (leta 1939), v Kopenhagenu (leta 1949), v Bruslju (leta 1953) in v Milanu (leta 1957).

Pionirska šahovska zveza gluhih je na šahovskem prvenstvu mesta Ljubljane osvojila prehodni pokal za leto 1951-52. 3. aprila 1952 je igral na Zavodu simultanko na 30 deskah Milan Germek, šahovski mojster. Izgubil je dve partiji, eno pa je remiziral. Zmagala sta pionirja Lipuš in Marinišič. Šahovska sekcija je leta 1952 na državnem šahovskem prvenstvu gluhih osvojila drugo mesto. Od leta 1946 dalje so v teh letih, ki jih opisujem, bila v organizaciji Zavoda tudi tekmovanja v lahki atletiki. Pogostoma so bili učenci v letih po osvoboditvi na raznih izletih, kot npr.: na Reki, v Planici, v Opatiji, v zdravilišču Rimske Toplice, na Plitvicah, v Mariboru, na Krvavcu ter drugod. Zelo pogosto so obiskovali bližnje izletniške točke. Letovanja pa so bila navadno v Kopru in Portorožu. Leta 1956 so taborili gluhi vajenci v Starem gradu pri Zadru; leta 1960 pa so pionirji višjin razredov osemletke ob dnevu JLA obiskali vojake na Vrhniki. Gluhi pionirji so zelo radi pomagali tudi pri prostovoljnem delu v prvih letih po vojni. Iz podatkov za šolsko leto 1949/50 je razvidno, da je na Pšati 20 goencev opravilo 160 ur, na cestah 45 gojencev — 459 ur, na ekonomiji 24 gojencev 120 ur, na pionirski progi 20 gojencev — 80 ur, pri gozdnih akcijah pa 30 gojencev 1550 ur.

Ko govorimo o vsestranskem razcvetu dela med gluho mladino na Zavodu in zunaj njega, ne moremo mimo resnice, da sta bili vsaj dve pridobitvi Zavoda po osvoboditvi zelo važni za nadaljnje usposabljanje in šolanje gluhih otrok: ustanovitev poklicne šole za gluhe gojence in ustanovitev Učnih delavnic za gluho mladino. Zato bo o tem nekoliko več govora v tem poročilu. Če pogledamo 50 let nazaj, moremo z žalostjo ugotoviti, da je kapitalistični družbeni red le bolj enostransko, karitativno reševal vprašanje zaposlitve gluhih. Vladajoči krogi stare Jugoslavije niso poznali sistematične zaposlitve gluhih učencev. Vsa skrb za gluhe učence je slonela na ramah učiteljstva. Prav tako so se v stari Jugoslaviji gluhi le enostransko usposabljali za poklice. Največ je bilo čevljarjev, krojačev in mizarjev. Le redki gluhi, sinovi premožnejših staršev, so imeli možnost, učiti se drugih poklicev. Šolstvo so v socialistični družbeni ureditvi je začelo kompleksno reševati te probleme. Nekaj gluhih je bilo takoj vključenih v splošne strokovne nadaljevalne šole polnočutnih učencev. Večina gluhih se je učila obrti pri mojstrih, ne da bi obiskovala obrtne nadaljevalne šole. Takoj po osvoboditvi je bila na prošnjo ravnateljstva Zavoda za gluho mladino z odlokom ministrstva za industrijo in rudarstvo z dne 23. III. 1946 št. 829/VI. ustanovljena strokovna šola. V šolskem letu 1945/46 še ni bilo odprtih rednih razredov za učence v gospodarstvu, temveč samo strokovni tečaj s pričetkom 13. IV. 1946, v katerega se je vpisalo 14 učencev, večinoma mlajših pomočnikov. Ta tečaj je bil dvakrat tedensko v večernih urah. Poučevala sta Albin Ogorelec ter Mirko Dermelj. Albin Ogorelec je tako postal prvi upravitelj poklicne šole do leta 1955, ko ga je nasledil Stanko Kovčič, ki je na tem mestu še danes. Po strokah so bili zastopani v tečaju: 2 čevljarja, 1 graver, 1 kamnosek, 1 pleskar, 2 mizarja, 1 pek, 2 šivilji, 1 steklar, 1 tiskar, 2 zobotehnika.

V šolskem letu 1946/47 je bil pouk v obliki strokovnega tečaja skozi vse šolsko leto. Vpisalo se je 15 tečajnikov, 14 mladincev in 2 mladinki. Po strokah: 1 graver, 2 čevljarja, 1 krojač, 1 kamnosek, 1 litograf, 1 steklar, 1 mizar, 1 slaščičar, 2 šivilji, 1 tiskar, 1 zobotehnik, 1 knjigovez.

V šolskem letu 1947/48 je bil osnovan I. razred šole za učence v gospodarstvu. Vpisanih je bilo 6 učencev (5 moških, 1 ženska). S tem je vsaj formalno začela delovati redna šola, ki je dala do leta 1970 že 325 kvalificiranih delavcev. V šolskem letu 1948/49 pa so bili odprti kar trije razredi, in sicer:

I. razred — 2 oddelka, vpisanih 19 učencev (9 mošk., 10 žensk). II. razred — 1 oddelk, vpis. 5 učencev (4 moški, 1 ženska). Skupaj so imeli v tem šolskem letu torej 3 oddelki 24 učencev, 13 moških, 11 žensk.

To leto je bilo: 5 knjigovezov, 4 litografi, 4 tiskarji-stavci, 1 slaščičar, 1 šivilja, 1 vulkanizer, 1 torbar, 7 vlagalk. Poučevalo pa je že kar 8 predmetnih učiteljev. V tem času se je pokazala že velika potreba po internatu za te učence. Združenje gluhih za Slovenijo se je borilo z vso doslednostjo, da bi rešilo to pereče vprašanje, a je le delno uspelo. Vajence je spravilo v svoje prostore na Vidovdanski cesti, dekleta pa v Zavod za gluho mladino kot gostje. Vprašanje prehrane je bilo rešeno tako, da so se vsi hranili v Ljudski kuhinji. V šolskem letu 1949/50 je bilo vpisanih 23 učencev:

I. razred: 11 učencev — 6 m. — 5 ž.

II. a razred: 6 učencev — 5 m. — 1 ž.

II. b razred: 6 učencev — 3 m. — 3 ž.

Skupaj 23 učencev — 14 m. — 9 ž.

Po stroki so bili: 6 knjigovezov, 4 litografi, 4 stavci, 1 krojač, 1 šivilja, 6 torbarjev, 1 čevljar. V šolskem letu 1949/50 je poučevalo 10 učiteljev.

Kot je razvidno, je bil dosežen že v začetku dejavnosti te šole kar lep napredek, stanje pa se je iz leta v leto boljšalo, zato smo prikazali le začetna leta šolanja na tej šoli.

Omeniti je treba še poštvovalno delo treh učiteljev poklicne šole, ki so se kar trikrat tedensko vozili v Škofjo Loko za pouk 13 gluhonemih učencev iz Hrvatske, ki so bili nepismeni, pa zaposleni pri podjetju »Jelovica« v Škofji Loki.

Do leta 1964 je bila vajenska šola samostojna pravna oseba, od tedaj pa je priključena Zavodu za usposabljanje slušno in govorno prizadetih. Tudi ime samo »vajenska šola« se je spremenilo šele leta 1970 v »poklicno šolo«.

Če pregledamo v prvem desetletju po vojni, za kaj so se odločali gluhi, vidimo, da je bilo največ kandidatov za grafično stroko raznih smeri, za krojaško in šiviljsko obrt, za pleskarsko, kovinsko in mizarstvo področje dela. Precej številčno močan je bil zastopan tudi poklic torbar.

Velikega pomena za usposabljanje slušno prizadete mladine je bila ustanovitev Učnih delavnic pri Zavodu za gluho mladino v Ljubljani z odločbo ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije z dne 9. marca 1948 št. VIII-2050/3.

Posamezne delavnice so pričele z rednim obratovanjem ter usposabljanjem in zaposlovanjem gluhih učencev in delavcev takole:

1. *tiskarna* — 2. maja 1948. Vodstvo tiskarne je prevzel Ciril Sitar starejši.

2. *litografija* — 2. maja 1948. Vodstvo litografije je prevzel Lado Škrabar.

3. *knjigoveznica* — 1. oktobra 1948. Vodstvo knjigoveznice je prevzel Matija Šifrner.

4. *galanterija* — 1. januarja 1950. Vodstvo galanterije je prevzel Jože Slatnar.

5. *damska šivalnica* — 1. oktobra 1953. Vodstvo šivalnice je prevzela Mara Kelšin.

Poprej, v stari Jugoslaviji, je bilo težko dobiti mojstra, ki bi sprejel gluhega vajenca v uk. Tako je »Odbor Podpornega društva za gluho mladino« celo sklenil nagraditi vsakega mojstra, ki bi izučil gluhega vajenca v stroki, z 2000 dinarji, kar je bilo takrat že lep znesek. Nekaj mojstrov je sprejelo to ponudbo in se odzvalo vabilu »Podpornega društva«. Dosti težav pa je bilo z drugimi, ki niso bili tako srečni, da bi prišli v uk, zato je vse klicalo po ustanovi, ki bi izučila gluhe otroke. Za ustanovitev Učnih delavnic je dal pobudo zavodni pedagog Drago Supančič, predmetni učitelj. Poleg njega pa imata nemalo zaslug za uspeh tega dela Mirko Dermelj, tedanji ravnatelj Zavoda za gluho mladino, ter Ludvik Peterenel, ki sta za ustanovitev Učnih delavnic vlagala celo svoja osebna finančna sredstva ter nenehno skrbela, da bi se ideja uresničila. Združenje gluhih Slovenije je ustanovilo keramično delavnico in čevljarstvo zadrugo. Leta 1952 je ustanovne pravice od ministrstva za prosveto LRS prevzel tedanji MLO Ljubljana, ki je Učne delavnice zaradi značaja poslovanja proglasil za ustanovo s samostojnim financiranjem, leta 1954 pa za finančno samostojen zavod.

Od ustanovitve Učnih delavnic leta 1948 pa do leta 1963 so Učne delavnice poslovale s svojimi obrati v raznih neprimernih in dotrajanih delovnih prostorih na območju mesta Ljubljane. Tako je ženska krojačnica delovala s 1. X. 1953 na Kodeljevem, Ob Ljubljani 36, Litografska delavnica je delovala najprej (od leta 1948) na Zavodnem dvorišču (v prizidku), kasneje pa Ob Ljubljani št. 24. Tiskarna je bila od začetka (od leta 1948) v prejšnji Sitarjevi tiskarni (del prostorov) na Resljevi cesti št. 4. Knjigoveznica je delovala od začetka (od leta 1948) v bivši Knaflevi, sedanji Tomšičevi ulici v Ljubljani, galanterija pa tudi od začetka (od leta 1950) v Levčevi ulici št. 8. Bila je že skoraj realizirana zamisel za pletilsko delavnico (nabavljen je bil že pletilni stroj), pa je iz objektivnih razlogov stvar propadla. Prav tako je propadla zamisel o tem, da bi prevzeli gluhi neko nacionalizirano pekarno.

Za ime zavodnih delavnic je bila odločitev težka. Naj navedemo samo nekaj poskusov za naziv posameznih delavnic. Tako so se imenovalle posamezne delavnice: Grafične učne delavnice državne Gluhonemnice, kasneje grafični učni zavod za gluho-neme; nadalje: Učne delavnice državne gluho-nemnice za galanterijo, — državne gluho-nemnice — knjigoveznica, — državne gluho-nemnice — litografija. Uvedli so tudi kratice:

UDG — knjigoveznica
UDG — galanterija
UDG — tiskarna
UDG — litografija

Nekaj časa je bil v rabi celo dolg naslov: »Knjigoveška, usnjarska in kartonažna učna delavnica Državne gluho-nemnice v Ljubljani«. Potem so naslov nekoliko spremenili: »Usnjena galanterija Državne gluho-nemnice v Ljubljani«, »Knjigoveznica Državne gluho-nemnice v Ljubljani«, »Litografija Državne gluho-nemnice v Ljubljani«, »Tiskarna Državne gluho-nemnice v Ljubljani«.

Z odlokom ministrstva financ z dne 12. XII. 1951 št. V-1319-2 je bilo določeno, da so delavnice »netto budžetirane proračunske ustanove, to je, glavni ustanovi priključene gospodarske enote«. Z odločbo sveta za prosveto in kulturo z dne 20. 6. 1952 št. 2465/17 je bil dodeljen naziv: »Gospodarska ustanova z lastnim financiranjem, proglašena za pravno osebo«.

Z odlokom vlade LRS z dne 30. 12. 1952 št. II-943/2 pa so bile označene, da niso »pravne osebe«.

Kmalu zatem so bile zopet proglašene za pravno osebo; tako z odlokom MLO Ljubljana z dne 12. VI. 1954 št. 1674/2-2. S tem odlokom je bilo določeno tudi ime za delavnice: »Učne delavnice Zavoda za gluho mladino v Ljubljani s samostojnim financiranjem«, z veljavnostjo od 1. V. 1954.

V tem času so bile delavnice prvič registrirane pod št. 49/I — dne 11. II. 1954 z nazivom: Učne delavnice Zavoda za gluho mladino v Ljubljani. Dne 15. januarja 1957 so bile delavnice z odločbo št. 03/5 drugič registrirane pod reg. št. 73/56 z imenom »finančno samostojen zavod« in s pristavkom, da je delovno področje »javno — prosvetno«. Urad za statistiko pa je delavnice celo imenoval »Obrtne delavnice — ustanove«. Tedaj je znašala vrednost osnovnih sredstev 10.268.000 din. Kot dotacijo od ministrstva za prosveto so prejele zavodne delavnice od leta 1948 do 1952 skupno 1.163.072 din, od tega 500.000 din kot kupnino za knjigoveznico. Glede pristojnosti zavodnih delavnic pa tole: od leta 1948

do leta 1953 so sodile v pristojnost ministrstva za prosveto, po letu 1953 pa za nekaj časa v pristojnost OLO Ljubljana.

Leta 1958 je OLO Ljubljana dovolil ustanovitev samostojnega »Doma gluhih vajencev in vajenk«. Žal se ta želja še do danes ni v celoti uresničila.

Kako važno je bilo ustanoviti Učne delavnice, naj pove podatek, da se je v letih 1948 do 1958 v Učnih delavnicah usposobilo 87 gluhih vajencev in vajenk.

Leta 1962 so se lotile nove gradnje skupnih poslovnih prostorov Učnih delavnic, ki so bile dograjene in vseljive meseca oktobra leta 1963. Prostori so v zgradbi v ulici Bežigrad 8.

Za gradnjo novih poslovnih prostorov so sredstva prispevale Učne delavnice same v višini 45 %, ostala sredstva pa so prispevali tedaj Okrajni ljudski odbor Ljubljana iz sredstev negospodarskih investicij, Republiški zavod za socialno zavarovanje in skupščina občine Ljubljana-Bežigrad. Del sredstev pa so dobile Učne delavnice z najetjem kredita iz medobčinskega investicijskega sklada. Od leta 1948 do konca leta 1969 se je v Učnih delavnicah poklicno usposobilo za opravljanje dela v posameznih poklicih kar 369 gluhih učencev za kvalificirane delavce in 158 gluhih učencev za priučene fazne delavce. Večina teh usposobljenih učencev je zaposlena v gospodarskih organizacijah, del teh učencev pa v Učnih delavnicah, to pa predvsem zato, ker za te učence še ni bilo možnosti, da bi jih zaposlili v drugih gospodarskih organizacijah.

Ko govorimo o poklicih, ne smemo mimo resnice, da je nekaterim gluhih po vojni uspelo uresničiti ob podpori skupnosti sen o višji ali celo visoki izobrazbi.

Tako je dosegel akademsko izobrazbo kipar Ivan Štrekelj, ki je prejel že več nagrad za kiparska dela. V zobotehnični stroki so dosegli lepe uspehe bivši gojenci zavoda Niko Predovič, Vinko Möderndörfer in Ivan Kmetič. Na srednji tehnični šoli je izpopolnjeval svoje znanje gluhi Vlado Mihevc; Mirko Kos in Branko Vidic pa sta po končani šoli za gluhe dokončala tekstilno šolo. Privatno je z uspehom končala trgovsko šolo gluhonema Nežka Čepon. Zaposlila se je v NUK. Srednjo šolo je v Ljubljani končala Anda Štiglič, ki se je vpisala na visoko šolo v Zagrebu. Veliko zaslug pri njenem študiju je imel bivši strokovni učitelj na Zavodu Karel Puhar, ki jo je sam privatno poučeval.

V tem razdobju (1945—1960) je na Zavodu izhajal mladinski časopis Naš svet, ki ga je s sodelavci urejal pedagog Emil Ulaša.

Hkrati se je na Zavodu v veliki meri sprožilo strokovno delo v zvezi z izdajo učbenikov za gluhe otroke kakor tudi strokovnih knjig, ki so bile že zelo potrebne za pedagoški kader in vzgojo surdo- in avdiopedagogov ter logopedov. (O tem je prinesla članek že Kronika št. 3, letnik XX.)

Del družabnega življenja odraslih gluhih ter vajencev je prevzela Zveza gluhih za Slovenijo. V Jugoslaviji je bilo po štetju iz leta 1960 okrog 46.000 gluhih, v Sloveniji od tega števila 3.000 gluhih. V tem času se je močno uveljavilo kulturno-prosvetno društvo za gluhe »Vita Župančič«, zlasti v ritmih, baletu in pantomimi. Tudi športnemu društvu »Komet« moremo izraziti priznanje.

Dne 10. X. 1959 je bila ustanovljena surdopedagoška sekcija pri Društvu defektologov LRS. Iz zapisnika ustanovnega sestanka je razvidno, da so bili na ta sestanek sekcije vabljeni med drugimi: tudi: univ. profesor dr. Janko Pompe, univ. profesor dr. Marjan Avčin, asistent dr. Zlata Hribar, zdravniško društvo, sekcija ORL dr. Kosin, avdiolog dr. Vidmar, otolog dr. Bojan Vandot, pediater dr. Štefka Vandot, za upravo Poliklinike dr. Drago Mušič, otolog dr. Švajger, referent za socialno varstvo tov. Polakova, psiholog profesor Bergant, psiholog profesor Meško, ing. Mitja Uran, direktor Telekomunikacij Ado Klanjšek, za Društvo prijateljev mladine Ela Peroci, Okrajni odbor Zveze gluhih, Republiški odbor Zveze gluhih, referent za šolstvo profesor Pavčič in Dolanc, za RK Ogorelec, pedagogi Zavoda za gluho mladino v Portorožu in domači zavodni pedagogi. Na ustanovnem sestanku so bile dane smernice dela:

1. evidentiranje vse predšolske slušno prizadete mladine,
2. sodelovanje z zdravstvenimi in socialnimi ustanovami,
3. izdajanje učbenikov za gluho mladino,
4. organiziranje seminarjev za avdiopedagoge ter za matere in rejnike gluhih otrok,
5. sestava novega učnega načrta.

Za predsednika surdosekcije je bil izvoljen Emil Ulaga. Sekcija sama pa je praktično pričela z delom dne 23. junija 1960, ko je bil v Ljubljani kongres Zveze društev defektologov Jugoslavije. Na kongresu je bilo razdeljeno delo po sekcijah (sekcija za nerazvite, sekcija za družbeno neprilagojene, sekcija za slušno motene) (v razvoju), sekcija za logopate, sekcija za vidno motene (v razvoju), sekcija za fizične invalide (bolehnje in bolne).

Poleg plenarnih in posamičnih zasedanj, konferatov in referatov, sta bili predvideni tudi dve ekskurziji po ustanovah:

1. Ljubljana—Kamnik—Smlednik — Stara Loka—Ljubljana;
2. Ljubljana—Gornji Logatec—Planina—Postojna—Ljubljana.

Kongres je trajal od 22. do 26. junija 1960. Bil je organiziran v počastitev 15-letnice osvoboditve Jugoslavije, 60-letnice Zavoda za gluho mladino v Ljubljani, 50-letnice vzgojnega zavoda »Janeza Levca« v Ljubljani in 40-letnice Zavoda za slepo mladino v Ljubljani. Delo je bilo razdeljeno po sekcijah tako, da je bil kongres deloma v domu »Maksa Perca«, deloma v Zavodu za gluho mladino (na Zaloški cesti 5) in deloma v Zavodu za slepo mladino (Langusova 16).

Prav je, da se ob koncu naših razglabljanj o delu in življenju v Zavodu za gluho mladino v razdobju od leta 1945 do 1960 spomnimo še vestnih, v tem času umrlih učiteljev gluhih. Ti so bili: Franc Gregorčič (umrl leta 1953), Ljubo Dermelj (umrl leta 1958), Matilda Podkrajšek (umrla leta 1959), Rudolf Dostal (umrl leta 1959) in Ivan Erbežnik (umrl leta 1960). Od gojencev pa je umrl v tem času Stanko Cestar (leta 1957).

Ob 60-letnici Zavoda sta bili v Ljubljani dve razstavi; v opernem gledališču pa je bila slavnostna akademija. Obe razstavi, tako v Jakopičevem paviljonu kot na Zavodu, sta pokazali lepe uspehe v tehničnem pouku in likovni vzgoji. Zavod za gluho mladino je imel leta 1960 en predšolski oddelček, 14 oddelkov posebne osnovne šole, oddelček za slušne vaje in 3 logopedске oddelke ter internat s 142 posteljami. Rast Zavoda je bila torej tudi v teh letih očitna za vse, ki so opazovali njegov razvoj.

OPOMBE

1. Jubilejni zbornik Zavoda za gluho mladino v Ljubljani, Ljubljana 1950. — 2. Sedemdeset let Zavoda za usposabljanje slušno in govorno prizadetih v Ljubljani, Ljubljana 1970. — 3. Zgodovina Zavoda za gluho mladino v Ljubljani, Ljubljana 1960 — (cikl.) Napisal Mirko Dermelj. — 4. sorodno: Kronika Učnih delavnic ZZUSIGP v Ljubljani, Ljubljana 1973. — 5. Specialna škola XX. str. 4, str. 434 — 6. Marjan Pavčič: Usposabljanje telesno in duševno prizadetih ter družbi neprilagojenih otrok v LRS, Ljubljana 1960. — 7. Podatki iz arhiva Zavoda za usposabljanje slušno in govorno prizadetih v Ljubljani. — 8. Naš svet, 1951—1955, 1958—1961.

FERDO GESTRIN — ŠESTDESETLETNIK

Prof. dr. Ferdo Gestrin je že od vsega začetka povezan z izhajanjem »Kronike«, časopisa za slovensko krajevno zgodovino. Sodeloval je pri njenem rojstvu, sodeluje že vsa leta kot član uredniškega odbora pri oblikovanju njene fiziognomije, poleg tega redno objavlja svoje tehtne prispevke. Mnoga strogo znanstvena dela je v povzetkih objavljala v Kroniki in jih na ta način približal v poljudnejši obliki širšemu krogu bralcev. Zato se uredništvo Kronike in sodelavci pridružujejo čestitkam ob šestdesetletnem življenjskem jubileju dr. Gestrina z željo, da bi tudi v bodoče bogatil vsebino Kronike s svojimi izvirnimi prispevki.

Dr. Gestrin se je rodil 8. oktobra 1916 v Ljubljani. Po maturi na II. državni gimnaziji se je vpisal na zgodovinski oddelek (skupina zgodovina, zemljepis) filozofske fakultete v Ljubljani, kjer je diplomiral junija leta 1940. Lahko zapišemo, da je dr. Gestrin študiral v neugodnih socialnih razmerah, kljub temu je že v času študija s svojim zavzetim delom in kritičnim pristopom k problematiki zbujal pozornost pri svojih profesorjih.

Ob razpadu Jugoslavije je služil vojaški rok. Nemške okupacijske čete so ga zajele in poslale v ujetništvo. Ko se je konec leta

1941 vrnil iz ujetništva v Ljubljano, se je ukvarjal s priložnostnim delom, nato pa je bil honorarno zaposlen na I. gimnaziji v Ljubljani, sodeloval pa je tudi kot asistent volonter v arheološkem seminarju na univerzi. V času okupacije je bil aktivno povezan z OF.

Po osvoboditvi se je takoj z vso vneino vključil v obnovo našega šolstva. Do leta 1954 je poučeval na raznih srednjih šolah v Ljubljani. Njegovo najbolj plodno pedagoško delovanje je vezano na klasično gimnazijo in učiteljsiše. V letih 1954 do 1959 je bil republiški inšpektor za zgodovino pri svetu za šolstvo LRS. Treba je omeniti še njegovo sodelovanje na Višji pedagoški šoli v Ljubljani, kjer je od 1950 do 1969 predaval slovensko zgodovino.

Z bogato in dolgoletno pedagoško prakso in mnogimi tehtnimi strokovnimi prispevki je kandidiral leta 1959 na razpisano mesto asistenta za občo zgodovino na univerzi. Po izvolitvi na to mesto je sledil hiter vzpon v univerzitetni karieri prof. Gestrina. Že novembra naslednjega leta mu je bila na podlagi disertacije in z njo tematsko zvezanih drugih del priznana habilitacija, na osnovi katere je bil izvoljen za docenta za občo zgodovino srednjega veka. Za izrednega profesorja je bil izvoljen leta 1962, za rednega pa leta 1970.

Za prof. Gestrina je tudi značilno, da je ves čas zelo aktiven družbeni delavec. Opravljal je in opravlja vrsto vodilnih funkcij na fakulteti, v strokovnih društvih in družbenopolitičnih organizacijah na terenu. Naj omenim le najbolj uspešne. Na fakulteti je opravljal funkcijo prodekana (1962—64), bil je predsednik znanstvene komisije in je predsednik kadrovske komisije. Je dolgoletni član odbora Zgodovinskega društva za Slovenijo ter bil eno mandatno dobo tudi njegov predsednik (1966—68). Sodeluje v uredniškem odboru Zgodovinskega časopisa, ki mu je bil glavni urednik od 1969 do 1972. Je član nacionalne in mednarodne komisije za zgodovino pomorstva.

Za znanstveno rast je bilo izredno pomembno izpopolnjevanje prof. Gestrina v Parizu pri prof. Braudelu na École Pratique des Hautes Études v letu 1961.

V skromnem priložnostnem članku je težko zajeti vso Gestrinovo znanstveno in strokovno dejavnost. Omejil se bom le na glavne rezultate njegovega znanstvenega preučevanja ter pri tem opozoril na nekatere širše

tematske skupine, ki jim je posvečal največ pozornosti.

Znanstveno delo prof. Gestrina je zelo obsežno, zajeto je v samostojnih publikacijah, razpravah, člankih, ocenah in učbenikih. Že kot gimnazijski profesor je pisal strokovne zgodovinske prispevke in učbenike. Ko je zasedel mesto inšpektorja pa je začel zbirati arhivsko gradivo in je objavil več znanstvenih razprav. Po časovni razporeditvi je njegovo strokovno in znanstveno delo v tem obdobju obsegalo velik časovni razpon, od starega veka do najnovejše dobe. Že tedaj je opaziti, da se je začel nagibati k preučevanju srednjeveškega obdobja.

Zelo ga je privlačila doba protestantizma in protireformacije na Slovenskem. Že v omeni razprave A. Kosa, Družbeni nazor slovenskih protestantov (ZČ IV, 1950, str. 252—256) je ugotovil, da je bilo reformacijsko gibanje obravnavano doslej predvsem s političnega in literarno-zgodovinskega vidika, skoraj nič pa niso raziskovalci upoštevali ekonomskega socialnega stanja v slovenskih deželah. Svoje nove poglede na protestantizem na Slovenskem je na podlagi arhivskega gradiva razvil v razpravi »Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija« (Drugi Trubarjev zbornik, 1952, str. 15—56). V razpravi je podčrtal tezo o povezavi cehovskega meščanstva s plemstvom proti deželnemu knezu in posebej opozoril na plebejsko smer v reformaciji, na prekrščevalce in štihtarje. Omenjena razprava je prva široka obravnavna družbenih osnov reformacije na Slovenskem. Bistveno nove so njegove ugotovitve o gospodarstvu našega meščanstva v XVI. stoletju in o povezanosti reformacije z družbenimi nasprotji. V obliki sinteze je strnil dr. Gestrin svoje poglede na reformacijsko in protireformacijsko gibanje v več poglavjih v Zgodovini narodov Jugoslavije, II. del (1959). Tudi kasneje se je vračal k posameznim vprašanjem reformacije pri nas.

Široka razgledanost in znanje je omogočilo dr. Gestrinu, da je pomagal tudi pri koncipiranju uvodnih poglavij iz zgodovine naših pokrajin v antiki (skupaj z dr. M. Garašaninom in dr. J. Klemencem) v I. knjigi Zgodovine narodov Jugoslavije.

Prof. Gestrin ni zanemarjal tudi preučevanja novejših slovenske zgodovine. Napisal je več prispevkov o delavskem gibanju. Najobsežnejši njegov prispevek za zgodovino zadnjih stoletij pa je tekst v knjigi Gestrin-Melik, Slovenska zgodovina 1813—1914, Ljubljana 1950. Avtor je upošteval mnoge nove podatke iz arhivov ter nekatere dogodke prikazal v novi luči. Leta 1936 je ome-

njena knjiga izšla v novi izdaji, vendar se od prve razlikuje v tolikšni meri, da jo lahko imamo za novo knjigo.

Intenzivno in usmerjeno znanstveno delo dr. Gestrina pa se začne šele po prihodu na univerzo. Čeprav je težišče znanstvenih raziskav posvetil poznemu srednjemu veku, je svoja preučevanja namenil tudi prelomnemu obdobju v naši zgodovini, to je drugi polovici 15. in 16. stoletja. Predvsem moramo poudariti, da je pri mnogih raziskavah opravil pionirsko delo. Poleg študija arhivskega gradiva v Ljubljani in na Reki se je med prvimi lotil preučevanja notarskih knjig piranskega arhiva. Iz na videz enoličnega gradiva notarskih aktov, iz drobnih kvantitativnih podatkov je prišel do novih kvalitativnih, ki jih je znal mojstrsko povezati v nove sinteze. Tako je nastajala njegova doktorska teza, doslej Gestrinov najobsežnejši tekst: »Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do 16. stoletja« (izšla pri SAZU 1965; v skrajšanem povzetku je bila objavljena v Kroniki št. 11, 1963, str. 73—85). V knjigi je obdelal vrsto vprašanj, ki doslej v naši domači in tuji literaturi v tako zaokroženi, izčrpni in vsestranski obliki niso bila obdelana. Po vsebini obravnava avtor naravne pogoje trgovine zaledja s primorskimi mesti. Preučil je enega izmed temeljnih vidikov neagrarnega gospodarskega življenja, iz katerega so se sčasoma razvile za kapitalistične oblike trgovanja vodilne oblike, na primer akumulacije kapitala, založništvo in podobno. Že v teh letih je razvidno, da uporablja dr. Gestrin pri svojem znanstvenem delu marksistično znanstveno metodo, da pa se izogiba vsakršnih šablon ter skuša z izostrenim kritičnim pristopom priti do resnice. Njegove teze niso vedno z lahkoto prodrle v našo historiografijo, vendar je s trdim delom uspel dokazati upravičenost svojih pogledov.

Tudi pozneje je nadaljeval s preučevanjem družbenih in gospodarskih razmer v slovenskih deželah, vendar tako, da je razširil svoje raziskave arhivskega gradiva na bogate italijanske arhive v Markah (Pesaro, Fano, Ancona, itd.). Tu je naletel na obilico podatkov o naših trgovcih, ki so delovali v Markah in poseganju tamkajšnjih trgovcev v naše gospodarsko življenje. Na podlagi gradiva iz teh arhivov so nastale številne razprave o stikih med obema jadranskima obalama, o trgovanju s posameznimi artikli (kože), migracijah in uveljavljanju našega življa v Italiji na gospodarskem in kulturnem področju. Nekatere študije je objavil v raznih italijanskih revijah ter s tem opozo-

ril italijansko historiografijo na to problematiko.

Najpomembnejše delo dr. Gestrina, ki se v veliki meri opira prav na gradivo teh arhivov, pa je delo »Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem«, ki ga je izdala SAZU v zbirki Viri za zgodovino Slovencev, 5. knjiga, leta 1972. Gestrin je objavil deset mitninskih knjig iz 16. in 17. stoletja, v kakršne so zapisovali promet mimo mitninskih postaj in dohodek od njega. Iz objavljenih mitninskih knjig je uspel avtor izluščiti toliko pomembnih podatkov, da je mogel dati z njihovo pomočjo zaokroženo podobo o organizaciji in poslovanju mitninskih uradov, o obsegu trgovanja, o takratnih merah in utežih, o valutnih relacijah. Obsežne opombe, ki spremljajo objavo teh virov, so v prvi vrsti posvečene identifikaciji velikega dela trgovcev. Pomen gospodarskih zvez čez Jadransko morje bi bilo sploh težko prikazati bolj impresivno, kot je to opravljeno v obliki tega komentarja. Poleg tega je omenjeno gradivo izredno bogata dokumentacija za tezo, ki jo je Gestrin dosledno zagovarjal že v svoji disertaciji. Trdil je na podlagi njemu takrat dostopnega gradiva, da je bila gospodarska navezanost naših krajev na zahod že tedaj, v 16. stoletju, pomembnejša od one na sever, ki so jo vse do Gestrinovega dela šteli za važnejšo.

Druga tematika, ki ji dr. Gestrin posveča veliko pozornosti, je zgodovina pomorstva v Slovenskem primorju. S tega področja je napisal več razprav (omenil bi le »Oris razvoja pomorstva v Slov. primorju«, izšlo v Kroniki 10, 1962). S študijami o pomorstvu je posegel Gestrin v območja, ki v naši zgodovinski literaturi skoraj niso bila obravnavana.

Posebej bi omenil Gestrinovo razpravo o piranski komendi v 14. stoletju, ki pomeni tehten prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku (izšlo v Razpravah

SAZU V, 1966, str. 241—268). Z njo je posegel v zgodovino trgovine na morju, v kateri je prvi na podlagi domačega gradiva proučil oblike združevanja posestnika kapitala in trgovca. Komendo označuje kot pogodbo o investiciji in hkrati pogodbo o službi oziroma delu. Ob analizi gradiva zaključuje, da je komenda po svojem bistvu kakor tudi po svoji formi ena izmed oblik srednjeveških trgovskih družb.

V ospredju Gestrinovega zanimanja je bila tudi kmečka trgovina in z njo ozko povezana problematika kmečkih uporov. V letu proslav 400-letnice hrvaškoslovenskega kmečkega upora leta 1573 je posvetil Gestrin tej problematiki več razprav. Precejšen je Gestrinov prispevek tudi k preučevanju lokalne zgodovine (Novo mesto, Ptuj, Ljubljana, Otok-Gutenwert). Dosedanje Gestrinovo delo je bilo ovrednoteno tudi od družbene skupnosti. Za obe omenjeni knjigi je dobil nagrado Kidričevega sklada.

Rezultate svojega znanstvenega dela je dr. Gestrin posredoval na mnogih domačih in mednarodnih kongresih. Sintetični pregledi gospodarskega in družbenega življenja v slovenskih in jugoslovanskih deželah so izšli v tujih znanstvenih revijah. Na ta način je mednarodno zgodovinsko javnost seznanjal z rezultati našega zgodovinopisja.

Tudi kot univerzitetni profesor ni odrezan od dogajanj v našem šolstvu. Sodeluje pri sestavljanju učnih načrtov, piše učne knjige in zgodovinske čitanke. Pomemben je tudi njegov delež pri izdaji Šolskega zgodovinskega atlasa.

Omeniti je treba njegovo skrb za zgodovinski naraščaj. V študentih skuša zbuditi zanimanje za študij srednjega veka ter jih vpeljati v arhivsko delo.

Bogata je bera Gestrinovega znanstvenega in pedagoškega dela. Zato mu ob jubileju želimo predvsem zdravja, da bo lahko v celoti izpolnil svoje načrte.

Ignacij Voje

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

POŽAR NA BLEDU LETA 1908

MIRKO KAMBIČ

Blejski fotograf Benedikt Lergetporer, ki je umrl leta 1910, je bil zelo delaven. Žal je večina njegovih steklenih fotografskih plošč uničena. Škoda je toliko večja, ker je šlo za posnetke številnih slovenskih krajev ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Med nekaj ohranjenimi ploščami sem našel tudi dva posnetka blejskega požara leta 1908. Prvi prikazuje del pogorišča, v ospredju pa je gruča bosonogih šolarčkov s klobučki na glavah. To sliko lahko pustimo ob strani. Dober reportažni motiv pa je drugi posnetek, ki prikazuje pogorišče, nekaj domačinov in gasilce ob ceveh, za njimi pa komaj razločno tudi nekaj vojakov. Verjetno je bila ta slika že kje objavljena, lahko pa trdim, da je motiv malo znan in vreden, da ga objavimo po originalni plošči.¹

Požar je svoje uničevalno delo že opravil. Encnadstropne hiše na levi so brez ostrešij, skozi močno požrnele okenske okvire se sve-

tlika praznina, ostali so res goli zidovi. Drevo na desni je ožgano. Ljudje, ki se sicer tako radi obračajo na starejših slikah k fotografu in se mu nasmihejo, puščajo tu fotografa vnemar. Deček, ki strmi v fotografa sredi slike, je zelo resen, starejša žena levo od njega pa polna skrbi. Drugi kažejo fotografu hrbet ali pa so zaverovani v svoje delo. Nesreča je bila prevelika, da bi bil vzbudil fotograf s svojim stojalom pozornost.

Fotografija sama pa je le delna priča celotnega dogodka, ki sta ga podrobneje opisala »Slovenski narod« in »Slovenec«.² Povzel bom glavne podatke, ki dajejo sliki širšo razlago in pomen.

Blejsko naselje Grad je začelo goreti 29. junija 1908 ob dveh popoldne in ogenj je v pol ure zajel in uničil večji del naselja. Pogorelo je 32 gospodarjem skupno 40 poslopij, med njimi tudi štiri trgovine in dve

Po požaru na Bledu 29. VI. 1908 (foto B. Lergetporer)

gostilni. Poginilo je mnogo živine, zgorelo je pohištvo, obleka in denar. Ljudje so si rešili samo to, kar so imeli na sebi. Človeških žrtev pa ni bilo. Stražmojster je rešil otroke pri Matevževcu, ki jih je mama zaklenila v hišo, ko je nekam odšla.

Ogenj je zajel tudi hrib, kjer so zagoreli trava, stelja in štori.

Sprva so priskočili na pomoč turisti, ki so prinašali vodo iz jezera in odnašali stvari iz hiš, ki jih ogenj ni zajel. Potem so prihiteli gasilci, okrog dvajset požarnih bramb: z Jesenic, iz Radovljice, Kranja, Bohinjske Bistrice pa celo iz Beljaka, Gorice in Trsta.

Iz Ljubljane je prišlo na pomoč nad tristo vojakov 27. pešpolka. Plameni so švigali do dvajset metrov visoko. Potniki na gorenjskem vlaku so požar takoj opazili in na posameznih postajah so hitro obveščali gasilce.

Kako je prišlo do požara? Zanetila sta ga dva fantiča, ki sta prišla na obisk k stricu na Bled in sta začela skrivaj kaditi v šupi. Junijska vročina pa je dodala še svoj delež.

Škoda je bila zelo velika, po prvih ocenah do 400.000 kron, zavarovanja pa so dosegala le 120.000 kron. Domačini so bili oškodovani še dodatno, ker so mnogi tujci prenočevali v privatnih sobah, zdaj pa je bilo konec tega turističnega dohodka.

Za pogorelce so začeli zbirati denarno pomoč in kmalu so objavili imena prvih darovalcev. Častniški zbor 27. pešpolka v Ljubljani je priredil dobrodelni koncert za pogorelce. Kinematograf »Edison« na Dunajski cesti v Ljubljani pa je najavil v korist prizadetih predstave s sodelovanjem damskega orkestra.

Podoba blejskega požara pa ne bila popolna, če si ne bi ob tej žalostni priložnosti izmenjali nekaj poniževalnih pripomb pripadniki sprtih političnih strank.

Fotograf Lergetporer, ki nam je ohranil dokument tega žalostnega, pa že zdavnaj pozabljenega dogodka, je bil po rodu Tirolec iz Schwarza. Kot fotograf na Malem Lošnju in predvsem na Bledu se je pri nas dobro udomačil. Prepotoval in preslikal je mnogo slovenskih krajev, vrhov in dolin ter ustvaril zanimivo zbirko slik, ki jih najdemo še tu in tam v večjem formatu, nalepljene na karton. Razen tega je Lergetporer izdelal kot odličen geoplast kvalitetne reliefne zemljevide. »Slovenski Narod« mu je ob njegovi smrti zapisal lepo pohvalo.³ Za njim je vodila fotografsko obrt njegova žena in potem hčerka Berta. za njo pa fotografinja Vodička.⁴ Ime Lergetporer je še sedaj vidno na vzhodni strani njegove hiše z ateljejem na Bledu.

OPOMBE

1. Plošče mi je izročila fotografinja Vodička na Bledu. — 2. »Slov. narod«, 1908, št. 149 (30. junija) in »Slovenec«, 1908, št. 147 (30. junija) ter dodatne manjše vesti v naslednjih julijskih številkah. — 3. »Slov. narod«, 1910, št. 397 (članek je napisal dr. Hočevnar). Mnogo let pozneje je bil ta članek ponovno omenjen, ko sta se sprla dopisnika »Slovenca« in »Jutra« glede narodne zavednosti Lergetporerjevih (gl. »Slovenec«, 1925, št. 97). — 4. Arhiv Slovenije, TOI, fasc. 331/265 (obratni listi) ter ustni podatki tov. Vodičke.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Razstava Kranjska gimnazija od 1810 do 1976

Ob 75-letnici prve mature in ob skorajšnji 166. letnici ustanovitve kranjske gimnazije je Gorenjski muzej v Kranju pripravil občasno razstavo Kranjska gimnazija 1810 do 1976, ki je bila odprta v mesecu aprilu 1976. Priprava razstave je bila bistveno olajšana s tem, da je že več raziskovalcev preučevalo zgodovino tega zavoda. Za obdobje francoske gimnazije in za čas med obema vojnama so izšle zlasti razprave Josipa Žontarja (Kranjska gimnazija v dobi Napoleonove Ilirije,¹ veliko podatkov je tudi v njegovi Zgodovini mesta Kranja) in Olge Janša-Zornove (Zgodovina gimnazije v Kranju do leta 1918,² Prispevek k zgodovini kranjske gimnazije v obdobju med obema vojnama),³ za čas druge svetovne vojne in povojnega obdobja pa prispevek Andreja Šarca (Zadnjih 30 let dela in življenja na naši šoli).⁴

Skoraj ves čas svojega obstoja je kranjska gimnazija izdajala tudi letna poročila, kasneje imenovana Izvestja, po zadnji vojni pa je izdala dva jubilejna zbornika (v letih 1971 in 1976).

Razstava je imela namen prikazati na podlagi razpoložljivega fotografskega in arhivskega gradiva glavne organizacijske in notranje spremembe v razvoju gimnazije v posameznih obdobjih. Začenja s kratkotrajnim obstojem francoske državne gimnazije v Kranju, ki je bila ustanovljena oktobra leta 1810, zaradi česar sodi med devet najstarejših gimnazij na Slovenskem. Šola je imela le dva razreda, in sicer v prostorih župnišča. Ob šolski reformi v Ilirskih provinciah v naslednjem letu je bila gimnazija v Kranju odpravljena, oziroma spremenjena v primarno šolo. Njen obstoj bi bil zagotovljen le v primeru, če bi kranjska občina prevzela njeno vzdrževanje, česar pa ni zmogla.

V petdesetih letih prejšnjega stoletja so oživila prizadevanja za ustanovitev gimnazije v Kranju. Septembra 1861 je izdalo prosvetno ministrstvo dekret o ustanovitvi nižje klasične gimnazije v Kranju, in sicer z nemškim učnim jezikom. To je bila tedaj tretja nižja gimnazija na Kranjskem. Svoje začasne prostore je dobila v glavni šoli. Prvo večjo spremembo je doživela leta 1870, ko je bila iz klasične spremenjena v realno, še vedno pa je bila le nižja. Obenem je postala prva gimnazija na Slovenskem s slovenskim učnim jezikom. Posledice reakcije nemških krogov ob tem so bile kmalu občutne. Dosegli so, da je

dunajska vlada začela zavod postopoma ukinjati. Z nastopom Taaffejeve vlade je bila ukinitve zavoda sicer za nekaj let odgodena dokler ni bila gimnazija odpravljena leta 1887 in je s šolskim letom 1889/90 popolnoma prenehala.

V nadaljevanju je na razstavi prikazano obdobje ponovnih teženj, zahtev in intervencij vplivnih Kranjčanov in kranjske občine za obnovitev gimnazije in razširitev zavoda v popolno osemletno šolo. Rezultat teh prizadevanj je bil odlok kranjskega deželnega zbora v letu 1894 o ustanovitvi popolne klasične gimnazije v Kranju. V šolskem letu 1900/1901 je bila na gimnaziji opravljena prva matura. Velik dogodek za šolo pa tudi za mesto Kranj je bila jeseni leta 1897 otvoritev novega gimnazijskega poslopja, v katerem je šola še danes.

Ugotovljeno je, da je bila večina dijakov po svojem socialnem izvoru kmečkega porekla in to iz celotne Gorenjske. Nacionalni sestav dijakov je bil ves čas izrazito slovenski. Težje je na razstavi prikazati notranjo organizacijo in delo zavoda. Prav v tem obdobju pa tudi kasneje je na gimnaziji poučevalo mnogo priznanih in narodnostno zavednih profesorjev, ki so znali posredovati svoje bogato znanje in izkušnje dijakom. Pred prvo svetovno vojno je bilo med dijaki na kranjski gimnaziji tudi močno preporodovsko gibanje, ki se je zavzemalo za revolucionarni program političnega zedinjenja Južnih Slovanov zunaj avstro-ogrske monarhije.

V obdobju med obema vojnama je šola dobila povsem slovensko podobo; slovenščina je bila uvedena kot učni jezik za vse predmete. Do tedaj humanistično usmerjena gimnazija se je začela preoblikovati v realno. Število dijakov se je iz leta v leto večalo in doseglo leta 1936 najvišje število 710. Povečalo se je tudi število rednih dijakinj v posameznih razredih. Spremenil se je socialni sestav dijakov. Naraslo je število mestnih otrok, medtem ko je bil odstotek otrok iz delavskih družin še vedno majhen. Za čas po letu 1932 je značilna velika fluktuacija učiteljev. Večina premestitev je bila nedvomno posledica strankarske politike, deloma pa tudi posledica svetovnonazorskih gledanj posameznikov. Zelo agilna so bila različna dijaška društva, ki so vključevala precejšnje število dijakov in imele tudi vpliv na oblikovanje njihove osebnosti.

Ob vojnih dogodkih leta 1941 je gimnazija predčasno zaključila šolsko leto. Prekinjenc

Zgradba kranjske gimnazije
ob otvoritvi leta 1897

je bilo njeno skoraj 80-letno nepretrgano delo. Nemški okupator je v začetku 1942 odprl v Kranju nemško gimnazijo, ki pa je obstajala le nekaj mesecev. V Kranju pa sta bili ustanovljeni nižja srednja šola — meščanska šola in učiteljsiše. Gimnazijsko poslopje so preuredili v internat učiteljsiše.

Na gimnaziji je v stari Jugoslaviji delovala skojevska skupina, ki jo je vodil dijak Stanko Žagar, sin znanega revolucionarja. Za širjenje naprednih idej se je SKOJ posluževal legalnega društva Jugoslovan. Z nastopom okupacije so se skojevci takoj vključili v priprave na oborožen odpor. Tudi velik del dijakov kranjske gimnazije se je vključil v narodnosvobodilni boj. Od teh so padli en profesor in 17 dijakov.

Zaključni del razstave je namenjen povojnemu razvoju gimnazije. Delo na gimnaziji se je obnovilo. Vzporedno s tečaji in opravljanjem privatnih in dopolnilnih izpitov so potekale tudi priprave za pričetek rednega pouka, ki se je lahko začel v obnovljenem gimnazijskem poslopju šele 10. decembra 1945. V nadaljnjem razvoju je šola doživljala precejšnje spremembe. S šolskim letom 1948/49 je bil izveden prehod na triletno nižjo gimnazijo. S šolsko reformo v letu 1958 je bila ukinjena osemrazredna gimnazija in skrčena samo na štiri višje razrede. Šola je dobila novo

ime Gimnazija Kranj. Med prvimi v Sloveniji je kranjska gimnazija izpolnila pogoje za verifikacijo (26. 6. 1963). Reformirana gimnazija se je prilagodila neposrednim potrebam družbe z uvajanjem novih predmetov, novimi oblikami in boljšo organizacijo dela. Z uvedbo samoupravljanja v letu 1955 so tudi dijaki dobili pravico udeležbe pri družbenem upravljanju šole. Tega leta je bil izvoljen prvi šolski odbor, v katerem so imeli večino zastopniki javnosti in je bil tako še posebno poudarjen družbeni značaj šole. Število dijakov je v povojnih letih raslo in jih je v obdobju od 1945 do 1975 maturiralo 2279. V vsem tem času so se uveljavljali dijaki kot soustvarjalci novih družbenih odnosov. V tem jih je usmerjala mladinska organizacija, ki deluje na šoli ves čas od osvoboditve dalje. Gimnazija pa stoji danes pred pomembnimi nalogami v zvezi z reformo usmerjenega izobraževanja.

Majda Zontar

OPOMBE

1. Izvestja državne realne gimnazije v Kranju 1931, str. 1—18. — 2. Kranjski zbornik 1970, str. 349—361. — 3. Kranjski zbornik 1975, str. 283 do 295; razširjeno v Jubilejnem zborniku kranjske gimnazije 1976. — 4. 70 let Gaudeamus igitur, Kranj 1971, str. 5—15.

NOVE PUBLIKACIJE

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, Zvezek 3 — Žagarjev zbornik, Slovenska matica 1975, 191 str.

»Slovenska matica« nadaljuje z objavljanim študij iz zgodovine naravoslovja in tehnike v prepričanju, da spadajo v celotno kulturno podobo naroda tudi spoznanja o njegovih prizadevanjih na področju naravoslovja in tehnike, je v uvodu v tretji zvezek Zbornika zapisal njegov urednik prof. dr. Dominko. Ob tem je opozoril, da je zgodovina znanosti v svetu že razvita disciplina, ki je našla svoje mesto na univerzah in v raziskovalnih institutih, medtem ko je raziskovanje zgodovine naravoslovja in tehnike pri nas še očitno predvsem predmet zanimanja posameznikov, torej rezultat njihove osebne pobude in individualnega prizadevanja. Zato ne bo odveč, če na tem mestu omenimo in podpremo misel, naj bi v odsotnosti naravoslovne fakultete v Sloveniji naravoslovna sekcija pri Slovenski matici (ali kaka druga podobna ustanova) poizkušala ustvariti v svoji sredi »ozračje intimnejšega razumevanja med naravoslovnimi strokami« in nato sčasoma postala »središče enotnega naravoslovnega duha«. Šele potem bi se lahko — pravi Dominko — naravoslovci skupaj s humanisti lotili analize relativne teže naravoslovne in tehniške misli v razvoju naše družbe posebej in družbe na sploh.

Tretji zvezek »Zbornika za zgodovino naravoslovja in tehnike« ima podnaslov »Žagarjev zbornik«, saj zavzema skoraj tričetrt njegovega obsega obširna razprava dr. Draga Mušiča in dr. Janeza Batisa o življenju in delu doslej še malo poznanega in proučenega zdravnika, naravoslovca in veterinarja dr. Janeza Krstnika Mihaela Žagarja. Kot opozarja v uvodu v razpravo znani hrvatski medikohistorik M. D. Grmek, je bil Žagar eden glavnih predstavnikov klinične nozologije 18. stoletja in predstavlja njegovo delo vrhunec nozološke sistematike; v tem naj bi bila tako njegova zasluga kot njegova tragika, saj je »pogumno in domiselno hitel po poti, ki jo je poznejši napredek znanosti proglasil za postransko«. Dela posameznika pa seveda ne smemo ocenjevati le po njegovi kasnejši zgodovinski usodi, temveč ga je potrebno — da bi spoznali njegov resnični zgodovinski pomen — osvetliti zlasti v »perspektivi konkretne zgodovinske situacije«, v kateri je nastajalo. Tako kritično zgodovinsko oceno Žagarjevega dela prinaša monografska razprava D. Mušiča in J. Batisa, ki v tem na-

poru ne ostaja več le prikaz Žagarjevega življenja in dela, temveč prerašča v širši vpogled v avstrijsko in evropsko naravoslovno, medicinsko in veterinarsko misel 18. stoletja.

Avtorja sta razpravo razdelila v tri dele: v prvem zasleduje D. Mušič Žagarjevo življenjsko pot, v drugem prikazuje isti avtor njegova dela s področja humane medicine, v zadnjem pa piše J. Batis o pomenu Žagarjevega dela za veterinarstvo, predvsem v zvezi z ugotavljanjem in zatiranjem živalskih kužnih bolezni. V kratkem poročilu ni mogoče podrobneje prikazati ugotovitev skoraj 150 strani strnjeno napisane monografije, posebno, če le-ta načenja številna specifična strokovna vprašanja, ki so ne glede na zgodovinsko razsežnost pogosto bliže naravoslovcu, zdravniku in veterinarju kot v občo družbenopolitično, gospodarsko ali kulturno problematiko usmerjenemu zgodovinarju. Tu lahko v informacijo povzamemo le nekaj glavnih podatkov iz Žagarjevega življenjepisa, ki ga D. Mušič za obdobje od Žagarjevega rojstva 1732 do leta 1781, ko je Žagar svojo življenjsko zgodbo narekoval prijatelju J. H. Marzyju, obnavlja po Marzyjevem rokopisu in dopolnjuje s številnimi podatki iz virov in literature: Žagar se je rodil v Damlju pri Vinici v Beli Krajini, se šolal v Križevcih, Zagrebu, Gradcu in na Dunaju in se nato 1763. leta naselil v Jihlavi na Moravskem, kjer je postal okrožni fizik. Sedemdeseta leta 18. stoletja so razdobje, ko so nastala njegova najpomembnejša dela in obenem čas, ko je njegovo delo naletelo tudi na širše priznanje, saj je leta 1775 postal član nemške naravoslovne akademije, leto kasneje pa bil sprejet v plemiški stan. Za Žagarjevo življenje po letu 1781 do smrti 1813 je podatkov manj (zadnje Žagarjevo delo je izšlo 1783. leta — tedaj je bil torej star 51 let) in naj bi zadnja tri desetletja preživel v siromaštvu. Že iz povedanega pa je razvidno, da je bil Scopolijev, Hacquetov in Plenčičev sodobnik (na vzporednice med nekaterimi Žagarjevimi in Plenčičevimi pogledi razprava tudi posebej opozarja) in je najaktivnejše delal v obdobju, ki je bilo tudi na Slovenskem zelo razgibano. Po mnenju obeh avtorjev, ki ob prikazu Žagarjevega dela sledita ne le delo njegovih evropskih, temveč tudi notranjeavstrijskih sodobnikov, bi se Žagar ob eventualnem povratku v domovino tu lahko uspešno uveljavil kot naravoslovec, zdravnik in domoljub. Podroben prikaz Žagarjevega dela nadalje razkrija njegov širok razgled ter opozarja, da je

njegov strokovni publicistični opus ne le zanimivo gradivo za zgodovino medicine, veterinarstva in naravoslovja, pač pa tudi ljudske medicine in narodopisja njegove ožje domovine — zgornjega toka reke Kolpe. Monografija o J. K. M. Žagarju je opremljena z zanimivim slikovnim gradivom (med drugim izvirnimi risbami M. Mušiča), bibliografijo Žagarjevih del in obširnimi navedbami literature.

Monografskemu delu Zbornika sledi razprava dr. Petra Borisova »Ob 120-letnici ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu« Švicarja Arnolda Riklija, ki prikazuje razvoj te hidro in talasoterapevtske ustanove, opisuje Riklijeve metode in obenem razkriva pomen njegovega zavoda za razvoj Bleda v turistični in letoviški kraj. Pod uredniško oznako: gradivo predstavlja V. Zavrnik še vsebino in pomen besedila »konjuškega« mojstra Albranta iz 13. stoletja, ki ga hrani mariborska knezoškofijska knjižnica, Zbornik pa sklence poročilo L. Čermelja, ki opozarja na bibliografiji J. Vege in F. Močnika (obe je sestavil prof. J. Povšič in ju je izdala SAZU).

Kot oba predhodna obravnava tudi tretji zvezek Zbornika za zgodovino naravoslovja in tehnike izredno zanimiva, še dovolj nepoznana in neraziskana poglavja naše kulturne preteklosti in obenem — ne le z uvodnikom urednika, temveč tudi z vsebino potrjuje misel o potrebi po usklajenem, sistematičnem in bolj načrtnem raziskovanju zgodovine znanih na Slovenskem.

Peter Vodopivec

Slovenska Istra v boju za svobodo (Prispevki in gradivo za krajevno zgodovino). Izdala založba Lipe, Koper 1975. 751 str.

O preteklosti Istre je bilo že dosti napisanega, tako dobrega kot slabega. Površnemu preučevalcu se predstavljajo trije kompleksi zgodovinske literature. Od iredentističnih del prejšnjega stoletja, ki obravnavajo Istro kot pretežno italijansko deželo, mimo problema jadranskega vprašanja po prvi svetovni vojni, pa tja do naših in tujih del po drugi svetovni vojni. Vsa ta literatura obravnava Istro kot celoto ne glede na različne narodnosti, ki so na tem prostoru prisotne. Tako je istrska zahodna obala in njeno zaledje v tej historiografiji potegnili krajši konec. Slovenski življenj v Istri je bil nekako izrinjen iz dogajanj na račun hrvaškega in italijanskega, ki sta bila pomembnejša.

Razumljiva je torej skrb nekaterih zagnanih slovenskih preučevalcev istrske pretek-

losti, da so skušali to vrzel zapolniti z obširnejšo študijo o slovenski preteklosti zahodne Istre.

Uredniški odbor, kjer si delita levji delež Vid Vremec in Milan Guček, je ob trideseti obletnici osvoboditve izdal knjigo »Slovenska Istra v boju za svobodo« s podnaslovom Prispevki in gradivo za krajevno zgodovino. Knjiga je izšla v založbi Lipe iz Kopra, finančno pa so jo podprle obalne občine ter številne družbeno-politične organizacije.

Delo se deli v dva vsebinsko ločena kompleksa. Na prvih 277 straneh se obravnava obdobje od antike preko srednjega veka pa tja do prvih socialističnih gibanj in fašističnega terorja. V ostalem tekstu, ki šteje 467 strani, se obravnava obdobje 1941—1945.

V prvem delu, ki obsega 9 poglavij, so najbolj zanimivi in jasni tisti prispevki, ki obravnavajo teror v Istri ter razvoj odpora in nastanek komunističnega gibanja. Tu zasledimo lahko marsikaj novega, obdelanega tudi po arhivskih virih, vendar se marsikaj obravnava aprioristično in premalo poglobljeno.

Zanimivejši in skladnejši je nedvomno drugi del knjige, torej razvoj narodno-osvobodilnega boja v Slovenski Istri 1941—1945. Posebno pozornost pritegne 10. poglavje »Ustanovitev OF in njen razvoj do kapitulacije Italije.« Tu so avtorji posegli po še neobjavljenih virih ter osebnih pričevanjih neposredno prizadetih udeležencev razvijanja OF v Istri.

Tudi razvoj KPS v Istri je podrobno in temeljito obdelan, kar nas pa moti, je to, da ni podrobneje opisan problem politične konfrontacije o teritorialni pristoynosti s komunistično stranko Italije. Sledi podroben opis razvoja partizanskih enot od leta 1943 do osvoboditve, kjer je z večino tekstov sodeloval ekspert za to področje, Maks Zadnik.

Tekstu sledijo še podrobni seznam padlih borcev in aktivistov v NOB in mednarodnih španskih borcev, žrtve ječ in koncentracijskih taborišč. Knjiga je v celoti nedvomno dosegla svoj namen, da je v temu kosu slovenske zemlje in ljudem, ki tam živijo, dala otipljivo sliko njih preteklosti.

Metka Gombač

Das slowenische Bibliothekswesen. Wien, Österreichisches Institut für Bibliotheksfor-schung, Dokumentations- und Informationswesen 1976, 96 str.

Avstrijska knjižničarska revija Biblos, ki izhaja na Dunaju letos že 25. leto, si je zadala za naloge spremljati razvoj knjižničarstva ne

le v Avstriji, temveč tudi v sosednjih deželah. Tako so posebni zvezki bili posvečeni Češkoslovaški (1966), Madžarski (1970/71), lanska 3. in 4. številka pa slovenskemu knjižničarstvu. Sedaj je izšel poseben zvezek s ponatisi lani objavljenih člankov kot 84. zvezek *Biblos-Schriften*, ki ga je uredil dr. Branko Berčič.

Publikacija prinaša deset člankov naših znanih bibliotekarskih strokovnjakov. Pregled povojnega razvoja slovenskega knjižničarstva je prispeval B. Berčič, ki je še posebej naglasil, da so bile osnove bodočega knjižničarskega dela zarisane že leta 1944 na osvobojenem ozemlju. Sicer pa prinaša ta prispevek vrsto zanimivih statističnih podatkov in daje tudi kratek historiat razvoja vseh vrst knjižnic pri nas od sindikalnih in ljudskih do znanstvenih in strokovnih. Jaro Dolar je prispeval razpravo z naslovom *Od stanovske biblioteke do nacionalke*, v kateri nas je seznanil z 200-letno zgodovino današnje Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (ustanovljena 1774 kot licejska knjižnica), posegel pa je tudi nazaj v čas reformacije in se ob tem dotaknil knjižnice kranjskih deželnih stanov, ki ji je Trubar zapustil svoje knjige.

V članku o bibliografiji v Sloveniji nas Janez Logar seznanja najprej s položajem slovenske retrospektivne bibliografije, začenja s Trubarjevim Registrom (1561), se ustavi ob Valvazorjevem pregledu slovenskih, nemških in latinskih del s Kranjske izvirajočih avtorjev (1689), Pohlinoi *Bibliotheci Carnioliae*, Čopovem pregledu slovenske literature, posebej pa poudarja delež Franca Simoniča in njegovega mlajšega kolega J. Šlebingerja pri tem delu. Izvemo tudi, da pripravlja NUK novo retrospektivno bibliografijo, ki bo segala do leta 1945. Ko govori o tekoči slovenski bibliografiji, začenja s Schmalermom (Smolef), Wurzbachom in Costo ter nadaljuje z avtorji tekoče slovenske bibliografije, ki je izhajala pri Slovenski matici (Tomšič, Perušek, Glaser, Šlebinger), nato preide na čas po vojni, ko je tekoča slovenska bibliografija napravila res velik korak naprej. Članek zaključuje pregled najvažnejših strokovnih in specialnih bibliografij.

Miloš Rybař razmišlja o strokovnem izobraževanju in šolanju knjižničarskih delavcev v Sloveniji in ugotavlja, da je bilo v prvih letih po vojni le-to omejeno nastrokovnetečajje, 1957 je bila ustanovljena enoletna bibliotekarska šola, 1964 pa je bil študij knjižničarstva uveden na Pedagoško akademijo; še vedno pa se vsako leto prirejajo 1—4-tedenski tečaji. Avtor se posebej zadrži tudi pri opisu

strokovnih izpitov. Branko Reisp na zanimiv način ocenjuje delež posameznih slovenskih bibliotekarjev pri razvoju bibliotekarske stroke ter znanosti na sploh. Posebej opiše J. Kopitarja, M. Čopa, F. Simoniča, J. Šlebingerja, A. Pirjevca, M. Pivec-Stele, P. Kalana in M. Rupla.

Vrsta prispevkov v publikaciji pa nam predstavlja nekatere slovenske knjižnice. Tako govori prispevek M. Šlajpahove o Centralni tehniški knjižnici, ki bo kmalu slavila že svojo 30. obletnico, B. Hartman pa o Visokošolski in študijski knjižnici v Mariboru (ustanovljena 1903 kot knjižnica Zgodovinskega društva). Članek P. Ramovša je posvečen delu knjižnice Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ustanovljena leta 1938). Najstarejši javni in znanstveni knjižnici v Ljubljani — Semeniški knjižnici, ki je poleg tega ena najlepših baročnih knjižnic, je posvečen prispevek M. Smolika. Formalno je bila ustanovljena 1701. leta, praktično pa je pričela delovati 1725; avtor opisuje delo posameznih, zlasti prvih bibliotekarjev, se dotika posameznih zbirk, ob koncu pa poda tudi kratek opis povojnih del in navaja statistične podatke za leto 1973 (43.535 knjižnih enot).

Publikacijo zaključuje prispevek A. Koržej-Strajner o ljudskih knjižnicah v Sloveniji.

Olga Janša-Zorn

Branko Reisp, Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani. 64. zvezek zbirke vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Ljubljana 1976. 30 str.

Razveseljivo je, da smo pred kratkim v zbirki vodnikov, ki jih izdaja Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, dobili tudi prikaz ene naših najbogatejših in za razvoj zgodovinske znanosti izredno pomembnih ustanov — Knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani. Avtor tega dela je zgodovinar, znan bibliotekarski strokovnjak in sedanji vodja knjižnice Branko Reisp, ki že vrsto let raziskuje njeno zgodovino in jo dopolnjuje z novimi dognanji. Pred leti smo v slavnostni številki Arga ob 150-letnici Narodnega muzeja brali njegov prispevek *Sto petdeset let Knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani* (Argo X/1, 1971, str. 49—58), sedaj pa imamo pred seboj samostojno knjižico, ki je še temeljitejši prikaz tako zgodovinskega razvoja in nastajanja knjižnice, kot sedanjega stanja te ustanove, ki kot sestavni del Narodnega muzeja deluje že od leta 1821. Zanimivo je, da je knjižni fond sprva rasel izključno z darovi (tu je med drugim zapuščina dr. Jakoba Zu-

pana, njegova grafična zbirka je zametek današnjega grafičnega kabineta, dalje zapuščina barona Erberga pa knjižnica Anastasiusa Grüna, dr. Karla Štreklja ipd.). Za razvoj knjižnice je nadalje važno, kot poudarja B. Reisp, zamenjavanje za izdaje Historičnega in Muzejskega društva (Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, Mittheilungen des Musealvereines für Krain, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, Argo, Carniola itd.). Zanimiv je podatek, da je Muzejsko društvo leta 1914 zamenjavalo svoje publikacije za 174 različnih publikacij iz raznih krajev Evrope in Amerike. Po prvi svetovni vojni pa je Muzejsko društvo za Slovenijo svoj Glasnik (1919—1945) zamenjavalo s 147 ustanovami in dobivalo v zameno 222 različnih publikacij letno, ki so jih prav tako vključili v knjižnico Narodnega muzeja (podatek je za leto 1938). Danes je število zamenjav že znatno večje, saj gredo v 250 ustanov, v knjižnico samo pa prihaja okrog 330 naslovov ter večje število monografij.

Reisp tudi poudarja, da je značilnost knjižnice njena enciklopedična vsebina (po vzoru avstrijskih pokrajinskih muzejev, ki so zbirali poleg historične tudi literaturo prirodoslovne in geografsko-antropografske ter tehnične vsebine), dalje, da najdemu tu poleg del iz 17. in 18. stoletja dolge serije domačih in tujih strokovnih revij in časopisov, tu so cenzurni izvodi deželne vlade za Kranjsko, zbirka rokopisov, zemljevidov, starih disertacij. Poleg NUK je tu druga največja zbirka slovenik do leta 1918.

Sistematično delo ter bogata in mnogovrstna sestava knjižnega fonda sta omogočila v zadnjem desetletju predstavitev vrste redkih tiskov na občasnih razstavah in v strokovnem tisku. Pa tudi za knjižico, o kateri poročamo, je avtor izbral manj znane tiske, med njimi npr. gledališki list iz leta 1865, ki vabi na predstavo Pennove priredbe Prešernovega Krsta pri Savici in ki je tokrat prvič reproduciran.

Olga Janša-Zorn

Ivan Erceg: Trst i bivše habsburške zemlje u međunarodnom prometu (Merkantilizam u drugoj polovici 18. stoljeća), JAZU, Građa za gospodarsku povjest Hrvatske, knjiga 15, Zagreb 1970, 231 str.

Trst, ki se do petdesetih let 18. stoletja po svoji družbeno-gospodarski strukturi ni razlikoval od drugih naših mest na Jadranu, se je po zaslugi ukrepov dunajske vlade od takrat začel od njih občutno oddaljevati s številom in socialno strukturo prebivalstva,

svojo gospodarsko močjo in načinom svojega življenja, tako da je postal največje pomorsko-trgovsko mesto na Jadranu v mejah habsburške monarhije, kot tudi pomorski center svetovnega pomena.

Dunajski dvor je Trstu v svojih merkantilističnih načrtih namenil vlogo pristanišča in trgovskega centra, mesto je postalo živo poslovno središče velikega zaledja.

Avor je v svojem delu podal obsežno in natančno analizo stanja ob času razcveta Trsta, razvoja njegovega prebivalstva in njegove gospodarske vloge v trgovini habsburških dežel.

Kot osnovo pri prikazu prebivalstva Trsta jemlje popis iz leta 1758, ki daje prvo celotno evidenco prebivalcev tega mesta. Popis kaže med drugim versko pripadnost, poklicno usmerjenost, pri katoliškem prebivalstvu tudi stan prebivalstva (oženjeni, vdovci, samski). Iz popisa je razvidno tudi znano dejstvo o prisotnosti pravoslavnikov in Židov. Podana je tudi tabela demografskega razvoja mesta do 1853.

Nadaljnje poglavje je namenjeno obsegu in strukturi prometa habsburških dežel, ki je šel skozi tržaško luko. Avtor prikaže ta promet za leto 1760 v obsežni tabeli po podatkih iz Haus-Hof — und Staatsarchiva. Navaja vrste robe, dežele izvoznice in uvoznice in vrednost robe, k vsakemu artiklu pa podaja ob koncu tabele še pojasnila.

V drugi, prav tako izčrpni tabeli, pa avtor analizira uvoz in izvoz posameznih habsburških dežel ter njihovo vrednost, pri čemer strne že prej navedene podatke za leto 1760. Na podlagi te tabele analizira gospodarsko stanje posameznih dežel, njihove poslovne partnerje, primerjavo nekaterih kategorij uvoza in izvoza v letih 1760—1763 in trgovinsko bilanco v letih 1760—1766. Tako na primer pokaže za Kranjsko, da je uspešno izvažala železo in platno, najpomembnejše uvozne postavke pa so bile olje, ovčja volna, sladkor in kava. Koroška je prav tako največ izvažala železo, uvažala pa olje, bombaž in sladkor.

Pomembna je tudi tabela o pregledu prometa med posameznimi trgovskimi partnerji, kot tudi o deležu sodelovanja v prometu tržaške luke v letu 1760.

Avtor nadalje prikaže obseg tranzita robe in denarja preko tržaške luke, kot tudi poslovnih partnerjev in njihovih transakcij, oboje v obsežnih tabelah, prav tako pa podaja strnjen pregled prometa tržaške luke glede na denarno vrednost in težo od leta 1746 do 1767.

V sklepih avtor naglašja, da je šla rast prebivalstva Trsta predvsem na račun doselje-

vanja, da je s priseljenci prihajal kapital ter nove in sveže poslovne iniciative. Tudi domači element je pri tem igral svojo vlogo, kar se kaže v prvem obdobju v tekmovalstvu domačega in tujega poslovnega elementa, kasneje pa v posebni simbiozi. Preko luke je šlo nad 200 vrst in podvrst trgovskih artiklov. Trgovinska bilanca nekaterih habsburških dežel je bila v obravnavanem 7-letnem obdobju negativna, tako Avstrije, Češke, Moravske, Hrvaške, in Reke, več, kot so uvažale, pa so izvažali Koroška, Kranjska, Madžarska, Sedmograška in Trst.

Velika vrednost Ercegovskega dela je v tem, da je že znana dejstva o razvoju in vlogi Trsta v merkantilistični politiki habsburške monarhije potrdil s skrbno obdelanimi številčnimi vrednostmi. Podal je precizno sliko gospodarskega življenja v pomembnem zgodovinskem obdobju.

Andrej Vovko

Andrej Pagon-Ogarev, Šebrelje skozi stoletja. Partizanska knjiga, Ljubljana 1976. 196 str.

Šebrelje so velika in razvlečena vas na planoti na levem bregu Idrije, južno od Cerknega. Sestojе se iz več zaselkov, zanimivo pa je tudi to, da so pred sto leti šteje približno toliko prebivalcev kot Cerkno, ki je bilo središče sodnega okraja. Neprometna lega in sodobni družbeni in gospodarski razvoj sta povzročila zaostajanje v primerjavi z drugimi kraji v dolini.

Težko je reči, v čem se preteklost in sploh celotna podoba vasi razlikuje od podobe drugih vasi na širšem Tolminskem. Verjetno ni dosti razlik, vendar pa lahko zaradi dogodkov iz polpretekle zgodovine Šebrelje imenujemo tipično »partizansko« vasi. Ne glede na vprašanje, zakaj ravno knjiga o Šebreljah, pa je treba njen pojav vsekakor pozdraviti. Ne zaradi nekakega čitalniškega nastrojenja, ki se prav pri pisanju takšnih knjig in prispevkov na Primorskem še vedno pogosto pojavlja, temveč iz preprostega razloga, da so namreč takšni prispevki zelo potrebni za vzpostavljanje in krepitev zavesti pri našem človeku. Ne gre samo za narodnostno zavest, ampak tudi za zavest v smislu humanistične kulture in tudi identitete vsakega posameznika. V tem smislu se dandanes pomen zgodovinske literature še podcenjuje.

Knjigo je napisal Andrej Pagon, ki je šebreljski domačin, čeprav ne živi več tam. Očitno je pri njem zavest o pripadnosti rojstnemu kraju in ne samo rojstnemu kraju, tudi širši Cerkljanski in Tolminski, še zelo živa.

O ljubezni do domačih krajev nam priča že sam pojav knjige, s katero kani avtor isto vzbuditi in okrepiti tudi pri svojih bralcih. Tudi drugod po vaseh in trgih žive mnogi ljudje, ki so izobraženi in so imeli v preteklosti podobno življenje, kot ga je imel partizan, novinar in publicist Andrej Pagon, toda le málokateri ima voljo in pogum, lotiti se zgodovine svojega kraja. Že zaradi tega je treba dati piscu vse priznanje.

Knjiga skuša zajeti celotni zgodovinski razvoj Šebrelj od naselitve Slovencev v te kraje pa do socialistične graditve po drugi svetovni vojni. Reči pa je treba, da obstoje v tem precejšnja nesorazmerja. Daleč največji del knjige je posvečen razdobju 20. stoletja, od tega pa največji del narodnoosvobodilni borbi. V tem smislu je naslov nepravilen. Mogoče je avtor hotel s takšnim prostorskim razmerjem podati nekakšno vrednotenje posameznih dob, če že ne objektivno, pa vsaj za potrebe današnjih generacij. Tako stališče se do neke mere da zagovarjati, vendar nam podrobnejši pogled v knjigo pokaže, da ima avtor povsem enak odnos do vseh obdobj šebreljske preteklosti, kar je v nekem smislu tudi prav. Razloge za omenjene in neomenjene disproporce je iskati zato v metodološkem pristopu do snovi. Avtor ni hotel napisati zgodovine Šebrelj, hotel nam je vasi le predstaviti in doseči, da jo vzljubimo. To pa se najlaže da doseči s predstavitevijo le najznačilnejših, najpomembnejših dogodkov in ljudi, s posebnostmi, s pesniškimi vložki, s poudarkom na bližnji preteklosti in z uporabo le določene vrste virov. Seveda je treba priznati, da je tu važno vlogo igralo tudi specifično stanje virov in literature, ki ju, mimogrede omenjeno, avtor niti ne loči, kot je razvidno iz seznama na koncu knjige. Za tako majhen in za širše zgodovinske tokove razmeroma manj pomemben kraj so viri gotovo manj številni in jih je treba luščiti iz širših arhivskih fondov (v nobenem arhivu ne bomo našli fascikla z napisom »Šebrelje«). Toda takih virov je dosti, zahtevali bi pa precej več dela. Tudi literature je malo (naj tu omenimo prispevek Slavice Pavlič, Ob 100-letnici pouka in delovanja šole v Šebreljah, Idrijski razgledi 1967/4). Toda za prikaz kompleksnega in organskega razvoja vasi, za prikaz gospodarskega, političnega in kulturnega razvoja bi bilo treba vse te vire poiskati in uporabiti. Pisec žal tega ni storil. Od virov je uporabil lastne spomine, spomine starih vaščanov ter farno in šolsko kroniko, od literature pa nekaj klasičnih del.

Na tem mestu ne bomo navajali vsebine knjige, kajti priporočamo bralcem, da se jo

vseeno spleča prebrati, ker avtor je namen, predstaviti nam Šebrelje, v dobri meri dosegel. Spleča pa se tudi Šebrelje spoznati, ker to ta partizanska vas zasluži.

Boris Mlakar

France Kresal, Predilnica Litija v Litiji 1886—1976. Litija 1976, 129. str.

O mestu Litiji in njenem širšem območju je bilo v zadnjih 15 letih objavljeno že nekaj publikacij in zbornikov, ki z različnih vidikov prikazujejo njen zgodovinski in gospodarski razvoj. Tako imamo Litijski zbornik NOB 1, Ljubljana 1969, dalje knjigo Franceta Kresala: Razvoj predilnice Litija, Litija 1961, ki je izšla ob 75-letnici litijske predilnice. Tako kot v inozemstvu se je namreč tudi pri nas že uveljavila navada, da izdajajo vsa večja in pomembnejša podjetja in tovarne — zlasti ob posameznih jubilejih — svoje publikacije, s katerimi seznajajo širšo javnost z razvojem določene panoge gospodarstva, posebno z gospodarskim in zgodovinskim razvojem posameznih tovarn.

Pred kratkim je litijska predilnica ob 90. letnici obstoja in delovanja tovarne ponovno izdala zbornik. Avtor tega zbornika je prav tako France Kresal, ki se že dalje časa ukvarja z razvojem tekstilne industrije in delavskega gibanja na Slovenskem, zlasti za obdobje med obema vojnama. V primerjavi s prvim zbornikom, kjer je avtor v monografski obdelavi obširno in natančno prikazal ustanovitve in razvoj ene najstarejših in največjih tekstilnih tovarn (poleg tržiške) v Sloveniji in hkrati položaj delavstva in njegovo mezdno ter stavkovno gibanje, prinaša drugi zbornik za obdobje od ustanovitve tovarne leta 1886 do osvoboditve deloma skrajšano, a strokovno izpopolnjeno in dognano razpravo, kjer prav tako v pregledni obliki oriše še zgodovinski in gospodarski razvoj tovarne v celoti in delavsko gibanje med obema vojnama. Znatno del drugega zbornika pa je posvečen povojnemu obdobju po letu 1945 do današnjih dni.

Knjiga tako obravnava več obdobj. Središče pozornosti Kresalove razprave je poleg prikaza gospodarskega razvoja tekstilnih tovarn v Sloveniji, posebej še v Litiji, delavsko gibanje litijskih predilcev v obdobju od ustanovitve litijske tovarne do druge svetovne vojne. Avtor se ustavlja pri prikazu socialno-političnega položaja tekstilnega delavstva, tako delavskih sindikalnih organizacij, mezdah in meznega sistema, materialnega položaja delavstva ter meznega in stavkovnega gibanja. Tu velja opozoriti na

nekaj avtorjevih ugotovitev. Kljub temu, da velik del litijskih predilcev ni bil sindikalno organiziran, so vendar bili vključeni od polovice organiziranih delavcev največ v socialistični ursov sindikat, tedaj imenovan Splošna delavska strokovna zveza. V manjšini so bili včlanjeni v liberalni Narodni zvezi, najmanj pa v krščanskosocialni Jugoslovanski strokovni zvezi. V obdobju gospodarske krize, ko se je stanje delavstva nasploh in tako tudi tekstilnega čedalje bolj slabšalo, je litijskim predilcem vendarle uspelo, da so vsaj do neke mere zaustavili naraščanje brezposelnosti in padanje mezd. Litijski tekstilci so namreč med prvimi uveljavili kolektivno pogodbo (26. junija 1935) in so si torej pridobili še pred veliko tekstilno stavko avgusta 1936 razmeroma ugodne delovne pogoje, mezde in pravice. Zato so se le s solidarnostnimi nastopi vključili v tekstilno stavkovno gibanje leta 1936, ne pa tudi aktivno. Zanimivo je, da so si s kolektivno pogodbo leta 1935 pridobili tudi pravico do praznovanja 1. maja.

Obdobju po osvoboditvi, ki je časovno še zelo blizu in prav zato še neraziskano, posvečajo v zadnjem času tako muzeji kot nekatere znanstvene ustanove večjo pozornost in odpirajo oddelke za najnovejšo zgodovino. Tudi že prenekatera podjetja in tovarne stremijo za tem, da bi za obdobje 30 let socialistične izgradnje in razvoja samoupravnih socialističnih odnosov prikazale čimbolj izčrpen in celovit njihov pregled. Tako je tudi litijska predilnica uresničila svojo zamisel in je na podlagi zbranega gradiva nekaterih sodelavcev v tovarni pod vodstvom avtorja dobila pregleden oris razvoja tudi za zadnjih 15 let. S tem je prikazan celovit razvoj predilnice od osvoboditve dalje, tako doba obnove, ko je pričela tovarna delati po najnujnejših popravilih 13. junija 1945 in je čez en mesec, se pravi, 12. julija 1945 prešla z zaplembo v državno last. Po dobi administrativnega upravljanja tovarne, in prvih začetkih razvoja delavskega samoupravljanja so litijski predilci dobili že 9. septembra 1950 tovarno v upravljanje. Sledi doba dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja. Avtor se posebno pomudi pri obravnavi rekonstrukcije in modernizacije podjetja, pri socialnem položaju delavcev v tovarni (osebni dohodki, stanovanja, zdravstvena zaščita, izobraževanje, skrb za upokojece, oddih in razvedrilo itd.). Ves tekst nazorno ilustrirajo številne tabele, grafiki in skice. Tudi sicer je knjiga lepo opremljena z mnogimi črno-belimi in barvnimi fotografijami kraja, tovarniških objektov in družbenopolitičnega življenja v tovarni. Zbornik litijske predilnice je zelo uporaben

za pouk domoznanstva v šolah širšega litijskega območja in zanimiv za gospodarske zgodovinarje.

Anka Vidovič-Miklavčič

Jože Krall, *Partizanske tiskarne na Slovenskem. III. Gorenjske in štajerske tiskarne. Knjižnica NOV in POS 40/III. Ljubljana 1976. 336 str.*

S pričujočo knjigo je avtor končal objavljanje izsledkov svojih raziskav o partizanskih tiskarnah v Sloveniji. Knjiga je izšla v razmeroma kratkem časovnem razmiku, tako kot obe predhodnji v Knjižnici NOV in POS, ki jo izdajata Partizanska knjiga in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.

Avtor v prvem delu knjige obravnava nastanek in razvoj partizanskih tiskarn in ciklostilne tehnike na Kamniškem od decembra 1943 do preselitve v Zgornjo Savinjsko dolino, kjer je bilo v času od oktobra 1944 do decembra 1944 večje osvobojeno ozemlje. V tem razdobju so v treh tiskarnah, ki so zaradi konspiracije večkrat menjale ime in kraje, na omenjenem področju izdelali 139 raznih tiskov na 804 straneh v skupni nakladi 379.850 izvodov. Številke kažejo, da so te partizanske tiskarne natisnile manj materiala

kot v drugih delih Slovenije. To je bila predvsem posledica selitve tiskarn, ki je ovirala nemoteno tiskanje propagandnega materiala. V drugem delu je avtor osvetlil razvoj tiskarstva na Gorenjskem, na desnem bregu Save. Možnosti za delo in pridobitev tiskarskih strojev in materiala so bile na tem delu veliko večje kot na Kamniškem. Tudi tu so do konca marca 1944 pa vse do osvoboditve delovale tri tiskarne: »Julija« od marca do aprila 1944, »Trilof« od 9. aprila do 21. oktobra 1944 in »Donas« od 23. avgusta 1944 do 8. maja 1945. Kako pomembno je bilo njihovo delo, nam pričajo številke. V času obratovanja so natisnili 245 tiskov na skupno 846 straneh v skupni nakladi 1.029.423 izvodov. Avtor je svojo razpravo dopolnil s številnimi opombami, s pregledom literature in na koncu še z abecednim in imenskim kazalom.

Skupaj s prvima dvema knjigama imamo tako pred seboj odlično monografijo o partizanskih tiskarnah v Sloveniji, ki se ne le odlikuje po svojem obsegu in velikem številu zbranega gradiva, ampak tudi po sistematični obdelavi in predstavitvi problematike. Kljub nedvomno znanstveni teži je knjiga pisana tako, da jo z zanimanjem berejo tudi nestrokovnjaki, ki jih zanimajo poglavja iz zgodovine narodnoosvobodilnega boja.

Nataša Stergar

UDK 373.5+378(497.12)(091)

Ciperle Jože, kustos, Slovenski šolski muzej v Ljubljani
61000 Ljubljana, Poljanska 28, Yu

Srednje šole in višji študiji na slovenskem ozemlju do leta 1918

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 24, št. 3, december 1976,
str. 137—150, cit. lit. 53

Avtor obravnava na osnovi obstoječe literature (tekst je bil namreč prebrán na Mednarodnem kulturnozgovinskem simpoziju Mogersdorf, Köszeg 1976) srednje splošnoizobraževalne šole (gimnazije, realke in dekliške liceje) ter višje študije na celotnem slovenskem etničnem ozemlju, z izjemo Prekmurja. Podana je razvojna linija omenjenega šolstva od prvih začetkov v dobi reformacije (protestantske stanovske šole), preko jezuitskega obdobja (nastanek višjih študij), obdobja po prehodu tega šolstva v roke države, Napoleonovih ilirskih provinc ter stanja v preteklem stoletju. Čim bolj plastičen prikaz naj bi omogočila primerjava vsebine obravnavanega šolstva, zlasti naših višjih študij z vsebino višjega šolstva oziroma univerzitetnega študija v naši neposredni sosesčini (z Gradcem in z Zagrebom). Težišče zadnjega dela razprave pa je na orisu nacionalnega boja na področju srednjega in višjega šolstva, borbi za uveljavljanje slovensčine na naših gimnazijah ter boju za slovensko univerzo, potem ko smo leta 1848/49 izgubili višje šolstvo.

UDK 352(497.12 Piran) "1253/1260"

Pahor Miroslav — ravnatelj in znanstveni sodelavec Pomorskega muzeja
»Sergej Mašera« v Piranu

66330 Piran, Gortanova ulica 27 a, Yu

Organizacija oblasti v občini Izola po listinah iz leta 1253 in 1260

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 24, št. 3, december 1976,
str. 158—165, cit. lit. 11

Avtor razpravlja o nastajanju izolanske komune sredi XIII. stoletja. Od leta 1031 je bila Izola fevd samostana gospá svete Marije v Ogleju, ki je imel pravico imenovati sodno in politično oblast tj. sodnike in izvedence ter gastalda. Ker so bile vezi med mestom in fevdcem silno krhke, je prišlo tudi v Izoli do ustanovitve mestnega arenga (1189. se prvič imenuje občina), ki je volil komunalne izvršne in upravne organe. Leta 1253 se poleg arenga imenujejo veliki in mali svet, konzuli, kar skupaj sestavlja generalni svet, komornik in notar. Poleg komunalnih oblasti obstoja še vedno fevdalna oblast, ki pa nima več skoraj nobene moči. Listina iz leta 1260 dokazuje, da se je komunalna oblast dokončno uveljavila. Gastaldu je ostala še edino dolžnost varovanja samostanskih posesti, medtem ko je sodstvo prišlo v roke sodnikov, ki sta jih volila veliki in mali svet. Tako se je Izola osvobodila oblasti samostana.

UDK 940(=81)"05":873.2-1

Šašel Jaro, znanstveni svetnik, Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani

61000 Ljubljana, Novi trg 3, Yu

Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 24, št. 3, december 1976,
str. 151—158, cit. lit. 25

Avtor je želel osvetliti pesem Martina iz Brage (510/520 — 579), v kateri imamo eno prvih omemb Slovanov. Te kot tudi ostala v pesmi našeta plemena je Martin spoznal v svoji domovini, ki jo je zapustil, kot vse kaže, leta 535/536. Avtor je pokazal na nekaj elementov, ki bi lahko pripomogli k točnejši določitvi Martinovega rojstnega področja (ugotavlja, da gre za Pannonijo Sirmiensem in Bassianensem), k poznavanju njegove vzgoje in duhovnega obzorja. Opozoril je na politično ozadje Martinovega prihoda v Galicijo (552), dalje, na stvarnost njegovih podatkov, na stike, ki kažejo v smer njegove domovine ter na dejstvo, da je prenesel izkušnje, znanje in tehniko ilirske teološke šole v Hispanijo, kar je še premalo proučena tema.

UDK 351.711:351.84/05(497.12"1874/1914"

Melik Jelka, dipl. iur., sodni pripravnik

61000 Ljubljana, Cankarjeva 11, Yu

Skladi kranjskega deželnega premoženja

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 24, št. 3, december 1976,
str. 165—169, cit. lit. 41

Na podlagi tiskanih stenografskih zapiskov (Obravnave — Bericht) kranjskega deželnega zbora in njihovih prilog (predvsem proračunov in zaključnih računov ter letnih poročil o delu deželnega odbora) opisuje avtorica pomembnejše sklade, na katere je bilo razdeljeno deželno premoženje (sklade dobrodelnih zavodov, sklad prisilne delavnice, gledališki sklad, muzejski sklad in sklad kmetijske šole na Slapu in Grmu), njihove dohodke, izdatke, finančno politiko in njene rezultate (zlasti nove gradnje) v času 1861—1914.

UDC 940(=81)“05”:873.2-1

Sašel Jaro, Scientific Councilor, The Slovene Academy of Arts and Sciences in Ljubljana

61000 Ljubljana, Novi trg 3, Yugoslavia

The Mentioning of the Slavs in a Poem by Martinus Bracarensis from Portugal

Kronika, a Review for Slovene Local History, 24, No. 3, December 1976, pp. 151—158, notes 25

The author wishes to throw light upon the poem written by Martinus Bracarensis (510/520 — 579) in which one of the first mentioning of the Slavs occurs. These as well as other tribes enumerated in the poem Martin got to know in his native country, which he left, as it seems, in 535/536. The author of the study has pointed out some elements which might contribute to a more precise location of Martinus's region of birth (he asserts that Pannonia Sirmiensis and Bassianensis are in question), to the knowledge concerning his education and his mind. He calls attention to the political background of Martinus's arrival to Galicia (552), further on, to factual basis of his data, to links showing the direction where his native land might be, and to the fact that Martinus Bracarensis transferred the experiences, knowledge and the technique of the Illyrian theological school to Hispania, which is a theme that has not yet been dealt with extensively.

UDC 373.5+378(497.12)(091)

Ciperle Jože, Custodian, The Slovene Museum of Education in Ljubljana
61000 Ljubljana, Poljanska 28, Yugoslavia

High Schools and High School Studies on the Slovene Territory — Until 1918

Kronika, a Review for Slovene Local History, 24, No. 3, December 1976, pp. 137—150, notes 43

The author discusses high schools providing general education (gymnasium, "realke" — scientific orientated school, high schools for girls) as well as junior colleges existing on the whole Slovene ethnical territory with the exception of the Prekmurje region. The discussion is based on the already existing literature and the text was delivered at the International Cultural Historical Symposium at Mogersdorf, Köszeg in 1976. The developmental line of the above-mentioned schools in given in this paper, beginning with the first schools in the period of Reformation (Protestant professional schools), the Jesuit period (the establishment of junior colleges), the period following — when these schools became a part of state schooling, the Napoleonic Illyrian provinces and finally the situation as it existed in the past century. The survey should become more plastic by comparisons made as regards the contents of schooling discussed, especially of the junior colleges, with junior colleges or university studies in Graz and in Zagreb, two cities in our vicinity. The final part of the study is concentrated on the outline of national struggles in the field of high schools and junior colleges, the struggle for the establishment of Slovene language at our gymnasia and the struggle for the Slovene university, after the abolishment of Slovene junior colleges in 1846/49.

UDC 351.711:351.84/85(497.12) "1874/1914"

Melik Jelka, Graduated in Law

61000 Ljubljana, Cankarjeva 11, Yugoslavia

The Funds of the Provincial Property of Carniola

Kronika, a Review for Slovene Local History, 24, No. 3, December 1976, pp. 165—169, notes 41

The author presents important funds of Carniola on the basis of printed shorthand minutes (Discussions — Bericht) of the provincial assembly of Carniola and their supplements (primarily budgets and closing accounts as well as yearly reports on the activity of the provincial committee). The provincial property was divided among various funds (the funds of welfare institutions, the fund of penal services, the theatre fund, the fund for museums, the fund for agricultural schools at Slap and at Grm), their income, expenses, financial policy and their results (especially for new buildings) in the period between 1861—1914.

UDC 352(497.12 Piran) "1253/1260"

Pahor Miroslav, Director, Scientific Collaborator of the Naval Museum
»Sergej Mašera« at Piran

66330 Piran, Gortanova ulica 27 a, Yugoslavia

The Administrative Organization of the Commune Izola As Established on the Basis of Documents from 1253 and 1260

Kronika, a Review for Slovene Local History, 24, No. 3, December 1976, pp. 158—165, notes 11

The author discusses the beginning of the commune of Izola in the middle of the 13th century. Since 1031 Izola was a feudal land belonging to the monastery Virgin Mary at Oglej (Aquila), which was entitled to nominate the judicial and political administration, i. e. judges and experts and »gestald«. Because the links between the city and the feudal lord were frail, the city "arenego" was established in Izola (the commune is first mentioned in 1189), which elected communal executive and administrative organs. Besides arenego the large and small council, councillors, what is a composite part of the general council, chamberlain and notary, are first elected in 1253. In addition to communal administration the feudal administration also existed, but it hardly had any power. A document dating from 1260 proves that communal administration was definitely established. Gestald only had the duty of protecting monastic lands, whereas the jurisdiction came into the hands of judges, who were elected by the large and small council. In this way Izola liberated itself from the monastic authority.

UDK 323.202(436.=863) "1920/1971"

Zorn Tone, višji znanstveni sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani

61000 Ljubljana, Cankarjeva 5, Yu

Pripravek k problematiki preganjanja koroških Slovencev po plebiscitu

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 24, št. 3, december 1976, str. 170—171, cit. lit. 15

Na podlagi znanih dejstev ter novih virov avtor razpravlja o diskriminaciji koroških Slovencev na avstrijskem Koroškem neposredno po znanem plebiscitu dne 10. oktobra 1920. Pri tem se omejuje na odpuste zaposlenih Slovencev, ki so ob tej priložnosti glasovali za priključitev Koroške Jugoslaviji ter na reakcijo na to dogajanje pri matičnem narodu v Jugoslaviji.

UDK 362.42(497.12 Ljubljana) "1945/1960"

Jakopič Bogo, profesor, Center za rehabilitacijo sluha in govora v Ljubljani
61000 Ljubljana, Vojkova 74, Yu

Zavod za gluho mladino v Ljubljani od leta 1945 do 1960

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 24, št. 3, december 1976, str. 178—184, cit. lit. 8

V razdobju takoj po vojni (1945—1960) zasledimo velik vzpon na področju izobraževanja in vzgoje gluhih.

Že leta 1946 je bila ustanovljena poklicna šola za različne stroke pri ljubljanski gluhonemnici, s tem v zvezi pa tudi postopno oblikovanje Učnih delavnic — iz skromnih začetkov v letu 1948 do dobro organizirane delovne organizacije 1963. Število učencev in gojencev je rastlo, odpirali so se novi oddelki v zavodu, pričela se je tudi avdiološka vzgoja, ki je bila pred vojno nekoliko zanemarjena. Z nabavo skupinskih aparatov v petdesetih letih se odprejo nove možnosti za boljše usposabljanje gluhoneme mladine. Leta 1947 je ponovno oživel Društvo gluhih, ki je skrbelo za svoje člane, ki so vstopali v poklic, 1960. leta pa zaživi tudi delo surdosekcije za Slovenijo.

UDK 341.222(45:497.1)"1945/1953":92 Pribičević S.

Vovko Andrej, kustos, Slovenski šolski muzej v Ljubljani
61000 Ljubljana, Poljanska 28, Yu

Povzetek iz nekaterih dokumentov o dejavnosti Stojana Pribičevića o tržaškem vprašanju

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 24, št. 3, december 1976, str. 172—178, cit. lit. 9

Stojan Pribičević, sin znanega jugoslovanskega politika Svetožarja je kot ameriški novinar mnogo prispeval k uveljavljanju resnice o NOV in povojni Jugoslaviji na zahodu. V članku je na podlagi fotokopij dokumentov iz Arhiva Jugoslavije v Beogradu, ki jih hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, prikazano nekaj njegove dejavnosti v zvezi s tržaškim vprašanjem po drugi svetovni vojni. Gre za telegrame Luisu Adamiću, poročila časopisni korporaciji »Time«, kot tudi za Pribičevićeve poglede na tržaško vprašanje, v katerih brani jugoslovanska stališča.

UDC 341.222(45:497.1)"1945/1953":92 Pribičević S.

Vovko Andrej, Custodian, The Slovene Museum of Education in Ljubljana
61000 Ljubljana, Poljanska 28, Yugoslavia

**A Summary Deduced from Some Documents Related to the Activity of
Stojan Pribičević and Referring to the Trieste Question**

Kronika, a Review for Slovene Local History, 24, No. 3, December 1976,
pp. 172—178, notes 9

Stojan Pribičević, the son of a well-known Yugoslav politician Svetozar Pribičević, an American journalist, contributed a lot to the advancement of truth about the National Liberation War and post-War Yugoslavia in the West. On the basis of photo-copies of documents from the Archives of Yugoslavia in Belgrade, which are preserved at the archives of the Institute for History of the Workers' Movement in Ljubljana, the author presents some of Pribičević's activities in connection with the Trieste question after the Second World War. Such are, for example, his cables to Louis Adamic, his reports to the newspaper corporation "Time", as well as Pribičević's views upon the Trieste question, in which he defends the Yugoslav positions.

UDC 323.282(436.6=863) "1920/1921"

Zorn Tone, Senior Scientific Collaborator at the Institute for National
Questions in Ljubljana

61000 Ljubljana, Cankarjeva 5, Yugoslavia

**A Contribution to the Problems Related to Persecution of Slovenes in
Carinthia After the Plebiscite**

Kronika, a Review for Slovene Local History, 24, No. 3, December 1976,
pp. 170—171, notes 15

On the basis of the already known facts and new sources the discrimination of Slovenes in Carinthia in Austria after the plebiscite on October 10, 1920 is treated in this paper. The author limits the discussion to dismissals of the Slovene from various jobs, which affected those Slovenes who voted for annexation of Carinthia to Yugoslavia, as well as to the reaction upon these events with the native nation in Yugoslavia.

UDC 362.42(497.12 Ljubljana) "1945/1960"

Jakopič Bogo, Teacher of History, Centre for the Rehabilitation of Hearing
and Speech in Ljubljana

61000 Ljubljana, Vojkova 74, Yugoslavia

The Institution for Deaf Youth in Ljubljana Between 1945—1960

Kronika, a Review for Slovene Local History, 24, No. 3, December 1976,
pp. 178—184, notes 8

In the period immediately following the war (1945—1960) a great advancement in the field of education of deaf youth can be noticed. Already in 1946 a professional (vocational) school was established for various professions attached to the Institution for the Deaf, and eventually the Workshop for the Deaf (Učne delavnice), established in 1948, became a well-organized working organization in 1963. The number of pupils and boarding-pupils was increasing, new departments were opened, the audio-logical schooling, which was somewhat neglected before the Second World War, also began. In the fifties new apparatuses were purchased and with it new possibilities for better qualification of deaf youth were made. In 1947 the Association of the Deaf became alive again, and it began to take care for its members entering into a profession. In 1960 the surdo-section for Slovenia also became active.

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov z gospodarskega
in kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije
ter s komercialnimi besedili
in čestitkami

Za praznik

DAN REPUBLIKE

29. november

čestitajo

*gospodarske organizacije in zavodi
vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem
ter se priporočajo za nadaljnje sodelovanje*

Obenem pa želijo

srečno in uspeha polno
novo leto 1977

Tehnični dosežki s področja distribucije električne energije v Sloveniji v preteklem 15-letnem obdobju

V zadnjih letih tehničnega razvoja distribucijskih omrežij sta bili izdelani in praktično uveljavljeni dve kompleksni sistemski rešitvi s področja razvoja in obratovanja distribucijskih omrežij Slovenije, ki sta v času nastanka pomenili novost v Jugoslaviji, zaradi posebnosti rešitev pa sta bili zanimivi tudi za širši strokovni prostor in zato bili deležni v jugoslovanskem elektrotehničnem tisku mnogo pozornosti.

Prva rešitev je s področja načrtovanja in gradenj, ki jo predstavlja direktna transformacija 110/20 in 110/10 kV in s tem v zvezi tehnično in ekonomsko utemeljena perspektivna širitev 20 kV omrežij za vsa izvenmestna območja. K tej razširitvi spada tudi določitev stopnjevanja distribucijskih napetostnih nivojev 0,4/10—20/110 kV. Nivo 35 kV je v stagnaciji, postopno pa ga nadomešča nivo 110 kV. Določena je osnovna tehnološka enota distribucije električne energije: transformatorska postaja 110/10-20 kV s pripadajočim srednjenapetostnim in nizkonapetostnim omrežjem. Rešitev daje v daljšem obdobju milijardne prihranke pri gradnji distribucijskih omrežij, dodatno pa še višjo kvaliteto v dobavi električne energije ter večjo preglednost in enostavnost v obratovanju.

Drugo kompleksno sistemsko rešitev, ki jo s področja obratovanja distribucijskih omrežij predstavljajo tehnično obdelani tipi obratovanja glede na topologijo (za naše razmere je bilo utemeljeno radialno omrežje kot optimalno) in glede na tretiranje nevtralne točke.

Za večja srednjenapetostna omrežja so tehnično obdelana obratovanja z rezistančno maloohmsko ozemljitvijo nevtralne točke in modificirano obratovanje z izolirano nevtralno točko. Ta rešitev je omogočila nadaljnje dograjevanje, oziroma neomejeno večanje galvansko vezanih dolžin srednjenapetostnih omrežij. Poleg praktičnih preizkusov so bile rešitve tudi teoretsko obdelane in so dobile v obratovanju popolno praktično potrditev. Dale so višjo kvaliteto v dobavi električne energije v pogledu stalnosti dobav in bistveno znižale defekte v srednjenapetostnih omrežjih zaradi delovanja internih prenapetosti.

V okviru navedenih osnovnih tehnično-ekonomskih rešitev razvoja in obratovanja distribucijskih omrežij so bile izdelane enotne tehnične karakteristike velikih (110 kV) in serijskih energetskih transformatorjev ter tudi karakteristike nekatere važnejše distribucijske elektro opreme. S tem so bile dane možnosti ne le za poenoteno načrtovanje, temveč tudi za organizacijo skupne nabave, ki je dala znatne finančne prihranke, domači industriji pa nudila proizvodnjo večjega števila enakih naprav. Poenotenje tehnične karakteristike dajejo možnost za racionalne rezerve elektro opreme.

Pripravljene so bile tehnično in ekonomsko utemeljene rešitve za kompenzacijo jalove energije. Oblikovane so enote kompenzacije in pripravljeni programi za izgradnjo.

Na področju graditve in obratovanja kabelskih omrežij je bila izdelana izbira tipov kablov za naše razmere in to za srednjenapetostna in nizkonapetostna omrežja, pri čemer je bila opredeljena vloga klasičnih in plastičnih kablov. Za znižanje asortimenta kablov in s tem tudi potrebnih zalog so bili izbrani prioritetni preseki. Tehnično-ekonomsko je bil utemeljen prehod na kable z aluminijastimi vodniki ob upoštevanju ustreznega kabelskega pribora.

S področja nadzemnih vodov je bila izdelana tipizacija priključkov, tipizacija nizkonapetostnih omrežij, ter tipizacija daljnovodov 10/20 kV, ki se je pri nas splošno uveljavila, njeni elementi pa so v uporabi tudi na nekaterih območjih zunaj Slovenije. Izbrana in normalizirana je tudi oprema izolatorskih verig in najnujnejši obesni material.

Izdelana je utemeljitev interpolacije transformatorskih postaj za postopno večanje propustnosti distribucijskih omrežij. Zato je bila tudi izdelana dokumentacija za tipsko transformatorsko postajo na drogu 10-20/0,4 kV moči 150 in 250 kVA kot najštevilnejša oblika interpolacijske postaje v podeželskem omrežju.

Izdelana so navodila za zaščito proti atmosferskim prenapetostim, ki pomenijo skupno z določenim tretiranjem nevtralne točke obvladovanje prenapetosti v distribucijskih omrežjih.

Izdelana so bila navodila za antikorozijsko zaščito in zaščito lesenih drogov. Kot dodatek k obdelavi lesenih drogov služi tipizacija betonskih podstavkov.

Opravljen so pripravljala dela za reševanje operativnih tehničnih problemov s pomočjo računalnika, preizkušeni so tudi že prvi programi. Načrtan je postopen razvoj računalniških obdelav, za kar so v teku ustrezne študije.

Izdelana so navodila in ekonomske utemeljitve za daljinsko krmiljenje potrošnje, ki se bo bistveno razširilo z uvedbo novih stimulativnejših cen električne energije.

V splošnem pomanjkanju električne energije so bila izdelana navodila za racionalno rabo v široki potrošnji.

Z ožjega področja kvalitete dobave so bila izdelana navodila za dopustna nihanja napetosti, ki jih povzročajo nekateri porabniki.

Montaža samonosnih vodnikov na strešno stojalo

Nadalje navodila za znižanje padcev napetosti s pomočjo simetriranja faznih obremenitev ter s tem v zvezi tudi navodila za izbiro med enofaznimi in trifaznimi nizkonapetostnimi priključki.

Varovanje transformatorjev z varovalkami je najbolj ceneno. Ob stalnem pomanjkanju investicijskih sredstev so bila koristna navodila za varovanje transformatorjev z varovalkami, ki so jih osvojile tudi inšpekcijske službe. Izdelana so bila navodila za hitri in počasni ponovni vklop ter podrobneje obdelana zaščita srednjenapetostnih omrežij glede na način tretiranja nevtralne točke.

Skladno s tehničnimi predpisi so bila izdelana navodila za sestavo obratovalne in tehnične dokumentacije, nadalje navodila za sestavo investicijsko-tehnične dokumentacije, navodila v zvezi z ozemljevanjem, laboratorijskim usmerjanjem ter gradivo o tipskih karakteristikah merilnih transformatorjev.

Izdelana so bila tudi razna druga navodila ter tehnična obvestila s področij energetike in investicij, obratovanja, tipizacije in varstva pri delu.

Stalno je bilo prisotno delo na izdelavi predlogov in dopolnil tehničnih predpisov in normativov. Stalno delo je predstavljalo tudi programiranje razvoja distribucijskega odjema ob upoštevanju porabe še drugih vrst energij, stopnje gospodarske rasti itd. Stalno je bilo tudi načrtovanje razvoja distribucijskih omrežij ob upoštevanju tehničnih izsledkov racionalnega oblikovanja razdeljevalnih omrežij.

Organizacija tehničnih posvetovanj; referati, ki so nakazovali oz. podajali rešitve posameznih tehničnih vprašanj, so bili korigirani in izpopolnjeni z referati operativnega kadra.

Organizacija komisijskega dela na tehničnem področju je pomenila v preteklem obdobju sprostitev ustvarjalnih sposobnosti tehničnega kadra, ki je ne glede na delovno mesto in kraj zaposlitve sodeloval pri vrhunskih dosežkih distribucije. S takim delom so bile dane osnove za vedno tesnejše organizacijske oblike v povezovanju distribucijskega podjetja na tehničnem področju.

Na organizacijskem področju je bilo izdelanega mnogo tehničnega gradiva, ki strokovno utemeljuje smotre elektroenergetskega sistema in njegovih funkcij ter vlogo in pomen distribucije električne energije v elektroenergetskem sistemu.

Dolgoročni program raziskovalnega dela je dal distribuciji vrsto uspešnih študij, omogočil raziskovalcem specializacijo za obdelavo distribucijskih omrežij, kar je povzročilo, da so študije cenejše v primerjavi z istovrstnimi študijami v drugih republikah.

V tem obdobju je bilo izdanih preko 100 tehničnih publikacij. Poleg sodelovanja pri strokovnem delu v okviru distribucije Jugoslavije je bilo tudi več strokovnih referatov in člankov, ki so bili objavljeni v jugoslovanskem strokovnem tisku.

ELEKTRIFIKACIJE RAZNOJ SLOVENIJE

Elektrifikacija? Danes predstavlja možnost, da v industrijskih predelih elektrika, ta nevidna sila, poganja tisoče obdelovalnih strojev, da v nočeh razsvetljuje naša mesta in vasi, da v najbolj oddaljeni vasici gospodar zgolj s stikalom razsvetli izbo ali hlev, da nas radijske in televizijske oddaje neposredno obveščajo o vseh najnovejših dogodkih doma in po svetu. Ali je bilo vselej tako? Kje so začetki? Kdo, kdaj in kje je v Sloveniji prvi uporabil električno energijo? Kakšne so bile takratne naprave? Kateri vplivi so pospeševali ali ovirali razvoj elektrifikacije? Vse to so vprašanja, na katera le malokdo ve pravičen odgovor.

V prepričanju, da je danes morda še skrajna prilžnost oteti pozabi posamezna zgodovinska dejstva, bo ELEKTROGOSPODARSTVO SLOVENIJE izdalo knjigo »RAZVOJ ELEKTRIFIKACIJE SLOVENIJE«, v kateri bodo zbrani podatki o začetkih proizvodnje in uporabe električne energije v Sloveniji, o postopnem širjenju mreže in omrežij, o prodaji in tarifah, o strokovnih kadrih in strokovnem slovstvu ter o stanju elektrifikacije ob koncu druge svetovne vojne. Knjigo bo ob koncu leta založila TEHNIŠKA ZALOŽBA SLOVENIJE v Ljubljani.

Knjiga ne bo zanimiva le za strokovne kroge, ki delajo neposredno v elektrogospodarstvu, ampak prav tako za najširši krog bralcev, saj je električna energija vseskozi bila in je še danes osnova za gospodarski napredek posameznega naselja in celotne pokrajine. Dokazala pa bo tudi, da Slovenci — čeprav majhni po številu — nismo mnogo zaostajali za drugimi evropskimi narodi v pogledu izkoriščanja tehničnih napredkov.

Izdajo knjige bo obenem počastitev 120-letnice rojstva Nikole Tesle, čigar izumi so dejansko omogočili razmah elektrifikacije tako v svetu kakor pri nas.

Knjiga bo imela okoli 320 strani, besedilo bodo spremljale številne in zanimive fotografije, izvirni in enkratni dokumenti o naših prvih elektrarnah. Vezana bo v platno s ščitnim ovitkom. V lepi grafični izvedbi bo primerno darilo, obenem pa koristna dopolnitev vsake knjižnice.

I z v s e b i n e : Prvo obdobje 1883—1918; Prva etapa 1883—1890; Druga etapa 1891—1900; Tretja etapa 1900—1910; Četrta etapa 1911—1918; Pomembnejše elektrarne prvega obdobja; Elektrifikacija med I. in II. svetovno vojno; Kranjske deželne elektrarne; Hidroelektrarna Fala; Primorska; Elektrifikacija mest; Ljubljana; Maribor; Celje; Ptuj; Druge javne elektrarne; Industrijske elektrarne; Vojna leta 1941—1945; Materialni viri za elektrifikacijo; Prodaja električne energije in tarife; Izobraževanje strokovnih kadrov; Strokovno slovstvo.

TEŽMER

PODJETJE ZA POPRAVILO
TEŽNIH IN MERILNIH NAPRAV

LJUBLJANA, GORNJI TRG 44

Telefon 20 844, direktor 23 453
in obrat v Izoli telefon 71 322

Tudi naš kolektiv se pridružuje
čestitkam
ZA DAN REPUBLIKE
29. NOVEMBER.

Vsem svojim poslovnim prijateljem in delovnim
ljudem pa želi
SREČNO NOVO LETO 1977!

Priporočamo se še naprej za izkazano zaupanje
pri naših storitvah.

ŠTAMPILJKE

za urade, trgovine in obrti izdeluje in dobavlja
solidno in po zmernih cenah podjetje

Sitar

Nasl. Marija Blejec, telefon doma 44 637.

Ljubljana, Nazorjeva ulica 3

Delavnica: Resljeva cesta 6, telefon 323 238

Čestita vsem delovnim ljudem in svojim po-
slovnim prijateljem za dan republike 29. no-
vember, obenem pa jim želi SREČNO IN
USPEŠNO NOVO LETO 1977!

GRADBENO OBRATNO PODJETJE

OBJEKT

LJUBLJANA

POD HRIBOM 55

Telefon n. c. 55 880 — dir. 55 244

opravlja vsa gradbena
in obrtniška vzdrževalna dela

Cestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE
29. november, istočasno pa želimo svojim poslov-
nim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN
USPEŠNO NOVO LETO 1977!

TRGOVSKO PODJETJE

drogerija

61000 Ljubljana
Milana Majcna 12

obvešča cenjene kupce, da ima v svojih poslo-
valnicah v Ljubljani bogato izbiro domačih in
uvoženih kozmetičnih izdelkov, manikirnega pri-
bora, raznih ščetk za lase, zobe in roke, toalet-
nih torbic, razpršilcev za toaletno vodo, poleg
tega pa tudi ur in zlata. Vabimo vas tudi na
kozmetično nego v naša kozmetična salona
»Cutis« v Pražakovi 8 in »Jana« na Celovski
145, kjer so vam na razpolago tudi pedikura,
podvodna masaža in savna.

Upamo, da vas bomo zadovoljili s pestro in bo-
gato izbiro, dobro kvaliteto in sprejemljivimi
cenami.

SLOVIN, LJUBLJANA, FRANKOPANSKA 18

Predmet poslovanja:
proizvodnja alkoholnih in brezalkoholnih pijač,
kmetijstvo in predelava, trgovina, izvoz-uvoz ter
gostinstvo

Osnovni proizvodi:

alkoholne pijače: vina — namizna, visokokvalitetna,
aromatizirana in peneta

brezalkoholne pijače: Cockta, Jupi, Coca Cola,
proizvodi Schweppes in sadni sokovi Frupi

kmetijski proizvodi: grozdje, sadje, živina

Galeb TRGOVSKO PODJETJE

LJUBLJANA, MESTNI TRG 21

Čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za dan republike 29. november, obenem pa jim želi SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1977!

- Mestni trg 21
- Miklošičeva cesta 30 in 36
- Rimska cesta 9 (Pasaža)
- Trg MDB 10,
- Poslovalnica podhod Ajdovščina

kjer boste solidno postreženi

GRADBENO
PODJETJE

LJUBLJANA — PODMILŠČAKOVA 24

Proizvodne enote TOZD I, tel. 317 848
Proizvodne enote TOZD II, tel. 313 144
Proizvodne enote TOZD III, tel. 313 427
Centralni obrati TOZD IV, tel. 341 977
direktor tel. 314 361

Specializirani smo za vzdrževalna dela, adaptacije stanovanjskih, poslovnih in industrijskih zgradb ter uslug s področja gradbeno obrtniških del. Opravljamo tudi manjše industrijske novogradnje. Prodajamo beton in betonske polizdelke, malto iz acetilenskega apna, opravljamo železokrivske storitve.

Elektroobnova LJUBLJANA-POLJE Telefon 48 063

opravlja vse vrste elektroinstalacij na novih gradnjah in adaptacijah stanovanjskih in industrijskih objektov.

Zahtevajte informacije in ponudbe!

Delovna skupnost ELEKTROOBNOVA
čestita

ZA DAN REPUBLIKE 29. NOVEMBER,
obenem pa želi vsem svojim prijateljem
in znancem SREČNO, MIRNO IN USPEHA
POLNO NOVO LETO 1977!

ZIMA - industrija ščetk

61001 Ljubljana
trpinčeva 108

tel: (phone) n. c. 48 047
direktor: 48 233

bančni račun: 50101-601-15190
pp. 599

Naša delovna skupnost ZIMA se tudi pridružuje čestitkam za PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. november, obenem pa želi vsem poslovnim prijateljem, dobaviteljem in odjemalcem SREČNO IN USPEHA POLNO NOVO LETO 1977!

TERVOL
PERLIT
KITI ZA TESNENJE
DAMPA
ARMIRANI POLIESTRI
MONTAŽNA DEJAVNOST

TERMIKA
Ljubljana, kamniška 25

vsem poslovnim prijateljem
čestitamo
za praznik DNEVA REPUBLIKE

OBČANOM LJUBLJANE
ČESTITAMO
ZA DAN REPUBLIKE IN ŽELIMO
SREČNO NOVO LETO 1977

**VIATOR
LJUBLJANA**

CENTROMERKUR
ljubljana

**vam priporoča
obisk v svojih
poslovalnicah**

**obenem pa čestita
k prazniku
republike**

ŽELEZNIŠKO GOSPODARSTVO

**GRADBENO
PODJETJE
LJUBLJANA**

LJUBLJANA, MEDVEDOVA CESTA 2
Tel. 313 044, 320 874

Dejavnosti podjetja:

- opravlja vse vrste visokih in nizkih gradenj,
- specializirano je za:
 - remont prog,
 - izdelavo žerjavnih prog,
 - izdelavo industrijskih tirov,
 - gradnjo objektov, ki služijo križanju cest in železnice v nivoju in zunaj nivoja;
- opravlja vse vrste sanacijskih del na objektih po klasičnih metodah kot tudi z umetnimi masami;
- proizvaja vse vrste drobljencev.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam
ZA DAN REPUBLIKE 29. november

obenem pa želi svojim poslovnim prijateljem in znancem
SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1977!

POMURKA MURSKA SOBOTA

z organizacijami združenega dela

DELIKATESA,
Ljubljana
DROGERIJA,
Ljubljana
GOSTINSTVO,
Zagorje
GOSTINSKO
PODJETJE,
Domžale
GSP HOTEL
RUDAR,
Trbovlje
LOKA,
Škofja Loka,
MAVRICA,
Ljubljana
ZASAVSKA
KMETIJSKA
ZADRUGA,
Trbovlje
NAPREDEK,
Domžale
1. JUNIJ,
Trbovlje
ROŽCA,
Jesenice
TABOR,
Grosuplje
KOČNA,
Kamnik
MANUFAKTURA,
Ljubljana
SLAVIJA,
Ljubljana

OPERA KLET,
Ljubljana
Restavracija
DELAVSKI DOM,
Ljubljana
Slaščičarna TIVOLI,
Ljubljana
GOSTINSKO
PREHRAMBENI
CENTER,
Bežigrad, Ljubljana
GALEB,
Ljubljana
AGENS PROJEKT,
Ljubljana
GP ISTRA,
Ljubljana
KITK, POMURKA,
Murska Sobota
KK RADGONA,
Gornja Radgona
ZIVINOREJSKO
VETERINARSKI
ZAVOD ZA
POMURJE,
Murska Sobota
MITRO,
Maribor
FOTROŠNIK,
Murska Sobota
MERKUR,
Murska Sobota
VESNA, Ljutomer
LIPA,
Lovrenc na Pohorju
KZ LJUTOMER

izreka čestitke ob velikih praznikih,
ki jih slavijo delovni ljudje v letu 1977

SLAŠČIČARSKO PODJETJE

KONDITOR

Ljubljana, Koblarjeva ul. 3 — Tel. 311 981

SLAŠČIČARNA

s kavarno, pizzerijo, oddelkom slaščic, snack
barom, bistrojem in teraso

v Ljubljani, Čopova ulica 14

ki je odprta vsak dan razen nedelje od 8. do 22.
ure.

V njej vam nudimo veliko izbiri specialnih
tort, prvovrstnega domačega peciva, sladoleda,
bogato izbiri pizz in jedil na žaru ter vseh vrst
izbranih pijač.

Po želji in okusu vam izdelamo torte za razne
priložnosti.

Za obisk se priporočamo tudi v drugih naših
poslovalnicah.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam
ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
29. november

svojim cenjenim gostom, poslovnim prijateljem
in znancem pa v novoletnih praznikih želimo
mного prijetnega razvedrila in jim obenem že-
limo tudi

SREČNO IN USPEHA POLNO NOVO LETO 1977!

Že 30 let
vodilno geslo
v Sloveniji :
- ZA DRUŽINO,
- ZA STANOVANJE,
- ZA GOSPODINSTVO,
- ZA ŠPORT IN ODDIH.

VSE BLAGO
V ENI HIŠI.

VELEBLAGOVNICE

v Ljubljani, Kočevju
Škofji Loki, Velenju,
Slovenj Gradcu in
na Ravnah na Koroškem

ter novi
VELEBLAGOVNICI V
CERKNEM IN V ŽALCU

TRGOVSKO PODJETJE
nama
LJUBLJANA

30 let

INDOS

industrija transportnih
in hidravličnih strojev

LJUBLJANA-MOSTE

TELEX.: 31563 YU INDOS

Telefon: h. c. 43 272

direktor, tajništvo 43 003

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE
29. november, istočasno pa želimo svojim poslov-
nim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN
USPEŠNO NOVO LETO 1977!

Obenem obveščamo poslovne prijatelje, da nudi-
mo za mehanizacijo notranjega transporta

čelne viličarje z nosilnostjo
600 do 2500 kp
na električni
dieselski
plinski in
bencinski pogon

Natančnejši komercialni kakor tudi tehnični po-
datki so vam na razpolago v našem komercial-
nem oddelku.

Priporočamo se za cenjena naročila!

**Komunalno
podjetje
VIČ**

LJUBLJANA – Tomažičeva c. 10

Uprava, tehnični sektor, Ljubljana, Toma-
žičeva cesta 10, tel. h. c. 61 279, 61,286, di-
rektor 61 780 betonarna in samski dom
Ljubljana, Viška cesta 58, tel. 61 328,

- gradi in vzdržuje ceste;
- gradi mostove, kanalizacijo, druge ob-
jekte;
- komunalno ureja zemljišča;
- opravlja strojne storitve po konkurenč-
nih cenah;
- izdeluje in prodaja betonske izdelke;
- daje strokovno-tehnične informacije.

Čestitamo za praznik republike in želimo
vsem delovnim kolektivom ter svojim
poslovnim prijateljem srečno in uspeha
polno novo leto 1977

ZDRUŽENA PODJETJA ZA INDIVIDUALNO KOMUNALNO PORABO LJUBLJANA

LJUBLJANA, Ambrožev trg 7

SOZD IPK, KI ZDRUŽUJE DELOVNE
ORGANIZACIJE: MESTNI VODOVOD,
KANALIZACIJA, KOMUNALNA ENER-
GETIKA IN PLINARNA, ŽELI SREČNO
NOVO LETO 1977 VSEM LJUBLJANČA-
NOM IN BO TUDI V PRIHODNJE SKR-
BELA ZA IZBOLJŠANJE STORITEV S
PODROČJA INDIVIDUALNE KOMUNAL-
NE PORABE

ljubljska banka

Živite
s časom,
poslujte
s tekočim računom

TOZD — trgovina na debelo s sedežem na Masarykovi 17
TOZD — trgovina na drobno s sedežem na Masarykovi 17
TOZD — izdelava in prodaja modne konfekcije »Modna konfekcija« s sedežem na Masarykovi 17
TOZD — izdelava in prodaja modnih pletenin »Lama« s sedežem na Masarykovi 17
TOZD — izdelava ročnih preprog »Banačanka« s sedežem Novi Kneževac.

TRGOVSKO IN PROIZVODNO PODJETJE
LJUBLJANA, MASARYKOVA 17
Telex: YUVETEX 31179
Telefon: Centrala 312 366

VELETEKSTIL

Poslovalnice TOZD
trgovine na drobno:

Vetekestil, Čopova 12
Vetekestil, Mestni trg 7
Vetekestil, Mestni trg 6
Vetekestil, Miklošičeva 22
Vetekestil, Tržaška 37
Vetekestil, Gosposvetska 1
Vetekestil, Celovška 99
Vetekestil, Tavčarjeva 1
Vetekestil, Čopova —
Mestno gledališče
Vetekestil, Zalog
Vetekestil, Črnomelj
Vetekestil, Tržič
Vetekestil, Celovška 179
Vetekestil, Zaloška c.

Obrati proizvodnje:

TOZD Modna konfekcija, Ljubljana
Ulica prvoborcev 75
TOZD Lama, Ljubljana, Gosposka 4

ILIRIJA-VEDROG

ILIRIJA — VEDROG je zelo uspešna delovna organizacija. Zato smo se tudi odločili, da vam v telegrafskem slogu predstavimo to znano ljubljansko tovarno. Brez zamudnega naštevanja izdelkov, ki jih proizvaja, bi ta predstavitev izgledala takole:

Proizvodni program Ilirije—Vedrog obsega:

prvič — kemična sredstva za čiščenje in nego doma ter sredstva za gospodinjstvo

in

drugič — kozmetična sredstva za nego telesa od las do podplatov (v tem programu sta vključeni znani kozmetiki TOKALON in INKA)

Po statističnih podatkih je na tem področju Ilirija—Vedrog nedvomno največja delovna organizacija v Jugoslaviji (pri tem upoštevamo dejstvo, da v teh podatkih niso zajeti pralni praški in mila, ki jih Ilirija—Vedrog ne proizvaja).

Ilirija—Vedrog je v prvem polletju 1976 dosegla celotni dohodek 206.850.000 din po fakturirani realizaciji, kar je za 10 % več kot lani v I. polletju.

Dosežen izvoz po bruto prodajnih cenah 18.112.000 din predstavlja 8,6 % od skupne realizacije, kar je za 100 % več kot lani v istem obdobju.

Storilnost, izračunana na osnovi prodaje po stalnih cenah se je v primerjavi z lanskim letom dvignila za 8,2 %. Pri tem se je število zaposlenih povečalo v istem obdobju za 2,5 % in znaša sedaj 820 delavcev.

Povprečno izplačani mesečni neto osebni dohodek na zaposlenega je 3926 din. Izplačani redni osebni dohodki so v 6 mesecih 1976 za 4,4 % večji od izplačanih v 6 mesecih lani.

AGROSTROJ LJUBLJANA

LJUBLJANA, DRAGA 41

Podjetje za proizvodnjo kmetijske mehanizacije in opreme, s p. o.

Telefon gl. dir.: 57 052, h. c.: 55 366

Telex: 31-271, p. p. 7/1 61001

Telegram: Agrostroj Ljubljana, Ljubljana

konstruira, projektira in izdeluje najsodobnejše naprave za namakanje z umetnim dežjem v stabilnih, polstabilnih in premičnih sistemih. Opravlja servis kmetijske in gozdarske mehanizacije ter avtomobilov Škoda, Simca, Saab, Land Rover in Zaporozec. Izdeluje epoxy smole in kite, odporne proti kislinam in alkalijam za uporabo v elektro, strojni, gradbeni in živilski industriji.

Izdeluje silose in plastenike.

Cestitamo

ZA DAN REPUBLIKE

29. november

svojim poslovnim prijateljem in vsem delovnim kolektivom pa želimo
**SREČNO IN USPEHA POLNO
NOVO LETO 1977!**

luz

**Ljubljanski
urbanistični
zavod**

**ljubljana
vojtkova 57**

Tel. 346 161, 345 181

Področje dela zavoda:

- proučuje, raziskuje, razvija in izpolnjuje metode in tehnike prostorskega planiranja in urbanističnega načrtovanja;
- izdeluje vse vrste dokumentacije s področja prostorsko planerske dejavnosti (regionalne prostorske plane za ožja območja in posebne namene ter urbanistične programe in načrte);
- pripravlja kratko in srednjeročne načrte prostorske ureditve mesta in naselij na podlagi družbenogospodarskih načrtov;
- izdeluje vse vrste dokumentacije s področja urbanistično načrtovalne dejavnosti (vse dele zazidalnih načrtov);
- pripravlja predloge smernic za izdelavo lokacijske dokumentacije in izdeluje lokacijsko dokumentacijo;
- opravlja zakoličenje in geodetska dela v zvezi z izdelavo lokacijske dokumentacije ter geodetsko komunalna dela pri dokumentaciji za realizacijo zazidalne zasnove;
- posreduje družbenim, političnim in drugim pravnim osebam strokovno pomoč in priporočila v urbanističnih zadevah;
- opravlja svoje naloge samostojno ali pa organizira izdelavo teh nalog, pri čemer sodeluje z vsemi pristojnimi dejavniki na republiškem, mestnem ali občinskem nivoju.

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVOBER, OBNEM PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

Gradbeno
industrijsko podjetje

GRADIS

LJUBLJANA

Šmartinska c. 134/a ■ Telefon 41 422

s svojimi TOZD doma in v tujini

izvaja:

vsa gradbena dela industrijskih objektov, objektov družbenega standarda in gradi stanovanja za trg; izdeluje gradbene elemente, razne vrste betonskih izdelkov in opravlja montažo gradbenih konstrukcij; izvaja ključavničarska, kleparska in krovna dela; projektira vse vrste visokih, nizkih, vodnih, luških in stanovanjskih objektov

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem

ZA DAN REPUBLIKE 29. november,

obenem pa želimo polno delovnih uspehov v NOVEM LETU 1977!

Sava Kranj

**STOZD
KEMIČNA
MOSTE-PROTEKTOR**

LJUBLJANA

Ob železnici 14

Tel. h. c. 43 640, direktor 43 838, komerciala 41 920

Nudimo obnovljene — protektirane avtoplašče vseh dimenzij in odkupujemo obrabljene.

Obveščamo vse voznike avtomobilov, da smo v Tovarniški ulici odprli novo moderno avtopralnico in servis za montažo, demontažo in centriranje avtoplaščev.

Čestitamo vsem delovnim ljudem za dan republike in jim želimo prijetno praznovanje ter uspešno leto 1977.

ZAVOD ZA USPOSABLJANJE SLUŠNO
IN GOVORNO PRIZADETIH,
N. SOL. O. LJUBLJANA

TOZD Učne delavnice b. o.

61000 LJUBLJANA, BEŽIGRAD 8
telefon 311 177 — žiro račun 50102-603-48496

tiskarna
litografija
knjigoveznica
galanterija
šivalnica

DEJAVNOST:

V svojih obratih: tiskarni, litografiji, knjigoveznici, usnjeni galanteriji ter damski šivalnici opravlja vse vrste tiskarsko, knjigoveško in usnjeno galanterijske usluge in usluge iz šivilske stroke, izdeluje vse vrste tiskovin in obrazcev, revij, knjig ter prospektov do visoko kvalitetnih tiskovin, v offset in knjigotisk tehniki. Izučuje in priučuje v stroki ter nudi pomoč pri profesionalni orientaciji in rehabilitaciji.

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE
29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN
USPEŠNO NOVO LETO 1977!

KOVINSKO PODJETJE

LJUBLJANA, KAMNIŠKA 41
Telefon: 310 866

izdeluje po lastnih in tujih projektih:

- jeklene nosilne konstrukcije v visokih gradnjah,
- žerjave in žerjavne proge,
- jeklene cestne mostove,
- vrata, okna in predelne montažne stene v posebni secco izvedbi,
- balkonske in stopniščne ograje,
- regale za skladišča,
- ventilacije, žaluzije in druge ključavničarske izdelke.

Za cenjena naročila se priporočamo!

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE
29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN
USPEŠNO NOVO LETO 1977!

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE

V SESTAVU TEMELJNIH ORGANIZACIJ ZDRUŽENEGA DELA: SPLOŠNE GRADNJE, KOVINSKO LESNI OBRATI IN PROJEKTIVNI BIRO

ČESTITA VSEM POSLOVNIM PARTNERJEM ZA DAN REPUBLIKE
IN OBENEM ŽELI SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1977

Savske elektrarne Ljubljana

Hajdrihova ulica 2

Čestitamo

ZA DAN REPUBLIKE
29. november

istočasno pa želimo vsem delovnim ljudem,
prijateljem in znancem

SREČNO IN USPEHA POLNO
NOVO LETO 1977!

Papirna galanterija **SIMONČIČ**

LJUBLJANA, Razpotna 4

Telefon: 25 091

Telegram: Simončič Ljubljana

KOMERCIALNI TISK
KATALOGI
PROSPEKTI
ETIKETE
EMBALAŽA
KOLEDARJI
REKLAMNI KARTONI
UMETNISKE REPRODUKCIJE

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE
29. november, istočasno pa želimo svojim poslov-
nim prijateljem in znancem tudi SREČNO
IN USPEŠNO NOVO LETO 1977!

TRGOVSKO IN PROIZVODNO
PODJETJE

Ljubljana, Vošnjakova 2

Dejavnosti:

- opravljamo nakup, skladiščenje, prodajo, predelavo, uvoz in izvoz nafte in naftnih derivatov;
- izdelujemo motorna in industrijska olja in kemična sredstva;
- organiziramo transport tekočih goriv in maziv;
- oskrbujemo gostinske in prenočitvene storitve;
- z gradnjo plinovoda uvajamo novo dejavnost — gazifikacijo za velike porabnike.

Vsem delovnim ljudem in občanom
čestitamo za Dan republike!

POTROŠNIKI

ELEKTROSTROJNO PODJETJE

Tiki

vam daje na voljo svoje kvalitetne
proizvode, ki so potrebni v vsakem
gospodinjstvu:

Električne bojlerje vseh velikosti s pri-
znanim estetskim videzom.

Kuhinjske nape za prezračevanje kuhinj
s priključkom na ventilacijski kanal ali
brez njega.

Prezračevalce sanitarij.

V okviru marketinga TIKI-RŽS prodaja-
mo plinske pretočnike bojlerjev in plin-
ske aparate za etažno ogrevanje po li-
cenci »Junkers«.

Za vse proizvode zagotavljamo funkcio-
nalnost in kvaliteto. Imamo dobro or-
ganizirano servisno službo.

Naše proizvode lahko kupite po vsej Ju-
goslaviji. Zahtevajte prospekte!

LJUBLJANA, ALEŠEVČEVA 52 —
tel.: 061, 56 950

Čestitamo za praznik dneva republike, obenem
pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1977!

INŽENIRING LJUBLJANA p. o.

61001 Ljubljana 310,
BEETHOVNOVA 11/6

PODJETJE
ZA INVESTITORSKI INŽENIRING
IN PROJEKTIRANJE

ČESTITAMO
ZA
PRAZNIK REPUBLIKE

Vse naše poslovne sodelavce obveščamo, da si bomo tudi pod novim imenom Indov p.o. Ljubljana (prej: Crevarna) prizadevali dolgoletno tradicijo glede kvalitete in dobrih poslovnih odnosov še naprej spoštovati in negovati ter jo razvijati še s sodobnejšimi postopki in načini poslovanja.

Predmet poslovanja je: — nakup surovin in gotovih izdelkov, tj. vseh vrst črev in ovitkov, tehničnega in jedilnega loja ter aditivov in pomožnega materiala za mesno industrijo — predelovanje naravnih črev vseh vrst, dodelava vseh vrst umetnih ovitkov — nakup in prodaja na debelo in drobno — izvoz in uvoz vseh vrst naravnih in umetnih ovitkov, uvoz surovin za lastne potrebe proizvodnje — zastopanje inozemskih firm s področja naravnih črev in umetnih ovitkov — izvrševanja uslug tiskanja, rezanja, vezanja in pakiranja za živilsko industrijo in trgovino.

Zahtevajte ponudbe, strokovne nasvete, prospekte, vzorce idr., in prepričali se boste o kakovosti naših izdelkov in poslovanja.

Vsem delovnim ljudem in občanom čestitamo za dan republike!

ŽIVILSKI KOMBINAT

z delovnimi enotami TOZD mlini, pekarne Ljubljana, Šumi Ljubljana, Triglav Lesce, Imperial Krško, pekarnice Dolenjska, pekarna Kranj, Gorenjka Lesce, Maloprodaja Ljubljana, DS skupnih služb čestitajo

ZA DAN REPUBLIKE
29. november

svojim poslovnim prijateljem in vsem
delovnim kolektivom pa želijo

SREČNO IN USPEHA POLNO
NOVO LETO 1977!

Slovenija Sadje

trgovsko izvozno-uvozno proizvodno predelovalno in uslužnostno podjetje

LJUBLJANA, Miklošičeva 10

Telefon:

311 325 Izvoz

311 327 Izvoz

311 326 Uvoz

Telegram: Slovsad Ljubljana

Poštni predal: 83/II

Telex: Ljubljana 03-179

Bančna zveza: 501-1-278

Hladilnica in zorilnica banan:

ZALOG PRI LJUBLJANI

Hladilnica:

BOHOVA PRI MARIBORU

Predstavništva in skladišča:

MARIBOR — VOLČJA DRAGA — KANAL OB SOČI — KOPER — BEOGRAD — SUBOTICA — ZAGREB — BRČKO — ČAČAK

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1977!

ZDRUŽENA PODJETJA SLOVENSKE PAPIRNE INDUSTRIJE

SOZD SLOVENIJA PAPIR n. sol. o.

LJUBLJANA, Titova cesta 13/II - Telefon: 23 514, 21 513 - Telex: 31-134 YU paples

Kolektivi se pridružujejo čestitkam ZA DAN REPUBLIKE 29. novembra ob enem pa želi svojim poslovnim prijateljem SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1977!

proizvodnja, trgovina, servis, n. sol. o.

TOZD CONIMEX

zunanja in notranja trgovina,
o. sub. o.

**LJUBLJANA
BEETHOVNOVA 11/V**

čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29. november in jim ob enem želi polno delovnih uspehov v NOVEM LETU 1977

Kolinska

ČESTITAMO OB DNEVU REPUBLIKE

MERCATOR

MINERAL

INDUSTRIJA NARAVNEGA IN UMETNEGA KAMNA - LJUBLJANA

Telefon 43 480

Nudimo izdelke iz marmorja, teraco plošče, izdelke iz betona in umetnega kamna, pesek za teraco in dolomitni pesek za malte.

SANOLABOR LJUBLJANA
CIGALETOVA UL. 9

Telefon: 317 535 in 317 355

trgovsko podjetje na debelo, uvoz in zastopanje:

Oskrbuje zdravstvene organizacije z medicinskimi, laboratorijskimi aparati, instrumenti in bolniško opremo.

TELEX 31668 YU SANLAB

INDUSTRIJSKI BIRO

podjetje za izgradnjo industrije

LJUBLJANA, Parmova 33

prevzema in izvaja inženiringe za izgradnjo in rekonstrukcijo raznovrstnih industrijskih objektov izdeluje projekte in ekonomske elaboracije.

čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29. november in jim ob enem želi polno delovnih uspehov v NOVEM LETU 1977

LJUBLJANA, MASARYKOVA 4

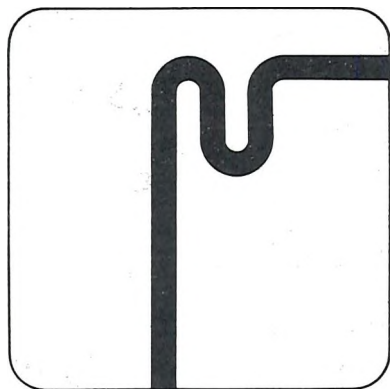
Telefon: 324 361, 324 364, 314 730

Telex: 31577 YU KRIM

30 | LET KVALITETE

1945 - 1975

velana

ČESTITAMO ZA DAN REPUBLIKE!

velana

TOVARNA ZAVES
LJUBLJANA, ŠMARTINSKA 52

velana

NA SONČNI STRANI
VAŠEGA DOMA

TOSAMA

TOVARNA
SANITETNEGA
MATERIALA
DOMŽALE

ima v svojem
proizvodnem programu:

SANITETNE IZDELKE:

komprese vseh vrst
ovoje tkane in rezane
elastične ovoje
mavčeve in gypsona ovoje
obliže vseh vrst
micropore obliže
virfix mrežo
sanitetno vato
aluplast komprese
sanitetne torbice in omarice
avto apoteke

IZDELKE ZA NEGO DOJENČKOV:

tetra in kaliko plenice
mólny plenice za enkratno uporabo
mólny hlačke
bebi hlačke
bebi plenične predloge
bebi paličice
bebi komplet

IZDELKE ZA ŽENSKO HIGIENO:

higienski vložki Vir
higienski vložki Mimosept-prima
higienski vložki Mimosept-komfort
vata Jasmin
vata Tosama

CIGARETNI FILTRI

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XXIV

1976

IZDAJA IN ZALAGA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO
LJUBLJANA

IZDAJATELJSKI SVET: DR. PAVLE BLAZNIK, DR. FERDO GESTRIN (PREDSEDNIK), OLGA JANSÁ-ZORN, ANTOŠA LESKOVEC, NIKO LUKEŽ, BOŽO OTOREPEC, SLAVICA PAVLIČ, DR. MIRO STIPLOVSEK, DR. JOŽE ŠORN, DR. SERGIJ VILFAN, SREČKO VILHAR, VIDA WEDAM, DR. TONE ZORN, JOŽE ŽONTAR

UREDNIŠKI ODBOR: FRANCE DOBROVOLJC, MARJAN DRNOVŠEK, DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN, STANE GRANDA, OLGA JANSÁ-ZORN, BOŽO OTOREPEC, DR. JOŽE ŠORN, SERGIJ VILFAN, PETER VODOPIVEC, JOŽE ŽONTAR — GLAVNI UREDNIK: OLGA JANSÁ-ZORN — ODGOVORNI UREDIK: JOŽE ŽONTAR — LEKTOR: FRANCE DOBROVOLJC — OBLIKOVALEC: JULIJAN MIKLAVČIČ — ZA UPRAVO ODGOVARJA MAJDA KUNAVER — SOFINANCIRA RAZISKOVALNA SKUPNOST SLOVENIJE — TISKA TISKARNA TONE TOMŠIČ V LJUBLJANI — KLIŠEJE IZDELUJE KLIŠARNA »LJUDSKE PRAVICE« V LJUBLJANI

KAZALO

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- Britovšek Marjan*: Dr. Dušan Kermavner — 107
Ciperle Jože: Srednje šole in višji študiji na slovenskem ozemlju do leta 1918 — 137
Gestrin Ferdo: Karitativna dejavnost v Piranu v poznem srednjem veku — 79
Gregorič Jože: Cankarjeva proslava v Kočevju leta 1926 — 74
Jakopič Bogo: Zavod za gluho mladino v Ljubljani od leta 1945 do 1960 — 178
Kos Milko: Pivka v srednjem veku — 5
Leskovar Rudolf: Rogaški zdravilni vrelci v 16. stoletju — 20
Marušič Branko: Guido Manzini (1921—1975) — 47
Melik Jelka: Skladi kranjskega deželne premoženja — 165
Mikl-Curk Iva: Kaj nam govori pri nas najdena lončenina o rimskih navadah v prehrani — 1
Mlinarič Jože: Graščina Betnava pri Mariboru — 11
Pahor Miroslav: Organizacija oblasti v občini Izola po listinah iz leta 1253 in 1260 — 158
Prelovšek Damjan: Poslopje Mestne hranilnice ljubljanske — 43
Prelovšek Damjan: Kje se je šolal kipar Franc Rotman (okr. 1710—1788)? — 106
Rybář Miloš: Šestdesetletnica prof. Boga Grafenauerja — 109
Stiplovšek Miro: Delavsko gibanje v tovarni sanitetnega materiala na Viru 1936—1941 — 94
Sašel Jaro: Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem — 151
Šorn Jože: Novomeška industrija med obema vojnama — 38
Šorn Jože: Bucelleniji in Ruardi na Savi pri Jesenicah — 69
Ude Lojze: Boj za severno slovensko mejo 1918/19 v Prekmurju — 84
Verbič Marija: Idrijska steklarna v Zagorju ob Savi (1804—1817) — 28
Voje Ignacij: Ferdo Gestrin — šestdesetletnik — 185
Vovko Andrej: Povzetek iz nekaterih dokumentov o dejavnosti Stojana Pribičevića o tržaškem vprašanju — 172
Zorn Tone: Dve poročili iz leta 1929 o nemški manjšini v Sloveniji — 89
Zorn Tone: Prispevek k problematiki preganjanja koroških Slovencev po plebiscitu — 170

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

- Kambič Mirko*: Šiška nekoč in danes — 52
Kambič Mirko: Delček sončne preteklosti (1891) — 111
Kambič Mirko: Požar na Bledu leta 1908 — 188
Vodopivec Peter: Štiri slike velike ljubljanske povodnji pred petdesetimi leti — 112
Vrišer Sergej: Stari Maribor, II — 49

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

- Hojan Tatjana*: Razstava o izobraževanju odrasle mladine — 57
Horvat Jasna: Razstava Promet na Slovenskem od 17. do 19. stoletja — 116

- Oblak-Čarni Marija*: Nacionalni in socialni programi pri Slovencih od 1848 do 1950 — 54
Šamperl Kristina: Ormož in okolica na starih podobah in slikah — 116
Žnidarič Marjan: Razstava »Maribor 1941—1945« — 55
Zontar Majda: Razstava Velike tekstilne stavke v Sloveniji leta 1936 — 117
Zontar Majda: Razstava Kranjska gimnazija od 1810 do 1976 — 190

NOVE PUBLIKACIJE

- Demšar Vincencij*: Loški razgledi XXII, 1975 — 125
Gombač Metka: Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1975 — 193
Grafenauer Darja: Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, I-II, Celje 1971—1974 — 127
Granda Stane: Cene Avguštin, Radovljica, Ljubljana 1974 — 67
Granda Stane: Jože Dular, Metliški gasilci, Metlika 1969. Jože Dular, 120 let metliške mestne godbe, Metlika 1970 — 67
Janša-Zorn Olga: Stoletnica prve slovenske šole v Celju, Celje 1975 — 67
Janša-Zorn Olga: Škrbina na Krasu, Nova Gorica 1975 — 132
Janša-Zorn Olga: Das slowenische Bibliothekswesen, Wien 1976 — 193
Janša-Zorn Olga: Branko Reisp, Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1976 — 194
Kopač Janez: Kranjski zbornik 1975 — 123
Lešnik Avgust: Ljudje in kraji ob Pivki, Postojna 1975 — 62
Marušič Branko: Tolminski zbornik 1975, druga knjiga, 1975 — 63
Marušič Branko: Vas, ljudje in čas. Zgodovina Opčin, Trst 1975 — 65
Marušič Branko: Zgodovinski prikazi Furlanije in Furlanov, izdani leta 1974 — 66
Mrak Boris: Idrijski razgledi, I—XX, 1956—1975 — 121
Mrak Boris: Andrej Pagov-Ogarev, Šebrelje skozi stoletja, Ljubljana 1976 — 196
Nečak Dušan: Razprave in gradivo št. 6, Ljubljana 1974 — 61
Pleterski Andrej: Peter Petru, Ajdovski gradec nad Vranjem pri Sevnici, Ljubljana 1975 — 126
Pleterski Andrej: Lojze Bolta, Rifnik nad Šentjurjem, Ljubljana 1976 — 126
Pleterski Andrej: Jože Mlinarič, Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz leta 1625, Ljubljana 1970 — 127
Pleterski Andrej: Jože Mlinarič, Topografija posesti kostanjeviške opatije 1234—1786 — 127
Stergar Nataša: Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem, III, Ljubljana 1976 — 198
Stiplovšek Miro: Ob desetletnici »Knjižnice NOV in POS«. Mirko Fajdiga, Zidanškova brigada, Ljubljana 1975 — 59
Vidovič-Miklavčič Anka: France Kresal, Predilnica Litija v Litiji 1886—1976, Litija 1976 — 197
Vilfan Sergij: Moritsch Andreas, Das nahe Triester Hinterland, Wien-Köln-Graz 1969 — 131
Vodopivec Peter: Josip Zontar, Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju, Ljubljana 1973 — 128

Vodopivec Peter: Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, 3, 1975 — 192
 Voje Ignacij: Peter Fister, Arhitektura slovenskih protiturskih taborov, Ljubljana 1975 — 130
 Vovko Andrej: Partizanski dnevnik (od 5. septembra 1944 do 7. maja 1945), kserografirana izdaja, Nova Gorica-Koper-Ljubljana 1975 — 133
 Vovko Andrej: Josip Kravos, Moje in vaše zgodbe iz let 1931—1945, Trst 1975 — 135
 Vovko Andrej: Trst i bivše habsburške zemlje u međunarodnom prometu, Zagreb 1970 — 195
 Zorn Tone: Richard Georg Plaschka-Hans Haselsteiner-Arnold Suppan, Innere Front I-II, Wien 1974 — 68
 Zorn Tone: Goriški letnik, 2 1975 — 122
 Zorn Tone: Steinhart Friedrich. Der Kärntner Abwehrkampf aus staatsrechtlicher Sicht. Dunaj 1970 — 133
 Zorn Tone: Mladje, Dokumentation zum TV-Film Fremde in der Heimat, Celovec 1976 — 136

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRADOVI, NASELJA IN PODOBNO

Kropa (J. V. Valvasor, Topographia... 1679) — naslovna stran 1. zvezka
 Kropa 1976 — hrbtna stran 3. zvezka
 Silentabor (J. V. Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae modernae, 223) — 6
 Postojna (J. V. Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae modernae, 1) — 7
 Jamski grad (J. V. Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae modernae, 137) — 8
 Reprodukcijske risbe Betnave iz leta 1681 (G. M. Vischer) — 11
 Pogled na grad Betnavo pred drugo vojno — 12
 Rogatec, ena vidnih postojank v obrambi zoper Turke; takoj v ozadju v resnici preko 5 km oddaljeni rogaški vrelci. Levo grad Strmol, (G. M. Vischer, 1681) — 25
 Delavske hišice »Lebring« in »Pod uro« okrog leta 1912 — 31
 Steklarna z rudniško separacijo okrog leta 1912 — 35
 Poslopje Mestne hranilnice ljubljanske — 44
 Stara in nova »slovenska« frančiškanska cerkev v Mariboru, konec 19. stoletja — 49
 Stolp in del arkad v Grajski ulici — 50
 Dvorišče Tattenbachovega dvorca — frajovža v Mariboru pred letom 1904 — 50
 Grad Jama, panorama s Šmarne gore v ozadju (med 1870—1890) — 52
 Zgornja Šiška, panorama s Šmarno goro v ozadju, julij 1975 — 53
 Sava (J. V. Valvasor, Topographia... 1679) — naslovna stran 2. zvezka
 Jesenice na Gorenjskem 1976 — hrbtna stran 2. zvezka
 Stara Fužina (J. V. Valvasor, Topographia... 1679) — naslovna stran 3. zvezka
 Stara Fužina 1976 — hrbtna stran 1. zvezka
 Samostansko poslopje pijaristov v Kopru, kjer je bila nastanjena gimnazija — 139
 Poslopje jezuitske gimnazije v Mariboru leta 1758 — 143
 Licejsko poslopje v Ljubljani — 148
 Požar na Bledu 29. VI. 1908 — 188
 Zgradba kranjske gimnazije ob otvoritvi 1897 — 191

NACRTI IN ZEMLJEVIDI

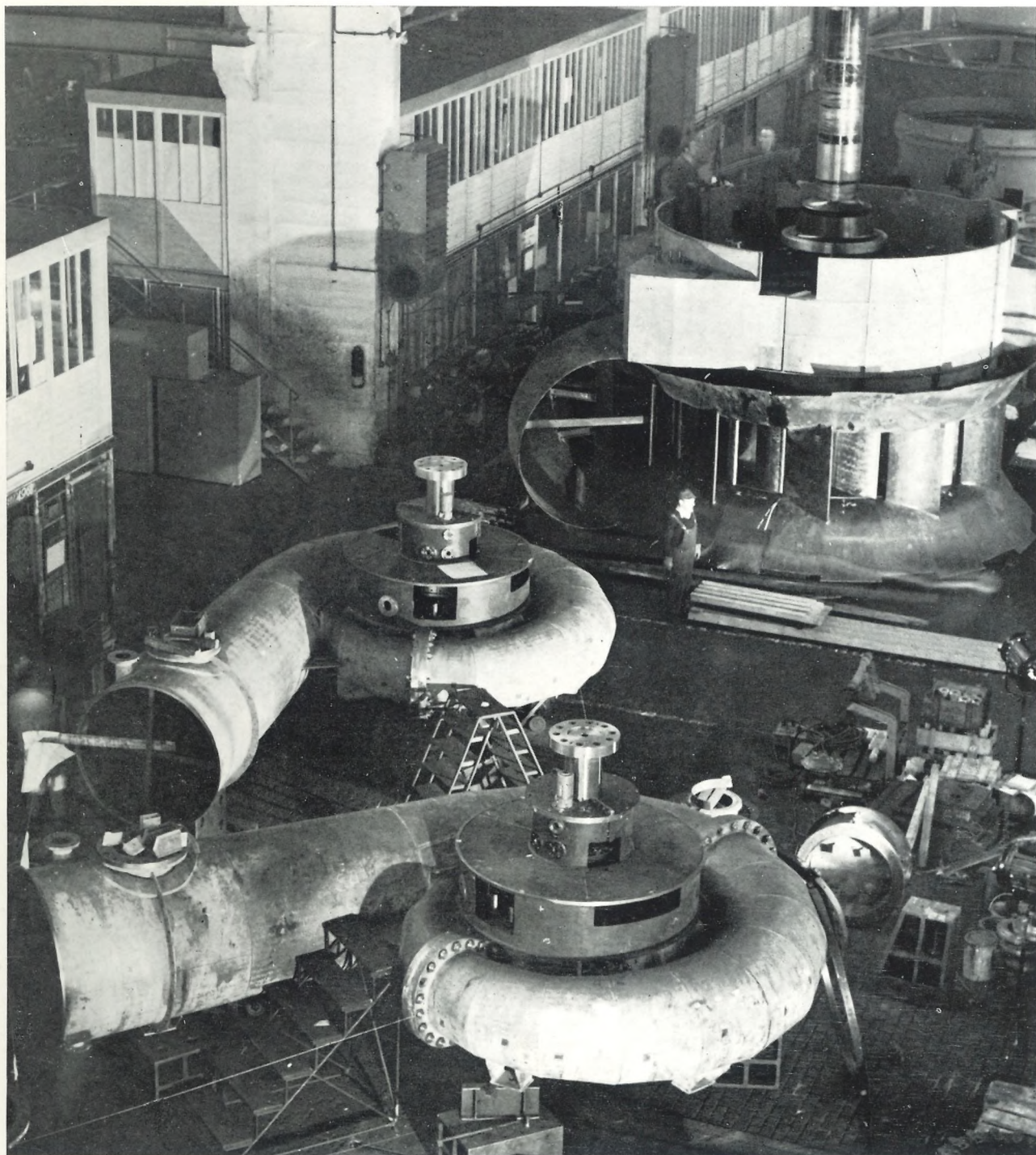
Stanje urbarialne posesti gosposčine Betnava pri Mariboru — 15
 Glavna železarska središča v severni Italiji — 70
 Tloris distriktov ob potoku Jesenica — 71
 Naris in tloris nahajališča svinca na Blažuni (1761) — 72
 Pot Martina iz Brage iz sirmijskega območja v Brakaro — 153
 Panonski prostor okrog 536/550 z aproksimativno podanim etničnim položajem. Bizantinski prostor, frankovska sfera, langobardsko-gepijsko-svebska sfera — 155

OSEBE

Leonhard Thurneysser zum Thurn (1530—1590), slavní alkimist — 22
 Jacobus Theodorus Tabernaemontanus, zdravnik v Wormsu in osebni zdravnik palatinskega grofa — 22
 Ivan baron Ungnad (1493—1564) — 24
 Theophrastus ab Hohenheim, imenovan Paracelsus, slavní reformator medicine — 27
 Prof. dr. Bogo Grafenauer — 109
 Prof. dr. Ferdo Gestrin — 185

RAZNO

Vrč, acetabulum in krožnik iz emonskih grobov (po L. Plesničar) — 3
 Najstarejša analiza rogaške mineralne vode, ki jo je opravil leta 1572 L. Thurneysser — 21
 Lokacija rogaških vrelcev v knjigi »Neuw Wasserschatz«, v kateri je navedel 1584 Tabernaemontanus takrat sloveče vrelce — 21
 Poročilo o prvem zgodovinsko preverjenem bolniku ob rogaških vrelcih (1594) Wolffu von Ungnadu — 23
 1786 so iz Idrije na Dunaj poslali naris steklenice, v katero naj bi šlo 14 kg živega srebra. Originalna risba je ohranjena v Arhivu dvorne komore na Dunaju — 29
 Čelo sprevoda slovenske vojske na narodni praznik 15. decembra 1918 v Mariboru — 51
 Lepak, ki vabi na proslavo Cankarjeve petdesetletnice rojstva (Kočevje 1926) — 75
 Igralci Linhartovega »Matička« na Državni realni gimnaziji v Kočevju, dne 3. februarja 1928 — 77
 Prvi obrat na Količevem — 94
 Tovarna vate in obvezilnega materiala Kocijančič & drug na Viru — 96
 Podjetnik, družabniki in delavstvo 1935 — 97
 Dopis kraljevske banske uprave z dne 17. 12. 1936, ki tudi formalno dovoljuje ustanovitev sindikata tekstilnih delavcev na Viru — 100
 Sindikalni izlet na Dobeno 1939 — 102
 Tkalnica ovojev — 104
 Proslava Viško-gliniške čitalnice (1891) — 111
 Pogled na poplavljeni del Viča — 113
 Poplavljen Tržaška cesta — 114
 Ostanek leto pred povodnijo zgrajenega mostu ob Šujici — 114
 Tržaška cesta ob povodnji 1926. leta — 115
 Med stavko v Jugočeški v Kranju delavci plešejo kolo — 118
 Lističi iz Dolničarja (1655—1719), člana Akademije operozov, ki vsebuje koncept prave univerze jezuitskega tipa (okrog 1704) — 141
 Spričevalo gimnazije v Gorici iz leta 1796 — 144
 Spričevalo Matije Čopa iz obče pedagogike — 146
 Shema organizacije oblasti v občini Izola leta 1253 — 162
 Shema organizacije oblasti v občini Izola leta 1260 — 164

PROIZVODNI PROGRAM: HIDROELEKTRARNE / ČRPALNE NAPRAVE / INDUSTRIJSKA DVI-
GALA IN VOZILA / ZOBNIŠKI PRENOSNIKI / DIESELSKI STROJI / PREOBLIKOVALNE NA-
PRAVE / TIPIZIRANI SKLOPI / NEOBDELANI IN OBDELANI ULITKI

Telegram: Litostroj Ljubljana
Telefon: 56 021
Teleprinter: 31 100
Poštni predal: 308
Lasten industrijski tir

Stari fužinarski kraji — Kropa. Foto M. Kambič, 1976